zarez

DVOTJEDNIK ZA KULTURNA I DRUŠTVENA ZBIVANJA
Zagreb, 1. listopada 2009., godište XI, broj **266**

MARIO ANIČIĆ, PORINUĆE PRIVATIZACIJE BRODOGRADILIŠTA

ANDREJ NIKOLAIDIS: OD KAFKE DO MESIJE
NATAŠA GOVEDIĆ: FESTIVALSKE BOMBONIJERE
TEMAT: SOLIDARNOST

9 771331 797006 03509
12 kn (HR), 2,5 km (BIH), €1,6 (SLO)

INFO
Jelena Ostojić **2, 47**

ESEJ
Tako mnogo nade, samo ne za nas *Andrej Nikolaidis* **3**
Na Qwaiu ćuprija *Boris Beck* **6**

DRUŠTVO
Parada ponosa?
Srđan Sandić **4-5**

KOLUMNA
2010., Europska godina borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti
Biserka Cvjetičanin **7**
Dvostruko državljanstvo d.d.
Nenad Perković **10**
Očevi i sinovi
Neven Jovanović **46**

ANARHO SCENA
Razgovor sa Zoranom Sentom
Suzana Marjanić **8-9**

SATIRA
Terminator protiv Braće Karamazov *The Onion* **11**

VIZUALNA KULTURA
Grad na rijeci i rijeka u gradu
Saša Šimpraga **12-13**
Etičko stanje umjetnosti
Mersid Ramičević **14**
Arhetipski (u)topos otoka
Marko Golub **15**

TEMA BROJA: SOLIDARNOST
Priredio Srećko Pulig
Klasna borba, bez klasa?
Srećko Pulig **17-18**
Paradoksi sindikalne solidarnosti
Rastko Močnik **19**
Moje, tvoje, naše **20**
Pismo našim drugovima u borbi, radnicima Hrvatske i bivše Jugoslavije **20**
Borba za reči
Ivana Momčilović **29**
Militantizam, solidarnost i angažovana borba
Karlos Gonzalez **30**
Tranzicija i solidarnost
Stipe Ćurković **31-32**

MALI ZAREZ: Revija malih književnosti – suvremena srpska književnost 21-28

STRIP
Komikaze **33**

SOCIJALNA I KULTURNA ANTROPOLOGIJA
11 teza o slobodnom vremenu i radu *Hrvoje Jurić* **34-35**

KAZALIŠTE
Festivalske bombonijere
Nataša Govedić **36-37**
Ponuda vlastitoga mesa i hobotnica
Suzana Marjanić **38-39**

GLAZBA
Sve življi barok
Trpimir Matasović **40**

NATJEČAJ
U mreži *Mladen Kopjar* **41**
Naslov *Jasmina Mujkić* **41**

PUTOPIS
Kafkin san *Rade Jarak* **42-43**

KNJIGE
Nešto kao high kick
Dario Grgić **44**
Dva pola Imaginarnog
Višnja Pentić **45**

U susret Zagreb Film Festivalu

Sedmi Zagreb Film Festival ove godine održat će se u razdoblju od 18. do 24. listopada. Osim u Studentskom centru i kinu Europa, festivalske projekcije bit će i u kinu Tuškanac. Prikazat će se ukupno 90 filmova u devet različitih programa od kojih tri nova: Film kao propaganda, Omnibusi te program posvećen producentima debitantskih filmova. Glavni program ove godine uključuje 10 do 12 cjelovečernjih igranih te 15 kratkih i dokumentarnih filmova. Kanadski *I killed my mother* na ovogodišnjem Cannesu osvojio je tri nagrade. Osim što je debitantski, zanimljiva činjenica vezana uz film jest da je njegov autor, Xavier Dolan iz Montreala, dvadesetogodišnjak. Film je poluautobiografska priča o mladom homoseksualcu Dolanu i njegovu odnosu s majkom. *Nothing Personal* je također debitantski film irske redateljice Urszule Antoniak. Glavnu mušku ulogu tumači Stephen Rea, irski glumac najpoznatiji po ulozi u filmu *Plačljiva igra* Neila Jordana za koju je nominiran za Oscara. Ova neobična priča o odnosu mlade žene i starijeg udovca u zabačenom dijelu Irske, na festivalu u Locarnu nagrađena je u kategoriji za debitantski film i za glavnu žensku ulogu. Od kratkih uradaka iz Portugala stiže *Arena* redatelja João Salaviza, dobitnika Zlatne Palme na ovogodišnjem Cannesu. Priča je ovo o Mauru, koji vrijeme u kućnom pritvoru prikraćuje crtajući tetovaže. *Ciao Mama* je kratkometražni uradak mladog hrvatskog redatelja Gorana Odvorčića, ujedno i prvi hrvatski film koji se od 1979. (od filma *Okupacija u 26 slika* Lordana Zafranovića) natjecao za Zlatnu palmu u Cannesu. *Ciao Mama* prati odnos samohrane majke i kćeri nakon što majka odlazi na put sa svojim novim ljubavnikom. Film je na festivalu u Sarajevu nagrađen Specijalnom plaketom žirija.

U sklopu programa Matineje, ZFF će u suradnji s hrvatskim distributerima premijerno prikazati pet novih naslova. Jedan od njih je i film *Julie & Julia*, ekranizacija dvaju bestselera pod redateljskom palicom redateljice i scenaristice Nore Ephron. Film je temeljen na priči o Julie Powell, 29-godišnjoj tajnici iz Queensa koja je u godini dana odlučila skuhati 524 jela prema receptima Julije Child, autorice knjige *Svladavanje umijeća francuske kuhinje*. Svoje je kulinarske anegdote počela pisati na blogu, a iste je naknadno odlučila i u uknjižiti. Popularnosti filma pridonijet će glavne glumice Meryl Streep i glumica mlađe generacije Amy Adams. U programu Moj prvi film ove će godine među ostalima biti prikazani debitantski uradak Alejandra Amenábara, španjolskog redatelja poznatog po filmovima *Abre Los Ojos* koji ga je odveo u Hollywooda i osigurao priliku za prvi film na engleskom jeziku, *The Others* s Nicole Kidman u naslovnoj ulozi. Posljednji *Mar Adentro* iz 2004. osvojio je niz nagrada, nominaciju za Oscara u kategoriji stranog filma te čak 14 španjolskih Goya. U ovom će programu biti prikazan *Thesis (Seminarski rad)*, film koji je Amenabar snimio u dobi od 23 godine, a koji je na domaćem terenu osvojio čak sedam Goya, među ostalima i za najbolji film. Drugu godinu za redom nastavlja se i program Velikih 5 koji uključuje domaće kino-hitove pet najvećih europskih zemalja: Španjolske, Francuske, Velike Britanije, Italije i Njemačke.

Iz Italije stiže *Caos Calmo* Antonia Grimaldija, u kojem se u glavnoj ulozi, ali i kao scenarist, pojavljuje talijanski glumac, pisac, redatelj i producent Nanni Moretti. Temeljen na noveli Sandra Veronesea, film govori o udovcu koji, u nemoći da posloži svoj život, provodi vrijeme na klupici u parku, promatrajući kako svijet prolazi pored njega. U programu Omnibusi, koji će biti prikazan u kinu Tuškanac, dolaze priče iz Montreala, Tokya i New Yorka. *New York Stories* omnibus je iz 1989. u kojem uratke potpisuju Woody Allen, Francis Ford Coppola i Martin Scorsese. Sredovječni umjetnik opsjednut svojom mladom asistenticom, dvanaestogodišnjak sa stalnim prebivalištem u hotelu te neurotični odvjetnik i njegova posesivna majka likovi su tri priče koje povezuje New York. Poseban je program u kinu Tuškanac posvećen producentima debitantskih filmova. Svojevrstan je to *hommage* ljudima koji su imali hrabrosti producirati debitantske filmove. Ove godine bit će predstavljeni Mike Downey i Sama Taylor. Za kraj, Vip Bibijada je program filmova namijenjenih djeci, čija je ideja približiti film i najmlađima te među njima stvoriti naviku odlaska u kino. *Who's afraid of the wolf?* češka je obiteljska drama ispresijecana svijetom bajki i mašte, temeljena na Crvenkapici. Redateljica i scenaristica Maria Procházková bavi se i animacijom, što je ovom uratku daje dodatnu dimenziju fantazije, nadopunjujući priču crtežima i animacijom.

Otvorena prijava za Treću svjetsku konferenciju mreže Culturelink

Svjetska mreža Culturelink konferencijom *Mreže – razvojni aspekti kulture u 21. stoljeću* obilježava dvadeset godina kontinuiranog djelovanja u području istraživanja kulturnog razvoja, kulturnih politika, kulturne suradnje i umrežavanja. Tim povodom poziva kulturne djelatnike, znanstvenike, predstavnike javnog sektora i civilnog društva, aktiviste u području kulture i sve zainteresirane za pitanja kulturnog razvoja, da prijave svoje sudjelovanje na ovoj Trećoj svjetskoj konferenciji koja će se održati u Zagrebu od 13. do 15. studenog 2009. godine. Sjedište Culturelinka se nalazi u Institutu za međunarodne odnose u Zagrebu.

Svjetska mreža Culturelink poziva kulturne djelatnike, znanstvenike, predstavnike javnog sektora i civilnog društva, aktiviste u području kulture i sve zainteresirane za pitanja kulturnog razvoja, da prijave svoje sudjelovanje na Trećoj svjetskoj konferenciji Culturelinka koja će se pod nazivom *Mreže – razvojni aspekti kulture u 21. stoljeću* održati u Zagrebu od 13. do 15. studenog 2009. godine.

Mreža Culturelink ovom konferencijom obilježava dvadeset godina kontinuiranog djelovanja u području istraživanja kulturnog razvoja, kulturnih politika, kulturne suradnje i umrežavanja. Culturelink su zajednički osnovali Unesco i Vijeće Europe 1989. godine, nastojeći istaknuti važnost mreža u međunarodnoj komunikaciji i suradnji.

Umrežavanje u kulturi posljednjih dvadesetak godina, uloga mreža u kulturnom razvoju danas te otvaranje novih perspektiva u 21. stoljeću, prije svega u promicanju kulturne raznolikosti i interkulturne komunikacije, bit će u središtu rada Treće svjetske konferencije mreže Culturelink. Stoga će četiri osnovne teme programa obuhvatiti dvadeset godina kulturnog umrežavanja, utjecaje novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija i digitalne kulture na dinamiku umrežavanja, kulturne mreže i kulturnu politiku te razvoj umreženih kultura i pojavu novog umreženog identiteta.

Stajališta koja mreže zastupaju, povezuju kulturu sa širim društvenim kontekstom (kulturna demokracija, socijalna kohezija, održivi razvoj, znanje i kultura kao javno dobro) te se očekuje odaziv stručnjaka različitih profila.

Završen 25fps

Završio je i peti Međunarodni festival eksperimentalnog filma i videa – 25fps. Svaki od ukupno tri člana međunarodnog žirija dodijelio je Grand Prix filmu po svom izboru. Milena Gierke nagradu je dodijelila njemačkom filmu *Gregor Alexis* Jane Debus u kojem autorica priča priču o svom bratu koji boluje od shizofrenije, a posebno priznanje odala je švicarskom autoru Georgesu Schwitzgebelu za njegova *Retuširanja*. Erwin van 't Hart glavnu nagradu dao je japanskom *Još uvijek u kozmosu* Takashija Makina, a posebno priznanje talijanskoj umjetničkoj skupini Flatform za njihov uradak *Nedjelja 6. travnja, 11.42*. Američki *1859*. redatelja Freda Wordena bio je izbor Ana-Marije Koljanin, dok je posebno priznanje dodijelila također američkom filmu *Tripovi 6 (Malobi)* Bena Russella. Nagrada žirija kritike koji je zasjedao u sastavu Željko Kipke, Jurij Meden i Janko Heidl otišla je *Kontrasvjetlu* Matthiasa Muellera i Christopha Girardeta, a posebno priznanje *Zapadnoj obali* Ulua Brauna, dok je nagrada Fuji, 35-milimetarska filmska vrpca, otišla filmu *Drveće sintakse, lišće osi* Daichi Saito.

44. zagrebački salon – arhitektura 06-09

Prvog listopada u 19:00 u prostoru Paviljona 19 na Zagrebačkom velesajmu Udruženje hrvatskih arhitekata (UHA) otvara izložbu 44. zagrebačkog salona – arhitektura 06 – 09.

Izložba je ovo suvremenog arhitektonskog stvaralaštva koja se održava trijenalno od 1965. g. te predstavlja odabir najboljih arhitektonskih radova nastalih u razdoblju od tri godine, a pristiglih na natječaj Salona. UHA je pri organizacije ovogodišnje izložbe nastavila s praksom uvedenom na prethodna dva Salona na kojima je uloga selektora i kustoska koncepcija

nastavak na stranici 47 –

TAKO MNOGO NADE, SAMO NE ZA NAS

OD KAFKE DO MESIJE, OD MEGALOPOLISA DO SLUMOVA, SLIKA BUDUĆNOSTI JE JASNA – ONO ŠTO NAS OČEKUJE JE *Homo sacer*, ALI UJEDNO I MOGUĆNOST DA SE OBESPRAVLJENI "ŽIVI MRTVACI" POBUNE

ANDREJ NIKOLAIDIS

U jednom od zapisa o Kafki, Walter Benjamin navodi priču koja se odvija u jednom hasidskom selu. U neuglednoj krčmi u kojoj se okuplja sirotinja, "neke večeri, u smiraj šabata", sjede i razgovaraju Židovi. Svi se u toj gostionici poznaju čitav život. Oni koji ostanu iskreno će ožaliti smrt onih koji odu prvi. Sjede oni tu kao i svake večeri i jedni drugima pričaju priče koje su već bezbroj puta čuli. Ničeg novog nema u toj krčmi, osim stranca, odrpanog i umornog, koji, sam sa svojim mislima, sjedi u mračnom kutu.

Razgovaraju ljudi, bez želje da kažu nešto mudro, tek da vrijeme prođe – uostalom, nijedna nas mudrost od prolaska vremena nije spasila. Ljudi koji imaju malo, maštaju mnogo – mašta je njihova najdraža igra. Tako jedan od njih upita: a što biste poželjeli da imate samo jednu želju?

Prvi je rekao kako bi poželio novac. Drugi se nadao da će udati kći. Treći je, opet, želio stolarski alat. Na koncu, kada su svi izrekli svoje želje, okrenuli su se ka strancu u uglu. On je isprva, uljudno i uporno, odbijao da govori o onome što želi, da bi na koncu ipak popustio nagovaranju...

"Htio bih da sam moćan kralj i da vladam u velikoj zemlji i da noću ležim i spavam u svojoj palati i da u noći nagrne neprijatelj na granicu i, prije nego što zarudi zora, jahači prodru do mojeg dvora i da nema otpora i da se trgnem iz sna i nemam više vremena ni da se odjenem, i da u košulji bježim preko gora i dolina i šuma i brežuljaka, i bez mira dan i noć, sve dok se ne nađem ovdje na klupi u vašoj krčmi, spašen. To želim."

Ljudi su, zbunjeni, upitali stranca: "Ali, što ti imaš od te želje?".

Stranac je mirno rekao: "Košulju".

DOLAZAK MESIJE? Max Brod, pak, piše: "Sjećam se jednog razgovora sa Kafkom, razgovora koji je počeo sa današnjom Europom i propašću čovječanstva. 'Mi smo', rekao je, 'nihilističke misli, samoubilačke misli, koje se javljaju u glavi Božjoj'. Mene je to namah podsjetilo na sliku svijeta gnoze. Bog kao opaki demijurg, svijet kao prvi grijeh. 'A ne', rekao je, 'naš svijet je samo Božji hir, loš dan.' 'Tada izvan tog pojavnog oblika svijeta, za koji mi znamo, postoji nada?' Nasmiješio se: 'O da, dovoljno nade, beskrajno mnogo nade – samo ne za nas'.".

U centru Kafkinog svijeta je Mesija, koji će ispraviti nakaznost svijeta i vremena i ukinuti opsceni zakon otaca koji on tako detaljno opisuje u svojoj literaturi. Ali, kako sam Kafka piše: "Mesija će doći jedino kada više ne bude potreban; on će doći jedino na dan nakon njegovog dolaska; on će doći, ne posljednjeg, nego najposljednjeg dana".

Mesija, taj praotac svih revolucija: doći će – kada? I doći će – gdje?

***Homo sacer* SLUMOVA** Lagos, Nigerija, treći je najveći grad na svijetu. Danas broji oko 15 miliona ljudi. Do 2015., predviđaju Ujedinjene nacije, u Lagosu će živjeti 25 miliona ljudi.

Ali Lagos nije velegrad u kojem biste željeli živjeti. Ulicama Lagosa ne koračaju junaci TV serija, heroji koji brane vrijednosti demokracije, niti dame razočarane u novu Pradinu kolekciju, koje su *suddenly realise* da im promiskuitet ne donosi sreću. Ulicama Lagosa koračaju ljudi koji nemaju posao, struju i vodu, nemaju socijalno osiguranje, nemaju čak ni osobne dokumente. Ljudi koji, za svijet, državu i zakon i ne postoje.

Dva od tri stanovnika Lagosa žive u slumovima. Oni su ono što Agamben naziva *Homo sacer*. Termin, dakako, potječe iz rimskoga prava: njime se označava čovjek koji je, doslovce, zabranjen – osoba bez ikakvih građanskih prava. Onaj koji može biti ubijen, a da ubojica ne bude kažnjen, onaj koji je toliko bezvrijedan da, čak, ne može biti žrtvovan u religioznom ritualu.

Homo sacer je figura kojoj je oduzet politički život – on je onaj koji je sveden na goli, biološki život. *Prognani kralj* iz hasidske anegdote na početku teksta je, to je jasno, *Homo sacer*. Nije li Židov, a ta je činjenica postala bolno očigledna u nacističkoj Njemačkoj, sama definicija *Homo sacera*?

Stanovnici slumova Lagosa figura su Čovjeka budućnosti. Brojna istraživanja pokazuju da se bliži trenutak kada će, u globalnoj ekonomiji vrlo bliske budućnosti, zahvaljujući sve većoj produktivnosti, zahvaljujući proizvodnji koja se sve više oslanja na tehnologiju, svega 20 posto radne snage biti potrebno da bi se proizvelo sve što treba biti proizvedeno. Proizilazi da će 80 posto stanovništva, sa stanovišta Kapitala, biti savršeno beskorisno, time i savršeno izlišno. Ti ljudi, prosto, sistemu više neće biti potrebni. Odatle, do statusa *Homo sacera* nije ni korak: prije tek stopa. Naravno: sistemu je istovremeno potrebno ne 100, nego po mogućnosti 150 posto stanovništva u funkciji potrošača. Ako se prisjetimo da je fašizam bio pokušaj kapitalizma da riješi svoje unutrašnje proturječnosti, ako još nismo zaboravili kako je kapitalizam u 20. stoljeću rješavao velike unutrašnje proturječnosti poput ove (20 posto – 150 posto), slika onoga što možemo očekivati u budućnosti postaje jasna. Ne: ono što će doći nema lik Mesije.

ČOVJEK KAO VIŠAK Sve je više lijevih mislilaca koji drže kako je veliki politički Događaj, onaj koji će donijeti promjenu, moguć jedino tamo gdje žive ljudi bez političkih prava – dakle u savremenim slum-megalopolisima. Stanovnici slamova su *živi mrtvaci* današnjeg kapitalizma. Ti su ljudi van državne kontrole: ta činjenica neugodna po komfor ujedno, u današnjem društvu potpunog nadzora, daje vrhunsku slobodu. Ona, sloboda, uvijek je, uostalom, neudobna, uvijek ju je teško preživjeti. Stoga se ona ne bira, nego nam biva nametnuta. Jedini adekvatan odgovor na cinizam ovog objašnjenja jeste revolucija ljudi *počašćenih slobodom*.

Ogromna bio-masa koja naseljava slumove mogla bi, promišljaju mudri ljudi, postati ozbiljna prijetnja globalnom kapitalizmu. Nije teško zamisliti svojevrsnu osvetu odbačenih: oni koje je sistem, kao bio-otpad, bacio u slumove, na koncu se okreću protiv sistema. Kao što u *Paralaksi* ističe Žižek, pravi proizvod globalnog kapitalizma nije globalna vladavina demokracije i ljudskih prava: istina o sistemu leži u slumovima, tamo gdje sistem odlaže svoje nus-produkte: milijarde ljudi koji nikome više ne trebaju. Istražujući po njenim otpadima, može se mnogo saznati o svakoj civilizaciji. Ova civilizacija na otpad baca ljude. Čovjek je višak ove civilizacije.

Najbrže rastuća religija u slumovima je pentekostalno kršćanstvo, sa svojom kombinacijom vjere u Mesiju koji će doći i ispraviti sve – sutra, i čuda koja pomažu da se, u čekanju boljeg sutra, preživi – danas. Doista, ako ga negdje uopšte treba čekati, Mesiju je izlišno čekati u bogato ukrašenim crkvama Rima, Moskve i Carigrada. Uzalud ga je čekati na ulicama koje osvjetljuju displeji kojima promiču berzanski indeksi, kao i na univerzitetima na kojima klasa povlaštenih "imalaca znanja" sa osjećajem krivnje raspravlja o tome koja će klasa na svijet donijeti novu revoluciju. Uzalud ga je čekati na stranicama koje u *najboljoj namjeri* ispisujemo.

Ako ga negdje treba čekati, Mesiju valja čekati u slumovima, tamo gdje žive ljudi koji gledaju naš, ne i njihov svijet, i, poput Kafke, govore: "O da, tamo ima dovoljno nade, beskrajno mnogo nade – samo ne za nas". ◻

Nastavak u sljedećem broju.

— AKO GA NEGDJE TREBA ČEKATI, MESIJU VALJA ČEKATI U SLUMOVIMA, TAMO GDJE ŽIVE LJUDI KOJI GLEDAJU NAŠ, NE I NJIHOV SVIJET, I, POPUT KAFKE, GOVORE: "O DA, TAMO IMA DOVOLJNO NADE, BESKRAJNO MNOGO NADE – SAMO NE ZA NAS" —

PARADA PONOSA?

NEDAVNI SKANDAL OKO NEODRŽAVANJA PARADE PONOSA U BEOGRADU POKAZUJE DA JOŠ UVIJEK OSTAJE DOSTA SEKTORA DRUŠTVA KOJI TRAŽE POSEBNU PAŽNJU I REKONFIGURACIJU ODNOSA SPRAM LGBT POPULACIJE TE OSOBNIH SLOBODA SEKSUALNE ORIJENTACIJE I RODNE IDENTIFIKACIJE

SRĐAN SANDIĆ

U nedjelju 20. rujna u Beogradu se trebala održati Povorka ponosa – manifestacija kojom se već desetljećima diljem svijeta ukazuje na potrebe i probleme osoba koje ne pripadaju heteronormativnoj većini. Povorka nije održana jer, prema službenom priopćenju, policija nije bila u stanju jamčiti sigurnost sudionicima. Očekivano negativne reakcije vrlo brzo su stigle – od protesta u Beču i Berlinu do izjava podrške Europskog parlamenta i Švedske u svojstvu predsjedavatelja EU.

"BIT ĆE KRVI" Odaslane su i iz Hrvatske. U ponedjeljak ujutro, dan nakon neodržane parade, održan je protest ispred zgrade veleposlanstva Srbije. Predstavnici Iskoraka, Kontre i Ženske mreže Hrvatske u znak protesta zbog zabrane Povorke ponosa uručile su veleposlanstvu službeni dopis kojim se osuđuje takav postupak, a zatim su simbolično raširili zastavu duginih boja. Osudu takvog kršenja ljudskih prava tražit će i od nadležnih institucija u Republici Hrvatskoj.

"Republika Srbija je u konkretnom slučaju imala dužnost zaštiti mirno okupljanje primjerenim sredstvima. Kada je sloboda mirnog okupljanja Povorke ponosa zbog kontra demonstracija i prijetnji nasiljem dovedena u pitanje pa je zbog toga nastala prijetnja javnom redu, država je imala pozitivnu obvezu zaštititi pravo sudionika Povorke ponosa na slobodno okupljanje od svih prijetnji", ističu u priopćenju te navode da je zastrašivanje učesnika Povorke ponosa od strane policijskih službenika prikazivanjem filmova nasilnog sadržaja neprihvatljivo ponašanje Republike Srbije koja, umjesto da promiče, guši i zatire osnovna ljudska prava.

Iz udruga ističu da su se na ovakvu akciju odlučili zbog činjenice da je samo 24 sata prije samog događanja Vlada Republike Srbije donijela odluku o zabrani manifestacije iz sigurnosnih razloga. S druge strane, dana je preporuka da se manifestacija održi, ali na drugoj lokaciji. Na koji način bi policija bila sposobna osigurati isti skup na drugoj lokaciji izvan centra grada nije objašnjeno, tvrde

PREDRAG AZDEJKOVIĆ, GEJ AKTIVIST TE POKRETAČ WEB PORTALA GAYECHO

1. Koga okriviti, ako se uopće na nekoga može uperiti prst, povodom neodržavanja Povorke?

– Prst se može uperiti u sve. Možemo prst uperiti u organizatore koji nisu bili na visini zadatka, u nasilnike koji su organizovali kontra paradu i zastrašivali ljude i državu, u državu koja je manipulisala organizatorima i pokušavala da se podjednako dodvori i organizatorima, iza kojih stoji Evropska unija, i nasilnicima iza kojih stoji većina građana u Srbiji. Prst se može uperiti i u nas koji smo od početka bili protiv parade.

2. Je li ovo kapitulacija pravnog poretka Srbije ili tek samo očekivan slijed događaja?

– Ovo je očekivano. Neočekivano bi bilo da se parada desila i to bez nasilja. Kao što sam više puta ponovio, Srbija nije spremna za paradu, jer nasilnici imaju podršku većine u državi. Paradu ćemo imati onda kada nasilnici ne budu heroji koji brane Srbiju od pederske pošasti, a do toga moramo doći drugačijim aktivističkim metodama. Parada ne spada u njih.

3. Moglo se čitati da su organizatori znali puno ranije da se Povorka neće dogoditi, ali se o tome šutjelo – istina? Ako nije, što mislite o toj kuloarskoj priči?

– Te kuloarske priče čujem iz više izvora i s više strana, tako da počinjem da sumnjam da su organizatori stvarno puno ranije znali da će se Povorka otkazati i da su samo čekali pravi trenutak da to saopšte javnosti. Moram priznati da me to ne bi iznenadilo.

4. Koji su bili osnovni propusti organizatora ove godine u odnosu na prošle pokušaje?

– Prvi propust jeste da LGBT populacija nije konsultovana da li želi paradu. Ankete na gej sajtovima su kasnije pokazale da većina LGBT populacije nije za paradu. Parada je organizovana sa pogrešnom motivacijom samopromocije, jer izgleda da svi aktivisti sanjaju da budu prvi koji će organizovati paradu u Beogradu. Također, izbacivanje Gej strejt alijanse iz Organizacionog odbora je dodatno pokopalo manifestaciju. Kasnije je iz odbora istupio i Queeria centar, a Gej lezbejski info centar, čiji sam predsednik, nikad nije ni ušao u odbor, tako da tri najvidljivije i u javnosti najpoznatije gej organizacije nisu učestvovale u organizovanju Povorke. Mediji, umesto da se bave idejom Povorke ponosa, bavili su se sukobom među LGBT grupama, što je propust organizatora, jer im je više puta nuđena ruka pomirenja, koju su oni odbili. Najveći propust jeste da su se organizatori sve vreme kleli u državne organe i policiju, bez ikakve kritičke distancije. Organizatori čak nisu hteli da kritikuju homofobične ispade pojedinih državnih funkcionera da im se ne bi zamerali. Podrška pojedinih ministara i državnih funkcionera došla je sa cenom da organizatori moraju da očuvaju moralne norme unutar povorke i počeli su da upozoravaju ljude da ne smeju da dođu golišavi niti čudno odeveni, jer državni funkcioneri koji su najavili učestvovanje u povorci ne žele da budu pored frikova.

5. Možete li ocijeniti srpsku javnost po pitanju održavanja povorke u Beogradu?

– Srpska javnost je u strahu od parade jer je zamišlja kao gomilu golih muškaraca koji gologuzi šetaju Beogradom, a organizatori se maksimalno trude da tu sliku promene, što je meni bezveze. Parada jednim svojim delom ima i golišave ljude koji šetaju gologuzi, transvestite, ljubitelje S&M igrica… i mi kao aktivisti ne smemo da ih se stidimo niti da ih isključujemo. Trenutna situacija je interesantna jer je veliki broj ljudi besan, postoji inicijativa da se nasilničke grupe zabrane, mnogi su uhapšeni, organizuju se protesti… Videćemo da li će to da donese nešto dobro, ili će to samo biti farsa da nam zamažu oči.

— ODLAGANJE PARADE PONOSA JE PRIJE SVEGA JAK VJETAR U LEĐA SVIM ONIM FORMALNIM I NEFORMALNIM GRUPAMA NA ČIJE MRAČNJAŠTVO I NAZADNJAŠTVO SRBIJA NEMA ODGOVORA OD DANA UBOJSTVA ZORANA ĐINĐIĆA DO DANAS, I KOJE PONOVNO DIŽU GLAVU MISLEĆI DA U SRBIJI MOGU ČINITI SVE ŠTO IM SE PROHTIJE, IAKO FORMALNO NISU NA VLASTI —

Odlaganje je vrlo loša poruka i domaćoj i međunarodnoj javnosti, uključujući i po prilici kasno reagiranje političara na vlasti. Odlaganje Parade ponosa je prije svega jak vjetar u leđa svim onim formalnim i neformalnim grupama na čije mračnjaštvo i nazadnjaštvo Srbija nema odgovora od dana ubojstva Zorana Đinđića do danas, i koje ponovno dižu glavu misleći da u Srbiji mogu činiti sve što im se prohtije, iako formalno nisu na vlasti. Pozdravljanje činjenice da nitko neće stradati u nedjelju na ulicama Beograda je jedna stvar, ali činjenica da je postoperativna mudrost organizatora, kao i države, pokazala da Srbija nije spremna da se nosi s *prirodnim* zahtjevima demokracije, a posebno LGBT borbe, druga.

Organizatori Povorke ponosa napravili su inicijalnu pogrešku. Prva je pogreška što – očito – nisu bili u stanju sumirati adekvatnost organiziranja ovakve manifestacije tek nekoliko mjeseci od donošenja Zakona o zabrani diskriminacije, što je analogno zaključku koji su donijeli, podsjećam, organizatori parade 2001. kada su izašli na ulice nedugo nakon što je Miloševićev režim pao.

Neodgovornim odlukama organizatori su napravili više štete nego da ništa nisu ni pokušavali. S druge strane, policija Beograda, kao i šira vlast Srbije, neodgovorno je prolongirala svoje zaključke, i umjesto da manifestaciju odmah zabrani ili izmjesti, čekao se posljednji dan. Regresivne snage slave umjesto progresivnih, i cijela je konstrukcija krajnje negativna po demokratske procese u Srbiji, a pogotovo po LGBT populaciju.

"NORMALNA" SEKSUALNOST? Gotovo psihopatsko protivljenje manifestaciji prve su izrazile različite profašističke i klerikalne organizacije, koje godinama napadaju i fizički ugrožavaju svaki skup posvećen zaštiti ljudskih prava.

Blagonaklonost većine "patriotske" javnosti, a to jest prava većina kako u Hrvatskoj tako i u Srbiji, uputile su niz priopćenja, obećavajući "krv i batine" sudionicima. Beograd je bio oblijepljen posterima koji otvoreno pozivaju na linč učesnika. Državni tužitelj na to izjavljuje da je sve u okvirima "političkih razlika", pritom ne primjećujući poziv na nasilje i prijetnje smrću!?

"Građanska javnost" je također reagirala vrlo šturo, osujećeno i drsko, uglavnom vidjevši pitanje održavanja parade kao svojevrsnu anketu o vlastitoj seksualnoj orijentaciji, pritom obavezno ističući vlastitu seksualnu "normalnost". Založili su se da se manifestacija odloži, jer je seksualno opredjeljenje "privatna stvar", osim, naravno, kad se radi o "normalnom" opredjeljenju.

Besmislenost ove fraze sjajno objašnjava Žarko Korać u svom tekstu na Peščaniku: "Ova besmislena fraza, jer ako ništa drugo, čovek već oblačenjem javno manifestuje svoju polnu ulogu u apsolutno svakom društvu, trebala je da za navek odloži njihovu nelagodu što ih je manifestacija suočila sa pitanjem da li u našem društvu postoji obespravljena manjina, o kojoj se ne govori 'među pristojnim ljudima'. Time je ona u suštini krajnje negativno odgovorila na postavljenu dilemu. Jer ceo smisao manifestacije i jeste da se potvrdi 'postojanje' homoseksualnih osoba u društvu i da oni od statusa 'nestalih', steknu status 'javnih', što je uvek prvi korak u borbi za nečija prava".

Iako je sudjelovanje LGBT populacije u društvu u proteklih pedeset godina bitno uznapredovalo kroz eliminaciju homoseksualnosti s popisa oficijelnih lista psihijatrijskih bolesti, dekriminalizacijom u velikom broju država, eksplicitnim spominjanjem seksualne orijentacije u zakonima o zabranama diskriminacije, otvaranjem institucije braka ili bar pravno priznatih partnerskih odnosa u istospolnim zajednicama u sve većem broju država..., još uvijek ostaje dosta sektora društva koji traže posebnu pažnju i rekonfiguraciju odnosa spram LGBT populacije te osobnih sloboda seksualne orijentacije i rodne identifikacije – među kojima su prvenstveno komercijalni sektor (zaštita od diskriminacije na radu i jednaka prava prilikom zapošljavanja) te obrazovanje, mediji, zdravstvena zaštita i religijske institucije. Jedino realno pitanje koje ostaje je – gdje je tu Srbija, ako je Hrvatska još – po prilici stvari – nigdje, u tom poretku?

predstavnici udruga. Organizatore/ice manifestacije policija je zastrašivala i prijetila im govoreći: "Bit će krvi" te spominjući da će skup nadlijetati paraglajderi koji će bacati bombe, a nakon svega im je prikazan film u kojem su se pojedinci autima zalijetali u skup koji je štitila policija. Policija je htjela naglasiti da se isto može dogoditi i ovom skupu, kažu u udrugama.

REGRESIVNE SNAGE SLAVE Svekolika lijeva struja u Srbiji ocijenila je otkazivanje skandaloznim i činom kapitulacije države pred najavljenim nasiljem.

BOBAN STOJANOVIĆ, KOORDINATOR PROGRAMA QUEERIA – CENTAR ZA PROMOCIJU KULTURE NENASILJA I RAVNOPRAVNOSTI

1. Koga okriviti, ako se uopće na nekoga može uperiti prst, povodom neodržavanja Povorke?

– Pitanje Gay Pridea u Beogradu je suviše komplikovano da bih dao jednostavan odgovor povodom njegovog otkazivanja. Sa jedne strane postoji priča da je Srbija demokratska, dok sa druge strane stižu mnogo uverljiviji dokazi da nije. Smatram da Srbija još uvek nije politički, kulturno i duhovno zrela za Pride jer se kao najveća društvena promena u poslednjih deset godina vidi mogućnost izbora deset hipermarketa. Ovde su "demokratija" i "savremeni društveni tokovi" stigli upakovani, a mi ne znamo šta oni znače. To je kao da kupiš bestseler na jeziku koji ne razumeš pa sad, nema veze, ti knjigu imaš iako je nisi pročitao. Takozvani evropski zakoni se usvajaju kao na pokretnoj traci, svi bljujemo frazetine, a onda kad nekoga ubiju, mi horski kažemo: "Svako ima pravo na život!" ma šta to značilo. Pride u Srbiji biće uspešan samo onda kada većina ljudi koji žive u okviru granica nečega što nazivamo Republika Srbija shvati da ne treba ubiti drugog jer ti se ne dopada kako izgleda ili šta radi. Do tada je sve simulakrum slobode i varljiva radost za nas koji verujemo u promene.

2. Je li ovo kapitulacija pravnog poretka Srbije ili tek samo očekivan slijed događaja?

– Iako je teško odgovoriti, rekao bih da je očekivani sled događaja. Jedan deo ljudi koji su organizovali Povorku ponosa bio je veoma skeptičan prema podršci koju je davala država, ali su te mrvice podrške značile gay-lezbejskim aktivistima koji su umorni od ignorisanja države. Nažalost, kada te ovde podrži neko mistarstvo, onda prvo skeniraš CV ministra pa pokušaš da vidiš šta je njegov interes u svemu tome i gde može da zezne stvar. To se stalno dešava i uvek moramo da izigravamo Herculea Poirota da bi znali na čemu smo. Za srbijansku administraciju ljudska prava su način da se opravda novac evropskih fondacija dok ljudi, građani, u tom sistemu ne postoje. Nisam do kraja učestvovao u organizaciji Pridea i nemam prava da govorim neke stvari, ali mogu da kažem da se neprestano potvrđuje teza da nas je država vrhunski obmanula. Pogledajmo reakcije nakon otkazivanja Pridea: najpre je to tema dana, sutradan je sve palo na petu vest, onda dolaze racionalna opravdanja o planiranim napadima na ambasade, predsednica Skupštine Srbije se pita zašto je niko nije zvao jer bi ona došla na Pride... Najironičnije je da toga dana, kada se Srbija demokratski legitimiše, predsednik Tadić razgovara sa besmislenom srpskom dijasporom u Ohaju. Ministarka za sport i omladinu demantuje vesti da će neko od zaposlenih u tom ministrstvu biti na Prideu, a ministar policije, ex desna ruka Slobodana Miloševića, nas obaveštava da "tog dana neće biti u Beogradu". Ko je još mogao da poveruje u priču da je Pride moguć?

3. Moglo se čitati da su organizatori znali puno ranije da se Povorka neće dogoditi, ali se o tome šutjelo – istina? Ako nije, što mislite o toj kuloarskoj priči?

– Ne bih imao pravi odgovor na to pitanje. Bez obzira da li se ja kao pojedinac ili Queeria centar u kome sam angažovan, slažemo sa konceptom Pridea ili ne, verujem da su organizatori uložili puno rada, truda i energije da stvar izvedu do kraja. Međutim, tri dana pre održavanja počele su priče o sigurnom otkazivanju. Ako stvar posmatramo zvanično, policija predlaže izmeštanje skupa, organizatori se ne slažu, skup se otkazuje, odnosno zabranjuje, sve u zavisnosti ko nam o tome govori. Čak se i javne izjave, izrečene direktno u televizijskim sučeljavanjima predstavnika vlasti i organizatora, ne slažu. Svoje mišljenje bih zadržao za sebe, ali bih sa čitaocima podelio nemilo zapažanje da ono što se pojavi u tabloidu kao najava, neminovno postane istina. A priče o otkazivanju su objavljene nekoliko dana pre najavljene manifestacije.

4. Koji su bili osnovni propusti organizatora ove godine u odnosu na prošle pokušaje?

– Mislim da nije u pitanju samo propust organizatora, već celokupnog gay i lesbian pokreta u Srbiji – mi jednostavno ne umemo da radimo zajedno. Pojedinačno smo odlični, ali nismo timski borci. Ipak, prilično sam siguran da nismo radili sa samom gay populacijom. Naše organizacije su njihovi zastupnici, i ako hoćemo da dobijemo njihovu podršku i da sa njima radimo na promenama, moramo da ih pitamo. Ponekad mi smeta samouverenost i etička superiornost koja postoji u ovdašnjem civilnom sektoru, ta parola: "Mi znamo!". Ne znamo. Ne znamo da li je gay populacija želela Pride ili ne. Još manje znamo kakav je Pride želela. Da je bilo tako, sada bi imali 1500 gejeva i lezbejki koji bi protestvovali zbog "zabrane".

Ako bih već morao da navedem propuste to su: preveliko oslanjanje na državne organe i ograđivanje da Pride nije promocije seksualnosti, već protest protiv diskriminacije, što je potpuna inverzija slike koju javnost ima o tom događaju.

5. Možete li ocijeniti srpsku javnost po pitanju održavanja povorke u Beogradu?

– Jedino što se u dosadašnjem aktivizmu pokazalo kao efikasno jeste rad u oblasti kulture i umetnosti. Tračak nade i određeni pozitivni emotivni naboj stvorila je kampanja "Ljubav nije da se krije, ljubav je da se ponosi" koju je za ovogodišnji *Pride* producirao EXIT. Ljudi iz javne sfere, među kojima i Baby Doll i Mirjana Karanović, podržali su manifestaciju i to je samoj populaciji puno značilo.

Mislim da je na nama, koji smo napravili javni *coming out*, da pokažemo da nismo ekskluzivitet, već sasvim obični ljudi koji su ove ili one seksualne orijentacije i koji vole ove ili one seksualne prakse. U poslednje vreme postaje mi važna teza Patrica Kallife da "sve što LGBT aktivizam želi da uradi je da se dopadne hetero većini". Slažem se i odbijam da budem dopadljiv, neka me vole ovakvog kakav sam, tek onda nastaje promena.

NA QWAIU ĆUPRIJA

ŠTO I KAKO URADITI AKO STE PISAC KOJI USTANOVI DA MU JE NETKO MAZNUO NASLOV KNJIGE? JE LI VAM GA UOPĆE MAZNUO, ILI JE TAKVO ŠTO NEMOGUĆE? BORIS BECK O SLIČNOJ ZLEHUDOJ SUDBINI KNJIGE KOJU JE OBJAVIO S IGOROM RAJKIJEM PRIJE POLA GOINE

BORIS BECK

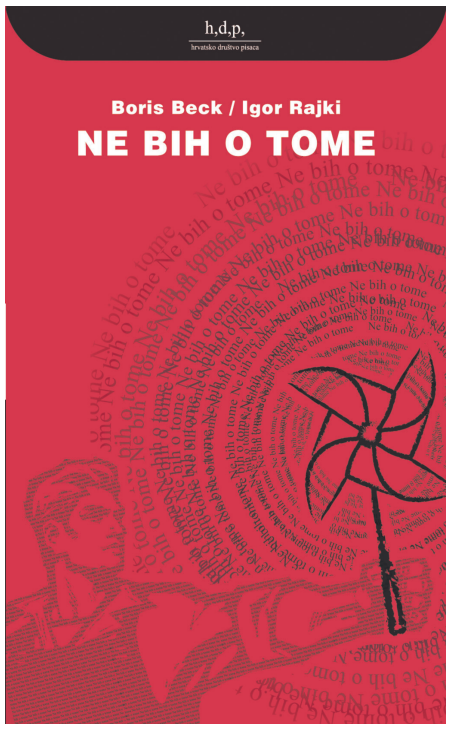

— JEDAN NASLOV ZBILJA NIJE NIKAKAV PROBLEM U ZEMLJI U KOJOJ SU POKRADENA BRDA I DOLINE, ŠUME I GORE, HOTELI I ZAHODI, PROŠLOST I BUDUĆNOST. ON JE VAŽAN SAMO MENI, A REĆI ĆU VAM I ZAŠTO —

Nikad mi nije bilo teško lajati u novinama. Kako kaže Matoš, zanat je novinara borba protiv nepravde i zato mogu pisati protiv stvari koje mi idu na živce taman i ako sam jedini na svijetu koji vidi tu nepravdu. Ali jedan me glupi slučaj nedavno posve pokolebao. Prolazio sam neki dan uz jednu knjižaru i u izlogu vidio knjigu "Ne bih sad o tome" američke spisateljice Jill A. Davies. Slučaj je međutim htio da smo moj prijatelj Igor Rajki i ja pola godine prije izdali knjigu "Ne bih o tome". Je li moguće da ljudi na različitim dijelovima svijeta daju iste naslove? Pogledao sam američku knjigu i ustanovio da nije: Jill A. Davies nazvala je svoju knjigu "Ask Again Later".

Vidjeti svoj naslov na tuđoj knjizi to je slično kao i naći svoj novčanik u tuđem džepu. Osjećao sam se kao i svaka žrtva nasilja: prljavo, prevareno i pomalo bijesno; tipičan, dakle, hrvatski osjećaj. I reakcija mi je bila tipična hrvatska - pošao sam tražiti pravdu, prvo kod onih za koje sam mislio da su mi krivi, a poslije kod institucija koje bi me trebale zaštititi. I njihova je reakcija bila tipična za društvo koje tolerira nasilje - nije ti se dogodilo ništa, to samo umišljaš; a ako ti se i dogodilo, sam si kriv. Najprije sam poslao mail urednici te knjige - Gordani Farkaš-Sfeci iz nakladničke kuće OceanMore – i upozorio je da prodaje proizvod pod imenom koje već postoji na tržištu. Uopće me nije doživjela: odgovorila mi je svisoka kako neće valjda prevoditi naslove doslovno (ona je rekla "bukvalno"), kako se konzultirala s uglednim stručnjacima (nije ih navela), kako joj u NSK nisu rekli da postoji knjiga tog naslova (baš ih briga) i da uostalom nikad nije čula za moju knjigu.

Ne morate biti Shakespeare da primijetite da u originalu naslova nema negacije, a u prijevodu ima pa da bi u duhu izvornog naslova valjda bilo prije "Možemo li tome drugi put" - jer naslov Jill A. Davies ne kaže da junakinja romana NE BI o tome, nego DA BI, ali kasnije. Koje prevodilačke teorije omogućuju da se prevodi SUPROTNO od onoga što piše, ne znam, a znam ih dosta. Znam i da nepoznavanje zakona ne ispričava prekršitelja, pa kako onda može nepoznavanje književnog tržišta ispričati urednicu koja na tom i od tog tržišta živi? Tim više što je za Rajkijevu i moju knjigu mogla saznati tako da se i sama prošetala ispred one iste knjižare u čijem sam izlogu ugledao njen umotvor. Nekoj elementarnoj isprici ili barem blagom osjećaju neugodnosti ni traga.

Nisam odgovorio na njen mail. Što odgovoriti kad vam netko svoje neznanje nudi kao argument? Nazvao sam potom svojeg nakladnika i pitao ga hoće li reagirati, ali on mi je rekao da naslovi nisu autorsko djelo. Počeo sam mu tumačiti da se nova knjiga o ratu smije nazvati, recimo, "Afganistanska kvaka 22" ili "U Iraku ništa novo" jer se time odaje počast izvornim djelima, a da se "Most na rijeci Qwai" ne može prevesti "Na Qwaiu ćuprija" jer mu se daju konotacije neodvojive od Andrića - ali sam usred rečenice shvatio da je i on nakladnik, a vrana vrani oči ne vadi.

Ne samo dakle da se nepravda nije niti dogodila, nego bih trebao biti ponosan da Veliki Američki Chicklit nosi moj naslov, na isti način na koji u Pićnju moraju biti ponosni što je Rockwool baš njihovu dolinu izabrao da je zadimi ili u Dubrovniku što se baš u njihovu akvatoriju, poput krumpira u loncu, tucka sedam cruisera! Kao u onim američkim poučnim filmovima što se emitiraju popodne na televiziji: djevojku siluje mlada sportska zvijezda i mora se sramiti što nije uživala u tome.

Nisam još spreman na to pa sam zvao Hrvatsko društvo pisaca. Tamo su primali kinesku delegaciju, dok se istovremeno hrvatska spremala na Kanare; jedva su mi stigli reći da se ne brinu za autorska prava članova. Dobro da znam, ubuduće ću članarinu za HDP potrošiti u multiplexu. Nazvao sam i Autorsku agenciju koja se inače bavi zaštitom intelektualnog vlasništva, a oni su se složili sa mnom da je čudno da prevedeni naslov ne sadrži nijednu riječ izvornog, ali sadrži cijeli naslov koji već postoji. No rekli su mi i da ako izdavač plagiranog naslova ne želi povući knjigu, dati odštetu ili se barem ispričati (a ne želi), da ga slobodno tužim sudu. Kod mene vam je tako da čim mi netko spomene hrvatski sud i pravdu, odmah osjetim nečiji prst u guzici, pa sam se zahvalio i zaklopio slušalicu.

Nisam beskućnik Šlogar pa da imam novca za odvjetnika, a i nije da će mojih petnaest čitatelja kupiti krivu knjigu pa da sam na silnom financijskom gubitku kao Nives Celzijus kojoj nisu dali Kiklopa. I jedan naslov zbilja nije nikakav problem u zemlji u kojoj su pokradena brda i doline, šume i gore, hoteli i zahodi, prošlost i budućnost. On je važan samo meni, a reći ću vam i zašto: vojska mi je dosad otela par godina života, porezna uprava stotine tisuća kuna s kojima su se zbrinule lijenčine, državna politika me je koštala živaca, a posao vida - ali sve sam strpljivo podnosio jer sam računao da su moje riječi samo moje i da mi ih nitko ne može oduzeti. A sad vidim da sam radio račun bez krčmara: bilo tko u Hrvatskoj može uzeti bilo koju moju riječ, rečenicu ili misao i objaviti pod svojim imenom i da ga baš nije briga. Moje riječi nisu ništa drugo doli antičke razvaline koje barbarima služe kao kamenolom za njihove staje i pojate u kojima će sušiti kulene i bunceke. Pa kad je već tako, u slast im bili! Imam ja još naslova koji Gordani Farkaš-Sfeci mogu poslužiti kada sa svojim trustom stručnjaka ne zna prevesti nešto s engleskog, neka se samo posluži. Evo, već sam se na pola odljutio.

Otvorena prijava za Treću svjetsku konferenciju mreže Culturelink

Svjetska mreža Culturelink poziva kulturne djelatnike, znanstvenike, predstavnike javnog sektora i civilnog društva, aktiviste u području kulture i sve zainteresirane za pitanja kulturnog razvoja, da prijave svoje sudjelovanje na Trećoj svjetskoj konferenciji Culturelinka koja će se pod nazivom *Mreže – razvojni aspekti kulture u 21. stoljeću* održati u Zagrebu od 13. do 15. studenog 2009. godine.
Mreža Culturelink ovom konferencijom obilježava dvadeset godina kontinuiranog djelovanja u području istraživanja kulturnog razvoja, kulturnih politika, kulturne suradnje i umrežavanja. Culturelink su zajednički osnovali Unesco i Vijeće Europe 1989. godine, nastojeći istaknuti važnost mreža u međunarodnoj komunikaciji i suradnji. Od samog početka sjedište mreže nalazi se u Institutu za međunarodne odnose u Zagrebu.
Umrežavanje u kulturi posljednjih dvadesetak godina, uloga mreža u kulturnom razvoju danas, te otvaranje novih perspektiva u 21. stoljeću, prije svega u promicanju kulturne raznolikosti i interkulturne komunikacije, bit će u središtu rada Treće svjetske konferencije mreže Culturelink. Stoga će četiri osnovne teme programa obuhvatiti dvadeset godina kulturnog umrežavanja, utjecaje novih informacijskih i komunikacijskih tehnologija i digitalne kulture na dinamiku umrežavanja, kulturne mreže i kulturnu politiku, te razvoj umreženih kultura i pojavu novog umreženog identiteta.
Stajališta koja mreže zastupaju, povezuju kulturu sa širim društvenim kontekstom (kulturna demokracija, socijalna kohezija, održivi razvoj, znanje i kultura kao javno dobro), te se očekuje odaziv stručnjaka različitih profila.
Obrazac za prijavu dostupan je online na adresi:
http://www.culturelink.hr/conf/clinkconf03/clinkconf03reg.html
a detalji o programu konferencije na adresi:
http://www.culturelink.org/conf/clinkconf03/clinkconf03prog.html

Kulturna Politika

2010., EUROPSKA GODINA BORBE PROTIV SIROMAŠTVA I SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI

EUROPSKA UNIJA ŽELI ISTAKNUTI VAŽNOST KOLEKTIVNE ODGOVORNOSTI U BORBI PROTIV SIROMAŠTVA KOJA MORA OBUHVATITI NE SAMO DONOSITELJE ODLUKA, VEĆ I SVE AKTERE JAVNOG I PRIVATNOG SEKTORA. EUROPSKA GODINA NASTOJAT ĆE DATI GLAS ONIMA KOJI SVAKODNEVNO TRPE SIROMAŠTVO I SOCIJALNU ISKLJUČENOST

BISERKA CVJETIČANIN

Godine 1983. Europska unija pokrenula je kampanju pod nazivom *Europska godina* u cilju informiranja europskih građana o razvojnim pitanjima koja su svima zajednička te "djelovanja na promjenu mentaliteta i ponašanja". Cilj je bio, također, usmjeravanje pozornosti nacionalnih vlada na socijalne teme. Tako su u posljednje četiri godine kao glavne teme Europske godine istaknute *mobilnost radnika* (2006), *jednakost šansi za sve – odsutnost svake diskriminacije* (2007.), *interkulturni dijalog* (2008.) te *stvaralaštvo i inovacija* (2009.). Europski parlament i Vijeće prihvatili su odluku o proglašavanju 2010. godine Europskom godinom borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti, koja je objavljena 2008. godine (*Official Journal* L 298, 7.11.2008.).

ZAŠTO EUROPSKA GODINA O SIROMAŠTVU I SOCIJALNOJ ISKLJUČENOSTI? Borba protiv siromaštva i socijalne isključenosti spada među glavne ciljeve Europske unije i njezinih zemalja članica. Početkom 2000. godine, u vrijeme lansiranja Lisabonske strategije, predsjednici država i vlada zalagali su se "da se odlučno utječe na iskorjenjivanje siromaštva do 2010.". Deset godina kasnije, Europska unija još je daleko od toga cilja. Štoviše, međunarodna ekonomska i financijska kriza pokazala je da su najsiromašniji slojevi društva najviše izloženi rizicima i patnji. Usprkos poduzetim naporima, određeni dio europske populacije još uvijek živi u bijedi i nema pristup osnovnom socijalnom osiguranju. Navodeći da siromaštvo i isključenost pogađaju pojedince, njihovu sposobnost aktivnog sudjelovanja u životu društva te urušavaju socioekonomski razvoj, Europska unija želi istaknuti važnost kolektivne odgovornosti u borbi protiv siromaštva koja mora obuhvatiti ne samo donositelje odluka, već i sve aktere javnog i privatnog sektora. Europska godina nastojat će dati glas onima koji svakodnevno trpe siromaštvo i socijalnu isključenost. Podaci pokazuju da je njihov broj golem: 78 milijuna ljudi u EU izloženo je riziku siromaštva, što predstavlja 16% europske populacije; 19 milijuna djece pogođeno je siromaštvom. Broj osoba koje žive u krajnjem siromaštvu je u porastu, osobito uslijed sve veće nejednakosti u raspodjeli bogatstava unutar Europske unije.

— POČETKOM 2000. GODINE, U VRIJEME LANSIRANJA LISABONSKE STRATEGIJE, PREDSJEDNICI DRŽAVA I VLADA ZALAGALI SU SE "DA SE ODLUČNO UTJEČE NA ISKORJENJIVANJE SIROMAŠTVA DO 2010.". DESET GODINA KASNIJE, EUROPSKA UNIJA JOŠ JE DALEKO OD TOGA CILJA —

CILJEVI EUROPSKE GODINE Takvo stanje je u proturječju sa zajedničkim vrijednostima solidarnosti i socijalne pravde Europske unije. Stoga će Europska godina potvrditi angažman Europske unije u promicanju solidarnosti, socijalne pravde i socijalne kohezije. Četiri su cilja Europske godine 2010.: priznavanje osnovnog prava osobama koje trpe siromaštvo i socijalnu isključenost da žive u dostojanstvu i aktivno sudjeluju u društvu; podjela odgovornosti i sudjelovanje javnog i privatnog sektora u jačanju potpore politikama i akcijama socijalnog uključivanja; promicanje socijalne kohezije; provođenje akcije na svim razinama upravljanja. U ostvarivanju ovih ciljeva bit će krucijalno sudjelovanje civilnog društva. Implementacija Europske godine obuhvatit će organizacije civilnog društva, osobito one koje brane interese ljudi koji žive u siromaštvu, kao i socijalne partnere, lokalne i regionalne vlasti. Poduzet će se niz aktivnosti na nacionalnoj i europskoj razini.

Osim na ovim razinama, Europska unija u dokumentu o odluci koja se odnosi na Europsku godinu 2010. navodi potrebu reafirmacije vlastite globalne odgovornosti u borbi protiv siromaštva u svijetu. Riječ je o podizanju svijesti o međuovisnosti na svjetskoj razini i potrebi održivog razvoja, o širokom pristupu pitanjima suradnje za razvoj koje je prvi cilj upravo borba protiv siromaštva. Prema podacima Svjetske banke, približno 40% svjetske populacije živi s manje od 2 US dolara dnevno: živimo u svijetu u kojem su problemi siromaštva samoperpetuirajući (*World Bank Development Index*, 2008.).

Budući da siromaštvo i socijalna isključenost imaju složene i multidimenzionalne oblike te su vezani uz uvjete života, dohodak, pristup socijalnim službama i uz perspektive obrazovanja i zapošljavanja, teme koje su predložene u okviru Europske godine 2010. obuhvaćaju također širok raspon: potrebu tržišta rada koje podupire socijalno uključivanje, pristup obrazovanju i stručnom usavršavanju, siromaštvo djece, eliminaciju diskriminacije i položaj migranata i manjina, funkcioniranje socijalnih službi. Svaka zemlja prilagodit će ih vlastitim potrebama i situaciji. Iskustvo prethodnih europskih godina pokazalo je umjesnost njihovih aktivnosti, prvenstveno u smislu senzibilizacije široke publike, poticanja sudjelovanja što većeg broja ljudi te jačanja političkog angažmana.

— BROJ OSOBA KOJE ŽIVE U KRAJNJEM SIROMAŠTVU JE U PORASTU, OSOBITO USLIJED SVE VEĆE NEJEDNAKOSTI U RASPODJELI BOGATSTAVA UNUTAR EUROPSKE UNIJE —

HRVATSKA U EUROPSKOJ GODINI U Europsku godinu tradicionalno se uključuju i zemlje koje nisu članice EU, primjerice Hrvatska kao zemlja kandidatkinja za punopravno članstvo. Prema statističkim pokazateljima, Hrvatska se ne razlikuje od prosjeka EU u pogledu siromaštva. Kao što je već navedeno, postotak stanovnika EU u riziku od siromaštva iznosi 16%. U Hrvatskoj on oscilira između 16% i 18% (*Pokazatelji siromaštva u Hrvatskoj*, Državni zavod za statistiku, 2008.). Međutim, jedan od temeljnih problema je nedovoljna okrenutost hrvatskih sustava zaštiti najsiromašnijeg sloja: "Često deklarativna opredijeljenost za borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti, koja je prevladavala u državnim institucijama, nije konkretizirana realnim programima s definiranim konkretnim ciljevima, nositeljima i financijskim sredstvima za borbu protiv siromaštva. Stoga su i rezultati u smanjivanju broja siromašnih osoba u Hrvatskoj izostali" (Zdenko Babić: Uloga socijalne pomoći u politici prema siromaštvu u Hrvatskoj, *Privredna kretanja i ekonomska politika*, 116/2008.).

Još jedan od temeljnih problema jest jednodimenzionalni pristup siromaštvu i socijalnoj isključenosti u Hrvatskoj. Dokumenti i odluke EU inzistiraju na njihovim multidimenzionalnim i interdisciplinarnim aspektima, što znači da se u procesu borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti umrežavaju različiti sektori i područja. Umrežene javne politike, socijalna, obrazovna, kulturna politika, mogu poticati nove inicijative, partnerstva i međunarodnu suradnju u iskorjenjivanju siromaštva i promicanju socijalne kohezije i socijalnog uključivanja. Samo nas tri mjeseca dijele od Europske godine posvećene ovim pitanjima, godine koja bi trebala donijeti pomake, kao što se naglašava u ciljevima EU, u "ostvarivanju prava življenja u dostojanstvu i aktivnog sudjelovanja u društvu". Z

S osnivačem i glavnim urednikom izdavačke kuće DAF razgovaramo o poveznicama između anarhizma i života, anarhizma i umjetnosti te o mogućim anarho akcijama u našoj učmaloj sredini bez masovnih strategija

RAZGOVOR: ZORAN SENTA

MASOVNOST NEDOSTAJE ANARHISTIČKOM POKRETU

SUZANA MARJANIĆ

Krenimo od Vašega anarho izdavačkoga poduhvata. Zašto je baš prva knjiga koju ste objavili u svojoj izdavačkoj kući DAF bila Nettlauova Povijest anarhizma? Jesu li njegove ideje bile prethodno teorijski ili praktički probavljene u ovoj sredini?

—Da prvo ukratko odgovorim na ovo drugo. Općenito, anarhističke ideje nisu nailazile na pojačan interes u ovim krajevima. Sve je to bilo sporadično, više zaslugom pojedinaca i s velikim razdobljima potpune praznine. Nettlauovu knjigu sam objavio iz više razloga. Prije svega, to je poznata i prevođena povijest anarhističke misli, sažetak višetomne knjige tog "Herodota anarhije", kako su ga mnogi zvali. Skraćena verzija u osamnaest poglavlja prvi je put objavljena 1935. godine i pregled je razvoja anarhističke ideje od njezinih početaka pa do tridesetih godina 20. stoljeća. Pisana je dovoljno popularno da bude razumljiva širem čitateljstvu i dovoljno znanstveno da zadovolji one zahtjevnije.

Druga knjiga koja je bila u izboru je odlična knjiga Petera Marshalla *Demanding the Impossible*, no ona s bibliografijom i indeksom ima oko 800 stranica, što znači oko 1000 kartica. Tu bih knjigu volio jednom objaviti u svojoj biblioteci, ali još nije došlo vrijeme za to; potrebna su poprilična novčana sredstva o kojima sada mogu samo sanjati.

ANARHO SURADNIČKA TRIJADA: BARCLAY, WOLFF I CHOMSKY

Objavili ste u nekoliko godina zavidan broj anarho knjiga. Koji su vam od tih, dakako, živućih autora i prijatelji? Jeste li u prepisci s nekim od njih?

—Bilo bi preuzetno reći da su mi prijatelji, ali kad s nekim pripremate njegovu knjigu i usput ste sličnog ili istog svjetonazora, normalno je da dođe i do prepiske i razmjene mišljenja. S nekim se više, a s nekim manje zbližite. Posebno su mi bliski autori Harold Barclay i Robert Paul Wolff koji mi se javljaju i šalju svoje nove radove. Potpuno su različiti. Barclay je miran, skroman antropolog i anarhist; živi povučeno u Vernonu u Kanadi i svako malo nas iznenadi pokojom zanimljivom knjigom ili pamfletom. Vrlo je zanimljiva neka vrsta njegove autobiografije pod naslovom *U potrazi za Arkadijom*. Posljednja knjiga koju mi je poslao jest *Nova alternativa*, zbirka eseja u kojima raspravlja o pitanjima od društvene organizacije do religije; zanimljiv je esej *Islam, muslimanska društva i anarhija*.

Wolff je pak mnogo eksponiraniji, briljantan polemičar, duhovit, bio je na udaru svih "struktura" – od američkog establišmenta do svih mogućih liberalnih "galamdžija". Ima i svoj blog na adresi: www.robertpaulwolff.blogspot.com. Wolff je autor većeg broja knjiga od kojih je, uz knjigu koju sam objavio, možda i zbog teme najpoznatija ona zanimljivog naslova *Bijeda liberalizma*.

S Noamom Chomskym se "dopisuje" pola svijeta. Meni je dao nekoliko korisnih savjeta; ne gnjavim ga često, ali je uvijek tu kad treba pomoći. Bio je na promociji svoje knjige koju sam objavio, i to je jedini, a mislim i posljednji put kad je bio u Hrvatskoj.

STIRNER I NJEGOV JEDINI

Slažete li se s tvrdnjom Branka Despota da je Max Stirner jedini pravi anarhist te koji su vam anarhistički autori/ice posebno bliski?

— To je bilo rečeno u jednom neobveznom razgovoru i možda ne tako ozbiljno kako ste shvatili. Naime, jedan intelektualac opće prakse rekao mi je: "Senta, šta će ti taj Stirner, on i nije anarhist". To sam ispričao prof. Despotu, a on mi je na to rekao: "Max Stirner i jest jedini pravi anarhist". Eto, to je bilo rečeno u poluozbiljnom tonu, što opet ne znači da nije točno.

U svojoj "ozloglašenoj" knjizi *Jedini i njegovo vlasništvo* Stirner nije ostavio nimalo mjesta nagađanjima o tome kako treba razumjeti njegov kritički pothvat. Ne samo što nije ustuknuo ni pred kakvim svetinjama, nego i nije pokušao prikriti svoje prevratničke namjere. Štoviše, za njega ne postoji čak ni smisao života, svrha ili ideal. Njegovo vlasništvo dopire tako daleko koliko on hoće, a on hoće sve što može, on ne priznaje ništa nad sobom, ne želi služiti tuđem zakonu i tuđoj volji; za njega, u stvari, ne postoji ništa do on sam. Onda je tek slobodan i tek se slobodni pojedinci mogu udruživati. Stirner ne proklinje samo boga i svece, cara i papu, već i narod i domovinu, i državu i društvo, i svako "opće dobro".

Najbliži autori/ice: Robert Paul Wolff, Harold Barclay, Noam Chomsky (samo u tekstovima *Objektivnost i liberalna znanost, Odgovornost intelektualaca* te *Jezik i sloboda*), Voltairine de Cleyre, Annie le Brun, Herbert Read (najviše zbog njegovih tekstova o vezi umjetnosti i odgoja mladih ljudi i njegove autobiografije *Suprotstavljena iskustva*), Alex Comfort, Paul Goodman, Murray Bookchin, a od onih starijih – Benjamin R. Tucker, William Godwin i, naravno, meni najbliži, Max Stirner i njegov *Jedini*, knjiga bez koje bi moja biblioteka NI DIEU NI MAÎTRE bila nepotpuna.

PREKO KNJIŽEVNOSTI DO KLASIKA ANARHIZMA

S obzirom na generaciju kojoj pripadate, čini mi se da ste se s anarho idejama mogli susresti krajem šezdesetih, točnije revolucionarne *šezdesetosme*. Kako je teklo vaše upoznavanje s anarho opcijom na ovim i tada, nažalost, duhovno i političkim skučenim prostorima?

—Zanimljivo, tada to i nisu bili tako skučeni prostori. Već početkom šezdesetih u Zagrebu i Beogradu događale su se vrlo zanimljive manifestacije, primjerice Muzički bijenale u Zagrebu (gostovao je i John Cage, meni najzanimljiviji autor o kojem upravo spremam knjigu), beogradski Bitef (već na prvom Bitefu gostovao je Julian Beck sa svojim *Living Theatreom* i predstavom *Antigona*), Nove tendencije u Zagrebu bile su jedna od najvažnijih smotri likovnjaka iz cijelog svijeta.

Prvi moj susret sa šezdesetosmom bio je u dvorištu Studentskog centra gdje sam slušao govornike koji su se izmjenjivali. Priznajem da tada nije mnogo toga doprlo do mene, bio sam premlad i do tada nisam pročitao ni jednu knjigu o anarhizmu. Usput, poslije me uvijek čudila ta odsječenost naših šezdesetosmaša od onih u svijetu. Nitko od tadašnjih sudionika šezdesetosme u Jugoslaviji nije ni čuo za Deborda, Vaneigema ili Paula Goodmana i druge.

Malo pomalo, preko literature i povijesti umjetnosti (ruska avangarda), počeo sam se sve više susretati s anarhističkim idejama. Kao što to obično biva, jedna knjiga povukla je drugu ili više njih i tako, dok su mnogi u to vrijeme čitali Marcusea, ja sam se okrenuo kopanju po antikvarijatima u potrazi za klasicima anarhizma, ali ne samo za njima. Čitao sam Piljnjaka, Babelja, Arcibaševa i još mnoštvo knjiga koje su govorile o anarhizmu i anarhistima (Jean Giono, Jules Vallès, Jean-Louis Cotte, Blaise Cendrars i dr.). Posebno mjesto zauzima norveški pisac Jens Bjørneboe i njegove knjige, posebno *Trenutak slobode*. Ta književna čitanja navela su me na iščitavanje klasika anarhizma, tada dostupnih kod nas (Bakunjina, Kropotkina i dr.), a poslije sam otkrio sve bogatstvo knjiga na stranim jezicima koje sam na kraju počeo i objavljivati.

Poslije tog perioda prvog iščitavanja knjiga o anarhizmu, negdje potkraj sedamdesetih osjetio sam potrebu da i sam pokušam izdati neke meni važne knjige pa smo moj prijatelj Davor Mrzljak i ja nabavili šapirograf s kojim smo naumili tiskati barem šapirografirana izdanja. U to doba to je bilo kažnjivo. Naime, nije se policija bojala nekakvih anarhističkih knjiga, oni nisu ni znali što je to; bili su strogi prvenstveno zbog mogućnosti štampanja emigrantskih tiskovina. Mi lijevi za njih smo bili sitna riba i nismo ih posebno zabrinjavali. Naš je šapirograf bio sklonjen u podrumu jednog prijatelja, danas novinara, Enisa Zebića; policija ga nikad nije našla, ali ni mi nismo uspjeli ništa s njim napraviti. Nije još bilo vrijeme, ljevičarilo se po stanovima i birtijama i, ukratko rečeno, bilo je tu dosta izgubljenog vremena.

Osamdeset i prve htio sam se poigrati aktivizma pa sam se zaposlio kao utovarivač furgona u tvornici Šavrić gdje sam radio oko tri mjeseca, a onda je izbio štrajk u mom pogonu. Pregovaralo se s glavnim direktorom, dolazio je čak i tadašnji predsjednik republičke Vlade, mislim da je to bio Petar Fleković. Ništa nije, po običaju, riješeno; samo je nas nekoliko dobilo otkaz. Otputovao sam u Pariz, i to je za mene bila završena priča. Kad sam se nakon desetak dana vratio u Zagreb, čuo sam da se dogodila tragedija. Jedan od otpuštenih radnika – ako se dobro sjećam, bio je to Josip Pištingli – revoltiran otkazom ubio je jednog od direktora, Eduarda Tarnovskog. Bilo je to strašno i ni danas ne znam kako je do toga došlo. Naravno da smo svi bili privedeni, ispitivani (Nad Lipom 5); meni su u ormariću pronašli knjigu dr. Nece Jovanova *Radnički štrajkovi u SFRJ*. Na kraju je taj nesretni događaj završio tako da je Pištingli dobio tada maksimalnu kaznu od 20 godina zatvora. Nikad poslije nisam ništa čuo o njemu.

Poslije te dvije faze, prve koju je obilježilo iščitavanje anarhističke literature i druge kao pokušaja, uvjetno rečeno, aktivističkog djelovanja, konačno sam 2000. godine tiskao prvu knjigu (Max Nettlau: *Povijest anarhizma*), zatim Wolffa, Emmu Goldman, Reclusa, Chomskog i ostale, i tako je počela moja sadašnja izdavačka djelatnost.

RAF ILI BAADER-MEINHOF KAO POZA

Možete li navesti neke, nazovimo ih slobodno – konvertite, koji su šezdesetih i sedamdesetih godina proklamirali anarho ideje da bi kasnije "zasjali" u punom sjaju liberalizma?

—Konvertit je prilično ružna riječ i ovdje je ne bih upotrijebio. Možda ti ljudi misle da su jednostavno odrasli i prevladali te "mladalačke" boljke ljevičarenja, neki su se promijenili, a neke su i same okolnosti promijenile. Uostalom, nije lako ostarjeti i

ostati vjeran idejama koje se u našem društvu olako odbacuju kao dug mladenačkome zanosu i slično. Možda je upravo sumnjičavost u mogućnost ozbiljenja anarhističkih ideala mnoge navela da se priklone nekim drugim društvenim doktrinama. Među ljudima, a neki od njih su i dalje moji prijatelji, koji su pisali o anarhizmu i koje sam rado čitao, su Darko Štrajn i Trivo Inđić. Negdje se izgubio i jedan meni tada zanimljiv mladi čovjek, Dragan Mistrić, koji mi je davao vrlo zanimljive knjige na čitanje. Bilo je to davno i ne mogu se baš svih sjetiti.

Dok je vaša grupacija krajem šezdesetih i sedamdesetih godina bila opčinjena anarho idejama, neki drugi "mladi ljudi" (npr. Damir Bartol Indoš) na ovim prostorima tada su se zanosili idejama Baader-Meinhofa. Jeste li se ipak, s obzirom na drastične razlike, susretali na nekim zajedničkim predavanjima tih godina?

—Već sam prije napomenuo da tih godina nije postojala nekakva anarho scena, nego su to više bili pojedinci koji su se zanimali za anarhizam. Ja sam isto tako pratio sve što se tada zbivalo pa i "aktivnosti" RAF-a ili Baader-Meinhofa. Bio sam 1975. godine u Frankfurtu tijekom velikih potraga za članovima grupe, ali me to nije posebno fasciniralo. Već onda sam mislio, a pogotovo mislim sada, da takvo slijepo nasilje nije nikakvo rješenje; posebno me odbijala staljinistička retorika njihovih proglasa. Nisu me previše iznenadile ni navodne veze s istočnim službama. S druge strane, ne braneći njihove postupke, znam da je tadašnji teror države bio vrlo snažan, društvo je bilo toliko zatvoreno i represivno, toliki je bio jaz između roditelja, još donedavno poklonika nacizma, i djece željne odmaka i promjene, da je možda silovitost njihove reakcije bila rezultat upravo takve represivne krutosti sustava u kojemu su živjeli. Danas je to jednako daleko od mene i mislim da je to više poza osim, naravno, za one koji su u tome sudjelovali.

POČETNICA ANARHIZMA U HRVATSKOJ

Ukratko, kako bi glasila kratka povijest anarhizma u Hrvatskoj? U jednom ste razgovoru naveli kako je anarhizam sporadično dotaknuo Hrvatsku u tri vala – između dva svjetska rata, zatim sedamdesetih i osamdesetih godina prošloga stoljeća, i posljednjih desetak godina.

—O tome sam već više puta govorio i pomalo sam sam sebi dosadan, ali uvijek dolaze neki novi ljudi koji to ne znaju pa radi njih vrijedi ponoviti. Pored špartanja nekolicine francuskih (Joseph Signac) i talijanskih (Attilio Pieroni, Eduardo Orazzi) anarhista po Rijeci i Splitu, anarhističkih manifestacija u Rovinju (1904.) i Splitu (1908.), ništa se značajnije nije događalo. Izuzetak je već svima poznata činjenica da je u Splitu 1912. godine osnovan nogometni klub "Anarh" koji je pod tim imenom postojao sve do 1919. godine (danas je to NK Split). Možda je najvažnija ličnost tog ranog perioda bio Miloš Krpan (1862.-1931.), učitelj i agitator koji je 1909./1910. pokušao osnovati anarho-komunističku komunu u Duboviku kod Slavonskog Broda, ali su mu tadašnje austrougarske vlasti zabranile daljnje aktivnosti. Njegove političke spise čuva Historijski institut Slavonije u Slavonskom Brodu. Sve članke iz tadašnjih novina prikupio sam u NSK-u, kao i dvije njegove kratke knjige, i to će biti objavljeno početkom iduće godine. Osamdesetih godina 20. stoljeća objavljeno je nekoliko zanimljivih knjiga o anarhizmu (Daniel Guérin, Pierre-Joseph Proudhon, Mihail Bakunjin, Pjotr Kropotkin, Georges Sorel i dr.). Nešto prije 2000. godine osnovan je ZAP (Zagrebački anarhistički pokret) i onda se te godine pojavljuju dvije knjige (Dražen Šimleša: *Snaga utopije* i Max Nettlau: *Povijest anarhizma*). Potom se osnivaju dvije izdavačke kuće, DAF i Što čitaš?, u kojima izlazi niz zanimljivih i važnih anarhističkih naslova. Svake godine održava se ASK (Anarhistički sajam knjiga) u Zagrebu. Osnovana je i knjižnica i čitaonica u prostorijama Zelene akcije.

Osamdeset i prve htio sam se poigrati aktivizma pa sam se zaposlio kao utovarivač furgona u tvornici Šavrić gdje sam radio oko tri mjeseca, a onda je izbio štrajk u mom pogonu

ANTIRATNA KAMPANJA I PUNK MILJE

Kako objašnjavate da je mlada generacija (rođena otprilike sredinom sedamdesetih godina i početkom osamdesetih prošloga stoljeća), posebice ona koja je kao srednjoškolska generacija stasala u Tuđmanovoj, tajkunskoj Hrvatskoj, obnovila interes za anarhizam, i koga biste pritom posebno istaknuli?

—Dio tih mladih ljudi došao je iz Antiratne kampanje, dio iz punk miljea; uglavnom, odjednom su se tu našli neki novi "klinci" koji su htjeli raditi i tako je krenulo. Moram priznati, čini mi se da početni entuzijazam pomalo slabi, no još se uvijek nešto radi. Nezahvalno je bilo koga istaknuti, ali ipak kao najzanimljivije izdvajam Dražena Šimlešu, Marka Strpića, Roberta Posavca, Ankicu Čakardić, Hrvoja Jurića, Gorana Ivanovića-Goca i dr. Ipak, bilo bi krajnje nekorektno od mene da ne spomenem još jednog anarhista iz moje generacije kojeg svi zaboravljaju spomenuti, a koji je mnogo toga učinio i još uvijek čini sjajne stvari. To je Romano Krauth koji je nekad radio jednu od ponajboljih anarhističkih stranica koje sam vidio (Movement for Anarchy), a danas radi www.freeebay.net.

UMJETNOST I ANARHIZAM

Često ističete kako nema anarhizma bez umjetnosti. Koliko je današnja generacija mladih anarhista/anarhistkinja svjesna poveznice između umjetnosti i anarhizma, odnosno neodadaizma i anarhizma?

—Da nije bilo *Living Theatrea*, Johna Cagea, Vlade Kristla, brojnih pjesnika, slikara i drugih umjetnika, svjetska bi umjetnička scena zaista bila osiromašena. Oni su svi bili veći anarhisti od onih koji sebe tako nazivaju; oni su u svoj umjetnički izražaj kontinuirano unosili anarhističke ideje, inspirirali su se na anarhističkoj misli, na neki su način, ma kako to patetično zvučalo, živjeli anarhizam. Cage je čak jednom izjavio da ga sve manje zanima glazba, a sve više društveni problemi, upravo anarhizam. Njegova je rečenica: "Ako volimo čovječanstvo i svijet u kojemu živimo, naš je pravi zadatak revolucija".

Julian Beck govorio je da živimo u sustavu koji proizvodi tugu, oceane tuge u koje tonemo, a teatar je poput čamca; to uzdizanje na valovima obrnuto je od sustava, a revolucija je smjena plime i oseke. Prema njemu, prva stvar je sve nahraniti, zaustaviti nasilje i sve nas osloboditi; to, kako on kaže, znači anarhizam u naše vrijeme, teatar anarhizma je teatar akcije.

Primjerice, Emma Goldman je rekla: "Ako ne mogu plesati, onda to nije moja revolucija! Ako ne mogu plesati, ne želim vašu revoluciju! Ako ne mogu plesati, ne želim biti dio vaše revolucije. Revolucija bez plesa nije revolucija koju je vrijedno provesti. Ako neće biti plesa u revoluciji, ne dolazim". Herbert Read je napisao knjigu *Odgoj umjetnošću* u kojoj pokazuje koliko je važno kod mladih ljudi razvijanje kreativnosti; kreativnost je za njega najviši izraz slobode, temeljnoga pojma anarhizma. Vlado Kristl je stalno rušio sustave, izlazio iz njih, odupirao im se, dekonstruirao je, primjerice, bavljenje umjetnošću, podučavanje umjetnosti osnivanjem katedre za ramove, okvire slika. Njegova neprilagodljivost, neuklopivost u sisteme tragala je za slobodom koju kao da nikako nije mogao u dovoljnoj mjeri sebi odmjeriti. U to se uklapa i Joseph Beuys svojom mišlju da je svaki čovjek umjetnik, iz čega slijedi da je prostor slobode prostor umjetnosti.

Grupa šestorice autora (posebice Vlado Martek, Mladen i Sven Stilinović, Željko Jerman) očito i svjesno prožimaju svoje djelovanje vlastitim istraživanjem, prisvajanjem anarhizma. Ili kako kaže Martek: "Državo, unakazit ću te artom!", ili "Političari, ubijajte se!". Gotovo da smo zaboravili dadaiste koji su sve to na neki način pokrenuli potpunom anarhoidnošću izražavanja.

MREŽA ANARHOSINDIKALISTA I ANARHOSINDIKALISTKINJA

Pripadate li Mreži anarhosindikalista i anarhosindikalistkinja (MASA) te kako procjenjujete njihov rad u Hrvatskoj? Osobno mi se čini da je nedovoljno vidljiv. Naime, označava li se u Hrvatskoj anarhizam ipak većim dijelom "naivnim" performativima, primjerice bedževima s anarhističkim oznakama, ili je ipak došlo do dubljega, prodornijega prožimanja anarho teorije i prakse?

—Ne pripadam Mreži anarhosindikalista i anarhosindikalistkinja i vrlo malo znam o njoj. Poznajem jednu članicu i jednog člana i na temelju toga teško mogu procijeniti njihov rad.

O mladim ljudima koji nose anarhističke bedževe ne mislim ništa loše, ali to jednostavno može biti samo poza i ne mora nužno imati veze s anarhističkim pokretom. Izvanjski performativi uvijek su zanimljiviji, jednostavniji i privlačniji ne samo od stvarnoga dubinskoga anarhističkoga rada, aktivizma, nego i od dubinskoga, zahtjevnijega proučavanja, istraživanja raznih anarhističkih misaonih pravaca, tokova, i, u prvom redu, budućnosti anarhizma, mogućnosti "ostvarivosti" anarhizma. Svaki bedž je tek znak, simbol. Njegovo značenjsko polje tu, zapravo, završava. Za dubinsku strukturu njegova značenja potrebno je znanje, znači rad, a ne ukopati se u puke klišeizirane izjave i izreke o anarhizmu; potrebno je tragati iščitavajući gomile knjiga i tekstova o vezi anarhizma i života, anarhizma i umjetnosti itd.

Ne bi li ipak Riječka lokalna grupa Mreže anarhosindikalista i anarhosindikalistkinja, čiji članovi rade u jednom od najvećih hrvatskih brodogradilišta, 3. MAJ, morala biti medijski agresivnija u pokušaju konačnoga izvlačenja radnika iz vječne apatije i otuđenja kojima nas ovaj monstruozni kapitalizam svakodnevno ušutkava?

—Naravno da bi trebala biti barem malo više medijski prisutnija, ali kako to ostvariti? Ne mislite li valjda da će im Nino Pavić ili neki drugi "pavići" dati prostor; oni se moraju sami izboriti za to da dođu do riječi, to im nitko neće samo tako dati. Mogu u "sezoni kiselih krastavaca" neke novine i donijeti poneku vijest o njima, ali to nije ništa. Primjer su bila događanja u Ateni kad su neke novine donosile senzacionalističke vijesti i užurbano nazivale razne ljude u potrazi za izjavama.

Inače je pohvalno da neki članovi Mreže rade u brodogradilištu; trebalo bi ih biti što više jer je masovnost ono što nedostaje anarhističkom pokretu. On je, moramo to priznati, sveden na nivo sekte, i to je njegov najveći problem.

I na kraju, može li se reći: koliko anarhista – toliko anarhizama?

—Donekle! Anarhizam se uvijek iznova javljao kao feniks i onda kad su svi mislili da je potpuno nestao. Kao i svaka društvena doktrina, on ne može biti jednoobrazan, i mene osobno zanimaju svi njegovi raznoliki i međusobno čak različiti ogranci. Osobno mislim da su ga te različitosti i očuvale; očuvao ga je njegov unutarnji pluralizam, očuvalo ga je odbacivanje jednostranosti, jer zamislite da je jedna frakcija zabranila drugu ili je zatrla, što bismo dobili? Ne, anarhisti nikad neće imati gulage.

čudna šuma

DVOSTRUKO DRŽAVLJANSTVO D.D.

POVLASTICE SU ODUVIJEK MILE NAŠEM ČOVJEKU. TO JE OTPRILIKE I NAJDUBLJE KAKO JE U STANJU POJMITI I DOŽIVJETI DRŽAVU. ZBIRKA PRAKTIČNIH PRIVILEGIJA. A TAJ VRLO NEODREĐEN, A OPET SASVIM JASAN POJAM "NAŠEG ČOVJEKA" NE OBUHVAĆA BAŠ NEKOG NAIVNOG I PRIPROSTOG POŠTENJAKA, VEĆ PRIJE SVEGA I U VEĆOJ MJERI PROBLEMATIČNE PRIMJERKE SVJETSKE POPULACIJE

NENAD PERKOVIĆ

Nekada davno, u vrijeme dok je život bio jednostavniji, premda ne nužno i lakši, to je išlo otprilike ovako: odeš trbuhom za kruhom, skrasiš se naposlijetku u nekoj dalekoj zemlji, nakon određenog broja godina, kad si se prilagodio i kad si zadovoljio sve potrebne uvjete domaćina, sukladno pozitivnim zakonima koji su tamo na snazi, imao si pravo postati njen državljanin. Daleko od doma i nostalgičan, našao si se u ipak u donekle privilegiranom položaju koji se svodio na određenu mogućnost izbora. Hoćeš li služiti vojsku tamo ili tu, gdje ćeš porez plaćati ili gdje ćeš glasovati na izborima... riječ je o sitnim privilegijima koji uspostavljaju kakvu takvu pravednost u nezavidnom položaju i životnom statusu pečalbara.

APOTEOZA DEMOKRATSKE PROCEDURE A privilegiji su oduvijek mili našem čovjeku. To je otprilike i najdublje kako je u stanju pojmiti i doživjeti državu. Zbirka praktičnih privilegija, garnirana represijom. Između se pliva. A kako taj vrlo neodređen, a opet sasvim jasan pojam "našeg čovjeka" ne obuhvaća baš nekog naivnog i priprostog poštenjaka, već prije svega i u većoj mjeri problematične primjerke svjetske populacije kroz staru i noviju prošlost - od krupnih krijumčara do švercera s tržnice, od ozbiljnih kvislinga zagriženih služiti stranim gospodarima po cijenu života, do špija, agenata, špiclova i sitnih potkazivača svake vrste, od ratnih zločinaca do džepara, od ratnih profitera do seoskih kokošara - i nije neko čudo da su bili u stanju prodati štošta u zamjenu za kakav sitni privilegij. Netko će reći da je to bio način opstanka, i to je sasvim u redu. No tada se dogodilo da ta bratija dobije svoju državu. Čim su se otrijeznili od pijane noći slavlja, i čim su shvatili da je vjekovni san predaka napokon realnost, zahvaljujući ponajprije nekakvim idealističkim budalama koje su bile spremne i poginuti za to, probudila se u njima i jedina realnost njihovog odnosa prema državi. Ne, to nije naporan rad kultivacije na poljima svjetskog civilizacijskog uzgajališta humaniteta, rame uz rame s ostalim nacijama. To je predivna tratina neograničenih privilegija!

Nije li to divno: umjesto da za sitnu naknadu odrađuješ prljave poslove za tko zna kojeg vlastodršca, svaka prljava rabota od sad može dobiti legislativni legitimitet izglasavanjem u parlamentu! Samo se moraš pobrinuti za dovoljan broj podignutih ruku. Zaista, ništa lakše! Svijet je odjednom supermarket, i to vrlo jeftin, gotovo besplatan. Apoteoza demokratske procedure.

Naravno, dvostruko državljanstvo jedna je od osnovnih poluga održavanja ove prevarantske mašinerije vlastodržne bratije. Paradoksalno, to ne isključuje i recentne "tradicionalne neprijatelje" Srbe. Kad je varanje države u pitanju, čak i vlastite, "naš čovjek" iskazuje bezrezervnu solidarnost čak i s "tradicionalnim neprijateljem". Tako ćete čuti da je i do četrdeset prebivatelja prijavljeno na istoj adresi u nekom stančiću, adresi na kojoj uredno pobiru državne pare, plod privilegija, dok inače uredno žive u Srbiji. Onaj lupež iz bosanskog parlamenta će uredno paralelno primati plaću od ove države, a primat će je i nepravomoćni osuđenik sklonjen u Hercegovinu jer njegova dojučerašnja lupeška bratija u našem parlamentu ne želi kršiti nekakvu nakaradnu proceduru. Dok je civilizirani svijet uspostavio instituciju dvostrukog državljanstva kako bi građaninu olakšali život izborom ili/ili, u nas se to jednostavno prepravilo u opciju i/i kao jedinstveno civilizacijsko postignuće oko jedine bitne stvari – svetinje privilegija!

— NAJBIZARNIJI KORISNICI PRIVILEGIJA DVOSTRUKOG DRŽAVLJANSTVA SU STANOVNICI SVIJETA MRTVIH, BROJNO SUSJEDSTVO ERE S ONOGA SVIJETA. SVAKE ČETIRI GODINE, ILI PO POTREBI, ONI SE SPUŠTAJU NA ZEMLJU I U VELIKOM BROJU IZLAZE NA IZBORE KAKO BI POTPOMOGLI VLADAJUĆU GARNITURU —

BUCCANEERS DEN U redu, Bosna i Hercegovina može odabrati biti svojevrsni *Buccaneers Den* zapada, na njihovu sreću ili nesreću. Nije to bez logike, svijet uvijek treba takva mjesta. Karipski pirati morali su imati neko pribježište gdje su mogli nesmetano sakriti pred zakonom i trošiti opljačkano, zauzvrat poštujući lokalni mir. Povijesni je peh biti prvi susjed gusarskom gnijezdu, tim prije što ti je više od pola stanovništva "umočeno" u hajdučiju, piratstvo i pljačku svake vrsti, ili su bar jataci. I pošteni gazda je suučesnik, ništa me nemojte gledati, jer obavezno plaća reket, državni i politički, ako ne mafijaški. Svi smo umočeni, kao onomad Nijemci u nacizam: nitko ne može reći da nije znao.

A to još nije sve! Privilegij dvostrukog državljanstva nigdje nije razvijeniji, jer on u našem slučaju obuhvaća i nebeske visine. U redu, Srbi koji ga zlorabe i sišu državu koju nikad nisu ni htjeli ni voljeli, na kraju služe kao žrtve političke manipulacije. U redu, Hrvati koji ga zlorabe sišu državu koju su možda htjeli, ali ne znaju cijeniti nešto tako apstraktno kao što je uređena država. U redu, politička kasta se stavila iznad zakona učinivši se svojevrsnim dvostrukim državljanima i to nije prvi slučaj u povijesti, to je odraz privitimizma i problema u kolektivnom razvoju naše ljudskosti.

NEBESKI GLASOVI Međutim, najbizarniji korisnici privilegija dvostrukog državljanstva su stanovnici svijeta mrtvih, brojno susjedstvo Ere s onoga svijeta. Svake četiri godine, ili po potrebi, pokojnici se spuštaju na zemlju i u velikom broju izlaze na izbore kako bi potpomogli vladajuću garnituru. Lako je zamisliti tu sliku. Sveti Petar drijema kraj svojih vrata, probudi ga larma. Neobično, ne dolazi s vanjske strane. Oveća grupa nagrnula je iznutra, skupivši se po nebeskim prostranstvima, idu prema vratima. Sveti Petar se čudi:

– Kuda? Krivi smjer, braćo...

– Kako kuda, pa dolje, na glasovanje. Izbori u Hrvatskoj.

– Budi Bog s vama, kakvi izbori? Pa riješili ste se zemaljskih gluposti, uživajte slavu nebesku. Nitko ne može dolje, ovo su jednosmjerna vrata.

– A, ne, ne. Mi možemo. – pa mahnu papirom, – Mi imamo dvostruko državljanstvo, i rajsko i hrvatsko. Izglasano u Saboru!

– To su gluposti! Urazumite se.

– Ne! Iznad Sabora je samo dragi Bog! Tebe nitko ništa ne pita. Odj*biiiip*, Petre, prenisko si u hijerarhiji. Naši trebaju naše glasove! Silazimo!

Uglavnom, kao politički subjekt i stanovnik Čudne Šume nećeš imati mira ni nakon smrti. Zauvijek si dvostruki državljanin, to čak i prestaje biti privilegij. Glasački listić pronaći će te i na novoj elizejskoj adresi, pronaći će te na groblju. Problem je što na tom listiću nećeš čak imati ni mogućnost izbora. Opcija je samo jedna, lupeška.

Jednom "umočen", ostaješ "umočen". I na onom svijetu.

Sumorna je to perspektiva. Ne manjka joj ni odvratnosti koja prati pripadajući čin. Birokratsko-nekromantski manevar političke crne magije. Loše zvuči, bio vinovnik ili samo žrtva.

Terminator PROTIV Braće Karamazov

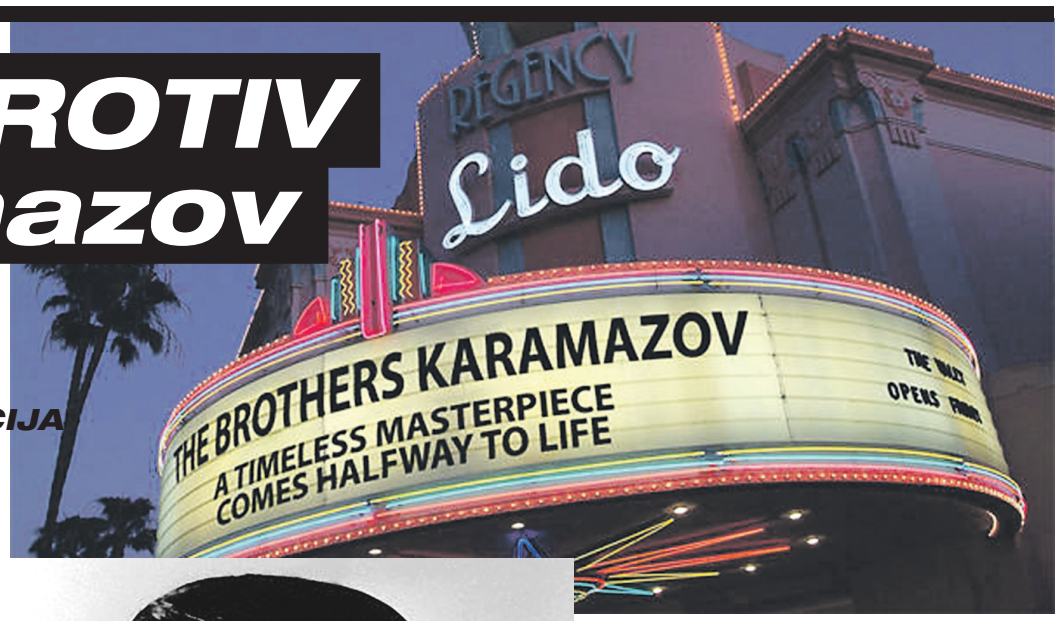

NOVI Terminator IZVUKAO SALINGERA NA SVJETLO DANA, A NOVA FILMSKA ADAPTACIJA Braće Karamazov ZAVRŠAVA TAMO GDJE VEĆINA LJUDI PRESTANE ČITATI KNJIGU

THE ONION

CORNISH, New Hampshire – Glasoviti književni div i poznati samotnjak J. D. Salinger, koji nije objavio ništa novo još od 1965. godine, pojavio se u ponedjeljak kako bi ushićeno progovorio o novom filmu *Terminator: Spasenje* omogućivši time javnosti da zaviri u njegov privatni život prvi put od posljednjeg intervjua prije gotovo 30 godina.

"Mislim da je piščeva privatnost nešto najdragocjenije što posjeduje, odnosno da osobne informacije o njemu odvraćaju čitatelja od onog što je najbitnije – samog djela", rekao je autor *Lovca u žitu* novinarima okupljenim ispred kina Claremont Cinema 6, nedugo nakon što je po treći put pogledao film. "No, s druge strane, povratak *Terminatora* jednostavno je previše super da bih i dalje šutio. Halo? Paradoks putovanja kroz vrijeme? Vražje nevjerojatno! "

"Zar nije bilo preslatko kad je ogromna robotska ruka posegnula kroz krov i zgrabila staru damu? " dodao je Salinger. "Ili kad su se motorizirani terminatori odlijepili od njegovih nogu i pojurili prema odbjeglim pripadnicima vojske otpora? Ti bokca, zar to nije jebeno *cool*, zar nije? "

Salinger (90) je pojasnio da je prvi put postao obožavatelj *Terminatora* 1991. godine, kad je pogledao *Terminator 2: Sudnji dan* s likom mladog Johna Connora za kojega drži da je "dirljiva slika tinejdžerske otuđenosti i razočaranja". Njegovo se zanimanje za serijal nastavilo kad je posudio prvog *Terminatora*, koji je opisao kao "gotovo jednako super kao i drugi nastavak" te kupnjom filma *Terminator 3: Pobuna strojeva* na Amazonu.

Salinger, u čijoj se prozi pojavljuje obitelj Glass, i za koju smatraju da je jedan od najutjecajnijih doprinosa američkoj književnosti 20. stoljeća, kaže da mu je "*Terminator 3* OK", ali da, po njegovu mišljenju, "nije ni približno *cool* kao novi film". Zapravo, posljednji je nastavak toliko nadmašio njegova očekivanja da je požalio gotovo pola stoljeća izbjegavanja medija.

U intervjuima koje je dao za novine i časopise *The Paris Review*, *The New York Review of Books*, *Time*, *Newsweek* i *US Weekly*, Salinger je nazvao Christiana Balea "najopakijom verzijom Johna Connora dosad", a postapokaliptični rat protiv strojeva opisao je kao "totalno zapanjujući".

"Priznajem da sam se isprva bojao", objasnio je Salinger očaranim novinarima. "Odabir Josepha McGintyja Nichola za novog redatelja činio se velikom pogreškom – mislim, čovjek je snimio *Charlijeve anđele*, za boga miloga – ali, čovječe, bezveze sam se brinuo. *T 4* je praktički bolji od prva tri prokleta filma zajedno, ako možete to povjerovati. "

Salinger je dodao: "Oni hidroroboti stvarno su strašni".

Zatim je pozvao novinare u svoju zabit u New Hampshireu da podrobnije porazgovaraju o filmu.

"Uđite, uđite, sjednite, ima dovoljno mjesta", rekao je živahni Salinger novinarima, pokazujući rukom prema dnevnom boravku punom filmskih plakata, stripova i drugih predmeta iz *Terminatorove* zbirke, uključujući i kip terminatora model T-800 u prirodnoj veličini, onakvog kakvim ga je dočarao Arnold Schwarzenegger. "Koja jebeno nadahnuta odluka da se uzme Bryce Dallas Howard. Bila je mnogo prikladnija za ulogu od Claire Danes. "

Iako jedini film snimljen prema nekom njegovom djelu, *My Foolish Heart* prema kratkoj priči *Ujak Wiggly u Connecticutu*, sam Salinger smatra tolikom degradacijom vlastite proze da nikad nije pristao ni na jednu drugu adaptaciju, sada tvrdi da "ako McG želi snimiti išta od mojih stvari – *Savršen dan za banana ribe*, *Visoko podignite krovnu gredu, tesari*, k vragu, svih *Devet priča* – ima moje potpuno dopuštenje. Što god. Što god hoće".

Kad su ga upitali što misli o današnjim romanopiscima i planira li objaviti išta novo, Salinger je odgovorio da mu se svidjelo kad se helikopter srušio, a Johna Connora zgrabio onaj terminator koji se zapravo sastoji od samo pola torza i kojeg je on zatim raznio mitraljezom.

"No, daleko najbolji dio je kad prvi put otkriju T-800, a on izgleda kao mladi Schwarzenegger", rekao je Salinger, glasom koji je dosegnuo grozničavo uzbuđenje. "Stao sam, ono, ti bokca. Mora da su koristili program CGI ili nešto tako da pogode to lice. Ali, koji je to bio trenutak! Skoro sam poludio, ako baš želite znati. "

Osim što je uzbudila književnu zajednicu, Salingerova odluka da izađe iz povučenosti prvi je put omogućila stručnjacima pristup njegovoj ogromnoj arhivi neobjavljenih djela. Zasad su kritičari proučili tri dosad neviđena romana, osam novela i više od dvadeset kratkih priča, tekstove koji su, čini se, svi posvećeni obožavanju *Terminatora*.

"No, da ne bi bilo zabune", rekao je stručnjak za Salingera, profesor Duane Hartworth s obližnjeg fakulteta Dartmouth, "ovo je bez sumnje najosobnije i najdirljivije štivo posvećeno obožavanju *Terminatora* ikad otkriveno. "

Salinger je imao samo jedan negativni komentar za novinare. Osudio je televizijski serijal *Kronike Sarah Connor* rekavši da su ljudi koji vole tu seriju "hrpa prokletih foliranata".

— "SVE JE TU", DODAO JE GREY. "UVODNA SCENA, ONAJ DIO MALO POSLIJE GDJE DOLAZI DO NEKAKVA KOMEŠANJA, ALI NISTE SASVIM SIGURNI O ČEMU JE RIJEČ, ONAJ NEKI SAMOSTAN U KOJI SVI IDU – SVE, BAŠ KAKO SE OTPRILIKE I SJEĆATE." —

BRAĆA KARAMAZOV U PRAVOJ MJERI LOS ANGELES – Direktori filmskog studija Paramount Pictures objavili su da je napokon dovršena produkcija *Braće Karamazov*, nove filmske adaptacije koja završava točno u trenutku kad većina čitatelja odustane od tog ruskog klasika.

83-minutni film koji se temelji na otprilike prve 142 stranice hvaljenog djela Fjodora Dostojevskog, već je privukao pozornost svojim zapanjujućim vrhuncem u kojem se odjavna špica odjednom pojavljuje usred Katarinina plačljiva govora o neplaćenom dugu.

"Vrlo smo uzbuđeni što možemo prikazati nekoliko poglavlja tog bezvremenskog remek-djela na velikom platnu", rekao je izvršni direktor Paramounta, Brad Grey, o filmu koji se, uz prekide, snimao dvije godine. "Sve one koji su ikad pokušali sjesti i prokrčiti put kroz tu nevjerojatnu knjigu apsolutno će zapanjiti vjerodostojnost našeg filma. "

"Sve je tu", dodao je Grey. "Uvodna scena, onaj dio malo poslije gdje dolazi do nekakva komešanja, ali niste sasvim sigurni o čemu je riječ, onaj neki samostan u koji svi idu – sve, baš kako se otprilike i sjećate. "

Prema izjavi redatelja D. J. Carusa, puno se pozornosti posvetilo pomnom oživljavanju iskustva polaganog provlačenja puževim korakom kroz to gusto književno djelo. S Viggom Mortensenom u ulozi i Aljoše i Alekseja, ovisno o sceni, i Laurom Linney kao nečijom majkom ili tetom, film počinje trominutnim sažetkom uzetim ravno sa stražnjih korica romana.

"Počinjem i prekidam čitati knjigu *Braća Karamazovi* još od faksa, tako da mi je ovo projekt iz snova", rekao je Caruso. "Još se sjećam prvog puta kad sam je pokušao čitati. Nejasna, često arhaična proza, golem broj likova, frustriranost kad nakon čitanja cijelih deset stranica shvatite da ništa niste razumjeli – sve je to ostavilo dubok dojam na mene. "

"Sve sam to želio zadržati kad sam snimao film", dodao je.

U tu svrhu, film se itekako koristi novim, suvremenim tehnikama "brzog čitanja" koje omogućuju da se zamorniji opisi egzistencijalnog propitkivanja odigraju dvostruko ili čak trostruko brže.

Nadalje, film navodno sadrži i brojne inovativne scene prisjećanja u kojima se prijašnje scene između Dimitrija i Fjodora ponovno pojavljuju kasnije u filmu s više pozornosti posvećene detaljima, jasnijim prikazom i mnogim glumcima u pravim ulogama.

Prema direktorima Paramounta, prikazivanje filma *Braća Karamazovi* uključivat će i pauze tijekom kojih će se na ekranu pojavljivati dijelovi posljednjeg filma snimljenog po djelima Johna Grishama.

"Koristili smo se svakim raspoloživim sredstvom da oživimo čitanje *Braće Karamazov*", rekao je Caruso o filmu koji će se iduće godine pojaviti i u posebnoj, 15-minutnoj verziji na internetskoj stranici Cliffs Notes. "Nadam se da je ovo ona vrsta filma koju će ljudi jednog dana, godinama poslije, možda ponovno pogledati od početka."

Unatoč slabo posjećenim projekcijama tijekom kojih su neki gledatelji navodno tiho izišli iz kino-dvorane prije kraja filma, početne su reakcije publike bile vrlo pozitivne.

"Da budem iskren, malo sam se bojao da će iznevjeriti knjigu", rekao je Joel Ladin nekoliko dana nakon što je pogledao film. "No, kad sam vidio Michaela Cainea gore na tom ekranu kako iznova i iznova i iznova ponavlja istu rečenicu dok ga publika promatra zamagljena pogleda, znao sam da su uspjeli. *Braća Karamazovi* su jednako zamršeni i bolni kakvih ih se i sjećam."

Izvori vezani za film već su potvrdili da će DVD izdanje *Braće Karamazov* uključivati posebne dodatne scene s posljednjom rečenicom romana koja će odjekivati s praznog ekrana. ■

S engleskoga prevela Maja Klarić

GRAD NA RIJECI I RIJEKA U GRADU

Prikaz Zagreba, Aleksander Srnec, 1965.

PREMA VESNI VUKOVIĆ, SMJEŠTANJEM URBANFESTIVALA NA OBALE RIJEKE TE ORGANIZACIJOM INTERVENCIJA U KONCENTRIRANI FORMAT (NASPRAM DOSADAŠNJOJ "STRATEGIJI VIRUSA") HTJELO SE ISTRAŽITI SPECIFIČNU PROBLEMATIKU OVE NEURALGIČNE GRADSKE TOČKE, ODNOSNO LINIJE

SAŠA ŠIMPRAGA

(U)mjesto granice" – o odnosu Zagreba i Save, uz UrbanFestival 2009, Zagreb, od 29. rujna do 6. listopada 2009.

Ono što je za srednjovjekovni Zagreb bila izgradnja Gradeca ili za devetnaestostoljetni grad oblikovanje Zelene potkove, to bi za Zagreb 21. stoljeća mogla i trebala biti Sava.

Pod uvjetom zaustavljanja parcelizacije, postojeća situacija zagrebačkih obala i šireg savskoga područja na teritoriju Zagreba izuzetna je šansa za grad.

Izgradnja kompleksa Vlade na predviđenoj lokaciji uz Savu je antigradska.

Vlada bi se mogla graditi na slobodnim prostorima uz produženu Ulicu grada Vukovara.

Savsko je područje zelenim zonama moguće povezati s Medvednicom preko grada kroz parkove, uz postojeće i dijelom ponovo otvorene gradske potoke koji premrežuju Zagreb.

Ove se godine po prvi puta predlaže da zagrebačke obale Save budu službeno imenovane.

— ONO ŠTO JE ZA SREDNJOVJEKOVNI ZAGREB BILA IZGRADNJA GRADECA ILI ZA DEVETNAESTOSTOLJETNI GRAD OBLIKOVANJE ZELENE POTKOVE, TO BI ZA ZAGREB 21. STOLJEĆA MOGLA I TREBALA BITI SAVA —

Iako je Sava desetljećima nepobitni dio identiteta Zagreba, to nije ni na koji način utjecalo na uspostavljanje prakse da zagrebačke gradske obale budu i službeno imenovane, kao u gotovo svim gradovima na rijekama, ne samo u Hrvatskoj i Europi. Ta gotovo banalna činjenica ustvari zorno ukazuje na odnos grada i njegove rijeke. Prirodu takvoga odnosa treba tražiti u spletu urbanističkih okolnosti u kojima sama Sava, za razliku od nekih svojih gradskih jezera, do danas nije kvalitetno saživjela sa Zagrebom, gradom koji izvorno nije nastao na rijeci, ali je izrastao na način da ona danas teče njegovim suvremenim gradskim središtem. Geografske komponente prostornoga razvoja Zagreba uvjetovale su da se grad razvija longitudinalno, pritom najveći dio svoje povijesti izbjegavajući zagrebačko polje prema rijeci koje je u znatnom dijelu bilo močvarno, odnosno ispremreženo rukavcima, otocima, sprudovima i jezerima nemirne i poplavama sklone rijeke koja je često pomicala korito. Štoviše, kroz najveći dio prošlosti Zagreba bitno veći značaj od same Save imao je potok Medveščak koji je stoljećima razdvajao povijesni dvograd.

Tragovi prvoga naseljavanja današnjega zagrebačkog područja sežu do rimske Andautonije koja je također u blizini Save. Kasniji razvoj Zagreba tipičan je primjer rasta grada u područjima uz rijeku ugroženih poplavama koje su oduvijek bile dio gradske povijesti, bilo izlijevanjem potoka, bilo bujanjem Save s jednako razornim posljedicama. Štete uzrokovane poplavama bile su katastrofalnije kako je grad rastao i više stanovnika obitavalo na područjima s većim rizikom od naplavljivanja. Kroz povijest u poplavama je poginulo mnogo ljudi, a u zadnjoj velikoj zagrebačkoj poplavi sa smrtnim ishodom 1964. godine stradalo je 17 osoba. Ta je poplava označila prekretnicu, a tada izgrađeni sustav nasipa funkcionira i danas. Prvi su nasipi građeni već u 19. stoljeću, a za tu je svrhu kasnije npr. iskorišten i materijal preostao rušenjem zapadnih bedema katedralnoga kompleksa s Bakačevom kulom. Utvrđivanje sadašnjih nasipa uglavnom je završeno kada i pripadajući odvodni kanal Sava – Odra 1971. godine, a u izgradnju su, sukladno praksi socijalističkoga društva, bili uključeni i omladinci dobrovoljnim radom. Do tada neobuzdana Sava bitno je odredila prošlost Zagreba, ne samo u njegovom

urbanističkom izričaju, već i povijesnim okolnostima koje su ga oblikovale. Primjerice, u naletu osmanlijske vojske 29. rujna 1469. godine, Zagreb je od turske okupacije spasila nabujala rijeka naplavljujući pristupe gradu uslijed čega su se osvajači bili prisiljeni povući. Od tada će proći stoljeća da bi rijeka ušla u prve zabilježene vizije razvoja od 1850. godine – ujedinjenoga Zagreba, kao što će biti slučaj već u prvom planu gradskoga inženjera Ruperta Melkusa čija je osoba važna za Zagreb gotovo jednako onoj Milana Lenucija. Između ostaloga, upravo je Melkus prvi predložio da crpilište tek 1878. godine otvorenoga zagrebačkoga vodovoda bude izgrađeno u savskoj ravnici.

— IZGRADNJOM NASIPA SAVA JE POSVE IZGUBILA PEJZAŽNI, PRIRODNI KARAKTER, A ISTOVREMENO NIJE SAŽIVJELA S GRADOM —

Zagreb Lenucijevoga vremena tek stremi rijeci, a vezano uz Savu možda najzanimljivije rješenje toga gradskog inženjera je nikad ostvareni prijedlog gradske luke na Trnju. U to vrijeme na rijeku se još uvijek planerski gleda gotovo isključivo utilitarno. Stoljeće kasnije gradska će se luka planirati i nikad ostvariti kod Rugvice. Disharmoničnost prostornoga razvoja Zagreba osobito u smjeru juga rezultirala je izbjegavanjem rijeke koja se stoljećima mogla prijeći samo na splavima koji će postojati sve do izgradnje Mosta slobode 1958. godine kada prestaju s radom i zadnji gradski splavari. Iako je rijeka i ranije bila iskorištavana, prvi značajni iskorak Zagreba na rijeku dogodio se izgradnjom kupališta s kojima Sava postaje dio grada. Od Huterovog prvog privatnog kupališta iz 1851. godine, kasnijega Kupališta braće Gospodarić ili maloga zadružnog kupališta kod Trnja, radilo se o drvenim improvizacijama, a dvadesetih godina na zagrebačkim obalama niče "moderan drveni grad", poznatiji kao Babinjak, čija zapuštena arheologija i danas izvire pored Jadranskoga mosta. U međuvremenu je odnos prema rijeci varirao budući da nije uvijek bio ovakav kakav je danas. Svojim će blagim obalama za kupanje pogodna Sava služiti Zagrepčanima sve do sredine 20. stoljeća, odnosno do izgradnje velikoga nasipa koji je uglavnom riješio problem poplava, no svojim oblikovanjem ujedno potencirao ulogu granice između starih i novih dijelova grada, ali i postao znatna barijera u pristupu samoj rijeci koja će postati i sve zagađenija, osobito s razvojem industrije. Sava je tako posve izgubila pejzažni, prirodni karakter, a istovremeno nije saživjela s gradom. Ulogu gradskih kupališta tada preuzimaju gradska jezera Bundek i Jarun. Ovogodišnji perfomans Dalibora Martinisa koji je obljetničarski evocirajući Maovo preplivavanje rijeke Jang Ce preplivao Savu, tek je podsjećanje na nekadašnje potencijale gradske rivijere. Izgradnja nasipa koji je spasio grad od poplava, udaljila je grad od rijeke koja je ušutkana, a onda i zapostavljena pa i zaboravljena. Savski je nasip tako stvarno i simbolički postao još jedna prepreka koja, baš kao i željeznička pruga na svom zemljanom nasipu, i danas umjesto da ga spaja, nesretno dijeli grad.

SAVSKA SLIKA ZAGREBA Prostori Save spominju se i u možda najzagrebačkijem romanu *Zlatarevo zlato* Augusta Šenoe, i djelima Marije Jurić Zagorke, a savska su predgrađa s rijekom tematizirana i u kultnom filmskom serijalu *Kuda idu divlje svinje*. Poslijeratna slika Save prisutna je, primjerice, u filmu *Slučajni život* Ante Peterlića, s nekim od fantastičnih kadrova suzdanih obala i Vitićeve "Kockice", nikad do kraja ostvarenoga kompleksa CK SKH koji danas udomljava neka ministarstva. Upravo ta "crvena katedrala" iz šezdesetih sa svojom neizgrađenom kongresnom dvoranom predstavlja, s Veslačkim paviljonom započeti, ali nikad dovršeni prodor, a onda i prekinuti zakoračaj grada na riječne obale. Kao prethodnica Kockici u približavanju rijeci, dvadesetih je godina u blizini Savskoga mosta izgrađen paviljon Veslačkoga kluba "Uskok" (danas VK "Zagreb") po projektu člana kluba i arhitekta Antuna Ulricha, koji svoj bečki diplomski rad iz 1927. godine transponira u "drvenu čaroliju". Paviljon je stupovljem uzdignuti objekt izgrađen od materijala što ga je poklonio veletrgovac drvom, ujedno i simpatizer kluba. Veslački je paviljon osobiti doprinos hrvatskoj moderni, ali i prvi pravi i trajni zagrebački arhitektonski iskorak prema Savi koji se i lokacijski, i oblikovno i sadržajno referira na samu rijeku. Njegova je rekonstrukcija danas moguća i na alternativnim lokacijama uz rijeku. Za razliku od paviljona, prvi kolektivni planski istup bliže Savi Cvjetno je naselje Vlade Antolića koje je, iako dijelom također devastirano, još uvijek i vrijedna zelena oaza. Zagreb koji je monocentrični grad svoju šansu to ispraviti ima upravo na svom priobalju. Kvalitetnim prostornim rješenjima i javnim sadržajima Sava bi tako mogla i trebala postati novi centar. Za kvalitetno otvaranje grada rijeci presudno je kakvi će sadržaji biti prisutni na njezinim obalama, a pozicioniranjem zdanja koja to potenciraju, potiče se živost.

Prilikom povijesnoga iskoraka na južnu stranu izgradnjom Novoga Zagreba, Sava je bila preskočena. Grad joj ne prilazi, a Velesajam joj okreće leđa. Krajem osamdesetih usvojena je lokacija na sjevernoj obali Save za novi Muzej suvremene umjetnosti. Od te se lokacije odustalo devedesetih, a muzej je sada pred završetkom na prostoru Novoga Zagreba. Kao prva velika kulturna ustanova koja je prešla Savu, MSU je svakako važan impuls toga dijela grada. Međutim, svojom je slabom arhitekturom i niskom kvalitetom pripadajućih novih javnih prostora taj potencijal bitno umanjen, tj. neiskorišten. Prvo zagrebačko naselje s južne strane Save je Kajzerica. Taj je prostor uz zadržavanje zatečenoga urbanističkog rastera, opterećen devedesetih započetom neprimjerenom izgradnjom koja nadilazi postojeću mrežu uskih ulica. Od Kajzerice, koja je ujedno i najbliže rijeci od svih novozagrebačkih kvartova, nešto istočniji "Srebrni grad", kako je ispočetka pejorativno nazivano Zaprude zbog svojih limenih fasada, od rijeke dijeli Bundek. Gradsko kupalište nastalo iskopavanjem šljunka za potrebe gradnje Mosta slobode, s vremenom je bilo posve zapušteno do ponovnoga, djelomičnog, uređenja od 2006. godine.

Malo uzvodnije od Bundeka, planovi preseljenja hipodroma koju gradske službe predlažu od njegovog nastanka, otvorit će pitanje toga prostora koji bi morao biti zaštićen. Prostor hipodroma u strateškom je planiranju nužno namijeniti isključivo za javne objekte od posebnog interesa za grad, uz maksimalno očuvanje zelenoga ambijenta.

NEOSTVARENA VIZIJA Zagrebačka tradicija urbanističkoga planiranja u suvremenom smislu seže do 1865. godine. Od tada do danas izrađeno je desetak regulacijskih planova i GUP-ova, u kojima je tretman rijeke bitno različit. Osobiti doprinos viđenju odnosa Zagreba i Save ponudio je, primjerice, akademik Vjenceslav Richter s prijedlogom Savlja, kako je nazvao zamišljene rukavce i kanale oko skupine zagrebačkih otoka ispremreženih mostovima, što je do danas ostala najradikalnija vizija središnjega zagrebačkog riječnog prostora, a možda i najzanimljivija. Nije slučajno da je buduća Richterova ulica, predložena u sklopu imenovanja novih javnih površina u čast umjetnika i umjetnica oko novoga MSU, zamišljena upravo na lokaciji najbliže Savi.

Od neostvarenih planova bitno jedostavnija izgradnja Savskoga trga na kraju Savske ulice s izlazom na rijeku stvorila bi snažnu točku u ukupnom ozemlju sjeverne obale. Savski bi trg tako mogao postati zapadna točka središnje obale, dok bi Sportsko rekrecijski centar Savica kod Mosta mladosti bio istočna. Obje bi lokacije bile povezane i s daljnjim točkama uz Savu. Važan dio savskoga ekosustava Park je Savica, ujedno i najvažniji zagrebački ornitološki rezervat koji je pritom sačuvao izvornost riječne razigranosti u čemu danas velikim dijelom i leži njegova vrijednost. No on pritom ni na koji način nije bitnije prilagođen građanima, a upravo je to gradsko ignoriranje sačuvalo bogatstvo flore i faune. Daleko najuspješnija savska realizacija je Jarun. Veslačka staza, šest otoka, plaže i sadržaji uklopljeni su u prirodni ambijent te ga nadopunjuju. Nažalost, planiran obuhvat proširenja parka zaustavljen je iz smjera grada masovnom izgradnjom unazad desetak godina čija kvaliteta i loše urbanističke vrijednosti bitno odudraju od ranije izgrađene okoline. Budući da nikad nije u potpunosti završen po planu, Jarun nije ni oplemenjen vrstama drveća koje su predvidjeli njegovi projektantni bračni par Fedor Wenzler i Mira Halambek Wenzler. Sličan problem dogodio se i preuređenjem Bundeka koje je provedeno bez javnoga natječaja, a prostor u potpunosti lišen svih grmašica te danas više funkcionira kao zelena površina nego smisleni park. Planovi oko smještaja novoga botaničkog vrta na istočnome dijelu Bundeka u kojem postoje formirana autohtona stara stabla, pretpostavlja njihovo rušenje, stoga bi novi botanički bilo uputnije smjestiti na lokaciju planiranoga i većeg parka južno od Islandske ulice. Neadekvatnim rješenjima regulacije same Save, ni Jarun ni Bundek nisu prostori s kojih je moguće sagledati rijeku koja je njihov nerazdvojni dio.

Stoga, svako kvalitetno rješenje Save mora obuhvatiti i vertikalne komponente, primarno Trnje i Novi Zagreb, ali i druge dijelove grada. U jednoj od rasprava o problemu Novoga Zagreba, Radovan Nikšić zalaže se za vodu kao urbanistički element koja bi se morala pojaviti u planu razvoja. Na tome tragu i kao svojevrsni *hommage* uličnom rasteru staroga Trnja pa i Donjogradskim blokovima, a napose povijesnom prostoru Save, njezinoj nekadašnjoj razvedenosti, sprudovima i otocima te potencijalima, prijedlog je redefinicije javnoga prostora Središnje osi na mjestu zelene livade između dva kraka Ulice Hrvatske bratske zajednice. *Projet marginal* iznio je ideju da se lokacija ispuni vodom iz rijeke i premreži nepravilnom pravokutnom mrežom šetnica koje bi povezivale otoke različitih veličina. Projekt je nastao 2007. – 2009. godine kao prijedlog memorijalnoga prostora zagrebačkim vještacima.

MOSTOVI KAO SIMBOLIČKI ELEMENTI GRADA Prvi organizirani prijelaz s jedne na drugu obalu Save vršen je brodovima ili skelama. Neki od zabilježenih srednjovjekovnih prijelaza bili su susedgradski *Portus Regis* i *Portus Sancti Jacobi* u blizini današnje Savske Opatovine. Prvi pisani trag o gradnji prijelaza preko rijeke datira u 1764. godinu i govori o pontonskom mostu koji odlukom Sabora ima biti podignut kod Trnja zajedničkim sredstvima Gradeca i Kaptola, a do kojega je vodila Petrinjska ulica. Na povijesnom toku Petrinjske izgrađena je prva planski građena donjogradska ulica. Prvi pravi, tada drveni most izgrađen je koncem osamnaestoga stoljeća na kraju današnje Savske ceste koji je 1892. zamijenjen željeznim. Godine 1937. na istoj je lokaciji izgrađena čelična konstrukcija mosta na postojećim stupovima po projektu Milivoja Frkovića koji je ušao u povijest kao prva spregnuta konstrukcija u Zagrebu. Stara je konstrukcija tada premještena na Jakuševac kod današnjega Borovja kao Jakuševački ili Crveni most. Jedini je to zagrebački most koji je na neki način doslovno promijenio lokaciju, a na starim se fotografijama može vidjeti na dva različita mjesta u različitim vremenskim periodima. Godinama izvan funkcije, urušio ga je vodeni val u prvoj polovici devedesetih. Dolazak željeznice u Zagreb 1862. godine rezultirao je izgradnjom prvoga željezničkoga mosta s rešetkastom rasponskom konstrukcijom. Na tome je mjestu 1939. godine prema projektu Jure Erege izgrađen današnji most poznat kao Zeleni. Na njemu već godina piše veliki grafit "Hendrix". Taj je most dio zagrebačkoga tromostovlja na kraju Savske ceste čija je povijesna trasa spoja grada i riječnoga prijelaza uvjetovala daljnji urbanistički razvoj Zagreba. Tako je Ulica Marina Držića njezin istočni antipod. Most koji je označio veliki korak u razvoju modernog Zagreba bio je Most slobode izgrađen bez građevinske dozvole po projektu Krune Tonkovića u vremenu izgradnje prvih novozagrebačkih naselja. Za razliku od starijih mostova koji se odlikuju tehničkom ljepotom konstrukcije, kao što su Podsusedski, Savski, bivši Jakuševački most i Most slobode, većina je novijih zagrebačkih mostova formulirana isključivo kao prometnice preko rijeke. Egzistentna situacija na taj način oblikovanih mostova ne doprinosi humanosti obala Save. Mostovi osim uloge uporišta imaju i onu simboličnu.

Uz važnost niza infrastrukturnih faktora, na izbor odabranog rješenja treba utjecati i oblikovanje, ekološki standardi i rasvjeta čime mostovi kao prepoznatljivi simbolički elementi grada mogu znatno doprinijeti identitetu Zagreba. Izostanak takve cjelovitosti rješenja unazad šezdesetak godina dodatno je marginalizirao rijeku. Prvi (loše) osvijetljeni zagrebački most je 2007. godine otvoreni Domovinski, ujedno i najskuplji gradski most, koji međutim još uvijek nije iskorišten jer nema izgrađene pristupne ceste, što govori o ozbiljnosti situacije bez adekvatnog strateškog planiranja. Danas Zagrebu mostova nedostaje. Najavljena je izgradnja mostova kod Bundeka i kod Jaruna čija su oblikovna rješenja poznata, a s realizacijom kojih će se dokinuti isključivo funkcionalistička praksa. Na području Zagreba danas postoji svega 11 mostova od kojih ni jedan nema tablu s imenom, a gradski planovi predviđaju tridesetak mostova različitih funkcija, različitog položaja pa stoga i konteksta te potencijalno različitog značenja u slici grada. Potreba za jačom povezanošću Zagreba s obje strane rijeke neodvojiva je s potrebom definiranja karaktera savskih obala, no pukom izgradnjom dodatnih, planiranih mostova neće se postići zadovoljavajući stupanj integracije rijeke. Za to su ključni sadržaji.

Nastavak u sljedećem broju.

ETIČKO STANJE UMJETNOSTI

— NAJDOJMLJIVIJI ARTEFAKT TIKVEŠINIH ASAMBLAŽA SU MARAME BOSANSKIH ŽENA, VJEROVATNO JEDAN OD NAJUPEČATLJIVIJIH KOMADA TEKSTILA KAO CIVILIZACIJSKE ČINJENICE —

IZLOŽBA SAFETA ZECA I HALILA TIKVEŠA POVODOM 11. SRPNJA, EUROPSKOG DANA SJEĆANJA NA GENOCID U SREBRENICI ILI Kako naslikati deset hiljada izgubljenih lica?

MERSID RAMIČEVIĆ

Izložba Safeta Zeca i Halila Tikveše, Gradska galerija Collegium artisticum, Sarajevo, BiH, od 10. srpnja do 25. kolovoza 2009.

Postav ovoljetne združene izložbe slikara Safeta Zeca i grafičara Halila Tikveše u sarajevskoj Gradskoj galeriji Collegium artisticum svojevrsno je "manirističko" te kolažno bdijenje nad stradanjem. Odnosno, likovno markiranje zločina – urbicida, kulturocida i genocida u istočnoj (srebrenoj) Bosni i zapadnoj (stolačkoj) Hercegovini. Slika je to prizora koji nas ostavlja uz činjeničnu prošlost, pred kojom budućnost beznadno uzmiče, a bit će i naravoučenje kako "bezdan nad kojim se koleba naš um nije onaj nužnosti, nego slučajnosti i banalnosti zla" (Agamben).

Radovi ova dva autora nastali u rasponu od petnaestak godina, objedinjeni su izgnanstvom, tragizmom, nemoći i vapajem za umjetničkim vremenom kao trajnim hodom čovječanstva nasuprot staništima devolutivne vrste. Iako, Tikiveša i Zec kolektivnu prošlost uvode u različiti likovni oblik, dva su njihova polemička izvora neupitna i zajednička. Prvi je fotografija, a drugi tekst. Što se "njihova teksta" tiče, ozbiljno sumnjičimo logiku da uzrok i posljedica zaista jesu jednaki, to jest, da je tekst etimološko pletivo logike i da je uza svoj glas – jezik ono što pravdu čini nedokazivom. Nadalje, cijeli je slijed pitanja kojim fotografija osvaja prostor svoje samobitnosti. Stoji li fotografija na razmeđu umjetničkog djela i svijeta u kojem počiva? I ne zavisi li priroda umjetničkoga pogleda od umjetničkoga oruđa, to jest, tehnološke predisponiranosti u rasuđivanju datoga sadržaja; u slučaju konkretne izložbe stoji nedoumica može li analogija umjetničke reprezentacije biti osnov razumijevanju ili "podilaženju" stvarnosti, inspirator drukčijeg umjetničkog pogleda, i ne ostaje li istina u mediju prvog umjetničkog opažaja kojim je zabilježena.

Ova izložba se mora, zasigurno, propitivati na više nivoa: zanatskom, stilski hibridnom, simboličkom, no imanentan je onaj izvodivi i generički koji je ostao izvan slike i slika. Čini se da Safet Zec i Halil Tikveša obrću u vlastitu korist i zaludnu korist čovječanstva dva osnovna modela moderne i neoliberalne "dramaturgije". Dakle, one koja je vrhunac autonomne socijalizacije umjetnosti i ove druge, na tapetu simulacije mišljene sadašnjosti i djelatnosti. Dok Safet Zec, nekim povratnim procesom ukazuje na stvarnost, da parafraziramo – virtualniju od svih slika, dotle Tikveša temeljito, ne ispuštajući sitnicu, prizemljuje umjetnički prizor (praveći ogledni procjep unutar njega samoga). Na fonu avangardne autonomnosti i postmoderne lojalnosti, koje su zasnovane na izvođenju umjetničkoga predmeta, to jest dematerijalizaciji ekskluzivno umjetničkoga objekta, Tikveša apstrahira derivate vlastitoga građenja depersonalizirajući vlastitu umjetnost.

PAROLE PROGONJENIH Ipak, Zečevo viđenje (srebreničke) golgote – ženâ u hodu nikuda i muškoga puta smrti – poseže za grandioznošću tragedije na velikim platnima iz ciklusa *Lica*, uz koja usporedo stoje i oni nešto manji, a čiji izraz nose naborana, skoro pa izrovana lica srebreničkih majki, njihove u bezdan utonule oči i tjelesa njihovih sinova, muževa, očeva. Zec svoju nemalu zadaću izvodi umijećem majstora zanata i bez nekoga velikoga spekulativnoga napora s kakvim se da nositi u Tikvešinim radovima. Fragmente svojih srebreničkih kolona, Zec preuzima posredstvom zaostalih novinskih fotografija, čije realne isječke smješta i u kutove, to jest granična polja svojih slika, s očuvanim impresumom i potpisom *world media* agencija te uz ostatke finoga papira, slojevitoga poput nekoga doslovnoga palimpsesta zanijemjele akrbije. No, odemo li korak dalje od majki bez očiju, čija lica zaokružuje veo, u susret s njihovim muškim tijelima naslutit ćemo i odraz *nekadanje* "partizanske" socrealističke estetike, kojima je bilježena slavna prošlost NOB-a. Možda taj detalj sugerira sporost patnje, čini je nedostižnom, historijskim iskustvom nesazrelom, zaboravljenom pa probuđenom; ali osim toga u Zečevoj likovnoj idealizaciji novinskih izvora evidentna je i aura čiji bi uzor trebalo potražiti u likovnom iskustvu kršćanske dogme oličene u patnji i molitvi. Stoga, trebalo bi pitati jesu li Zečeva platna, odnosno patnja kojom progovara, tek integrirani uzorak postojećih tradicija i je li jedino politički realno da se bosanska (i hercegovačka) kataklizma ogledava u ostacima reprezentacije spomenutih dvaju svjetova, jednoga duboko ideološkoga i drugoga duboko dogmatskoga. Uostalom, rekli bi neki teoretičari da europska kultura nije ništa do permanentna smjena dvaju koncepata, onoga grčko-rimskoga i judeo-kršćanskoga. Ovaj prvi, čini se, po nekom pješčanom satu slijedi pravdu i pravednosti, pravičnosti i pravo na raj odmah i sada, dok ovaj drugi metastazira metafiziku. No, križ na kojem umire vjera u humanost raspelom čovjeka i preostaje jedino nada u zadnji sud, doslovno je citiran u *megakolažima* Halila Tikveše iz ciklusa nazvanog *Isječci iz dnevnika jednog štampomana*. U tom slučaju *krst/križ* je ironijski kompozicijski okvir koji ne grupira nikakav sveti tekst, već onaj potrošni, profani, novinsko-propagandni kojega se svakim danom na tone izljeva. U tom smislu, Tikveša će principima likovnoga organiziranja donijeti parole progonjenih jezikom, slažući ih objektivnim redom slova, valjda u dosluhu sa Walterom Benjaminom i njegovim izrijekom o nužnosti uvida u najniže porive i produkte čovjeka, a opet u okrilju najdalekosežnijih izdanaka duha. No, "i sve će biti zaboravljeno i ništa se neće popraviti", kazat će Kundera; a na uspravnom četverostranom drvetu (križnoga osnova, rekli bismo), taj će citat pribilježiti Tikveša.

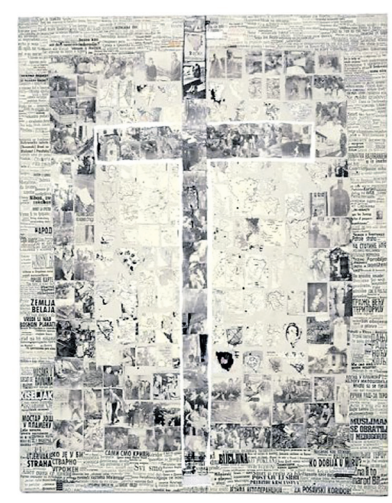

SLIKA GLAZIRANE GOSPE Osim štampomanskih kolaža, Tikveša će donijeti asamblaže čiji će najdojmljiviji artefakt biti marame bosanskih žena, vjerovatno jedan od najupečatljivijih komada tekstila kao civilizacijske činjenice. Osim tekstila, ogledala, *konopa*, umjesto panoa i sličnih stvari, za "zid" likovnoga oblikovanja poslužit će i porodična vrata koje će autor prenijeti sa svoga ognjišta…

Usput, među Tikvešinim kolažima što su dali satima zavlačiti pogled, mogla se je pronaći i fotografija Tina Ujevića. Na tom zapisu, nimalo neobično, uredno odjeven gospodin uz pripadajući šešir i kalne cipele od tada vodozemnih sarajevskih ulica, s *tašnom* od mnogih njegovih rukopisa. Prva asocijacija na Tinove cipele, osim što ga se da smjestiti u sarajevsku ulicu njegovoga imena, bila bi i kultna zagrebačka *kafana* "Blato". Osim Tinove blijede fotografije, neupadljive na drvenoj ploči među prikovanim letvicama i prilijepljenim "papirusima" Tikvešine likovne antropologije, na kolažu koji zove se *Pjesma o jednoj Bosni 1* (i slovom i brojem), nalazi se obilje "slučajnih" simbola. Možda najprije, komad crno-crvene garežne šahovnice, utoliko bliže svom pirinejskom heraldičkom uzoru. Dalje, iako brojnost slučaja muti pogled, receptivnom polju se dao podmetnuti lovorov vijenac sabran u pruće poput neke lijeske koju je sigurna ruka seljaka tek ovlaš pritegla, zatim slika djeda koji klanja (obavlja muslimansko obredoslovlje) tik uz obli oboreni minaret na nekoj spaljenoj zemlji hercegovačkoj pa slika glazirane gospe, te sličice priramljenih anđelčića nalik onima s kutija *Mozart* čokolade.

Svi se ti motivi mogu tretirati onom doslovnom prolegomenom Karla Krausa: "Nema nikoga tako pozitivnoga kao što je umjetnik čija je građa zlo. On izbavlja iz zla. Svaki drugi samo od njega odvraća pozornost i ostavlja ga u svijetu koji tada tim oštrije napada osjećaj nezaštićenosti". No, i opet, rekao bi Agmben: "Pravda je (dakle) tradicija zaboravljenoga". Ipak, kako je balkanski rizom povijesti napukao, a, uostalom, i živimo "postmoderne strategije zaborava", valjalo bi najprije revalorizirati sjećanje, kao zadatak pravednika i grješnika. Dotad, etičko stanje umjetnosti bilo bi moguće jedino nekim novim definiranjem pozicije gledatelja i mjesta umjetnika, bez arbitraže činjenica koje bi moderirale stvarnost. Za sada bilo bi poželjno da suvremenu stvarnost uvedemo u zaborav.

ARHETIPSKI (U)TOPOS OTOKA

CRTEŽI NA STARIM GEOGRAFSKIM KARTAMA, VIDEO-ANIMACIJA CRTEŽA KREDOM NA PLOČI TE KNJIGA UMJETNIKA – ZAPRAVO KNJIGA RAZGLEDNICA u semiotičko-simboličkoj igri s dozom zagonetne atmosfere i potrage za nedokučivom istinom

MARKO GOLUB

Izložba Marka Tadića *I Speak True Things*, Galerija Miroslav Kraljević, Zagreb, od 8. rujna do 15. listopada 2010.

Ima nečeg čudnog, pa i pomalo uznemirujućeg u Nagradi Radoslav Putar i tome kako je zamišljena. Nagrada je namijenjena mladim umjetnicima do 35 godina starosti, i što se toga tiče nije jedina, ali sam proces, odnosno, cjelogodišnji ciklus koji ona formira, čini je ponešto posebnom. Prvi dio nagrade je studijski boravak u New Yorku, a drugi je i, nekoliko mjeseci kasnije, samostalna izložba koja se unatrag posljednjih nekoliko godina održava u Galeriji Miroslav Kraljević. Jasno je da izložba može, ali ne mora, reflektirati američka iskustva pobjednika, ali sva očekivanja obično su usmjerena prema tome. Od dobitnika ili dobitnice nagrade, dakle, kao da se očekuje neka vidljiva preobrazba, odnosno, kao da će prošavši kroz cijeli ciklus od prijave, preko finalne izložbe, studijskog putovanja i boravka, do samostalnog izlaganja, na kraju izaći drukčiji umjetnik od onog kakav je bio prije. Sve ovo zvuči strašno mistifikatorski za nešto formalno jednostavno i službeno, ali u kontekstu izložbe Marka Tadića (rođenog 1979. u Sisku) *I speak true things* možda je baš takav uvod i potreban, jer ništa, baš ništa na toj izložbi nije ni doslovno, ni jednostavno, niti lako čitljivo. Teško je reći što je Tadić, kao prošlogodišnji dobitnik Putara, donio iz Amerike, ali izložba je krcata motivima putovanja i potrage, stvarnih i imaginarnih geografija i pejzaža, zagonetnih znakova i isjeckanih tekstova koji kao da su spašeni iz kakvog nagorjelog ili naplavljenog prastarog dnevnika. Štoviše, ona sugerira kako je, u mislima ili stvarnosti, Marko Tadić proteklih mjeseci po svoj prilici negdje "bio", te u sva tri svoja segmenta nastoji zavesti gledatelja pričom koja možda i nije toliko nevjerojatna, koliko je sama po sebi iščašena, fragmentirana i rasuta uzduž i poprijeko postava.

KOLAŽ ASOCIJACIJA Prvi njen dio su crteži i intervencije na geografskim kartama, u kojima sama pozadina zapravo ima ključnu ulogu. Na kartografskim prikazima različitih teritorija i kontinenata, u različitim mjerilima, Tadić ucrtava znakove u rasponu od geometrijskih oblika nalik dijagramima, kompleksnijih struktura koje podsjećaju na dijelove arhitekture, do elemenata koji mogu asocirati na oznake smjera kretanja ili veza između markiranih mjesta. U knjižici tiskanoj za izložbu istim tim crtežima na kartama pridruženi su kratki tekstovi na engleskom, koji otkrivaju kako je u središtu Tadićevog interesa motiv *Otoka* kao mitskog mjesta, i potrage za istim. Vječnost, besmrtnost, nestalnost i stalno kretanje također se spominju u tim tekstovima, redom posuđenima iz književnosti. Pitanje koje se u takvom kolažu asocijacija i motiva postavlja jest: tko je subjekt Tadićeve priče, tko je uopće pripovjedač, i da li je uopće samo jedan? Tim više što same karte na kojima Tadić intervenira pripadaju različitim vremenima i različitim prostorima, što se može prepoznati po pismu, jeziku kojim su geografske lokacije na njima napisane, ili konturama danas nepostojećih nacionalnih teritorija.

Video instalacija je, međutim, onaj najprivlačniji dio Tadićeve izložbe. Svojevrsna drvena "nastamba" unutar koje se vrti projekcija novog umjetnikovog animiranog filma, izgleda kao da ju je od naplavljenih dasaka sklepao kakav avanturist, koji je možda i pronašao skriveno kopno iza svih tajnih šifri i znakova sa Tadićevih karata. "Zakopan" u dnu te mračne kutije, doslovce iza zelenog tepiha od trave i mahovine, prikazuje se film u kojem se izmjenjuju, i iz jednog u drugi pretapaju, daleki egzotični krajolici i građevine s visokim tornjevima, lukovima i šarenim kupolama. Slično kao raniji rad s kojim je prošle godine Tadić i dobio nagradu, i ovaj je nastao crtanjem, precrtavanjem i brisanjem kredom i spužvom na tamnoj ploči. Film ne sadrži posebnu priču, nego više djeluje kao nekakav začudni "slide show" u kojem nam neimenovani istraživač prikazuje što je sve vidio na svom dalekom putovanju. A dok uranja u prizore, gledatelj možda neće ni primijetiti da ih zapravo gleda naslonjen na laktove, kao dijete koje sanjari, što je položaj uvjetovan samim postavom video-instalacije, jer je u nju potrebno djelomično ući kako bi se rad pogledao.

PRIMITI S POVJERENJEM Susret s Tadićevim radovima pomalo i jest kao susret s nekom dječjom maštarijom koju smo rijetko u stanju do kraja razumjeti, ali slike od kojih je sačinjena, i koje smo uspjeli pohvatati, itekako su efektne. Posebno ako ih se primi s povjerenjem, onako kako je sugerirano u naslovu koji, usred čitave zbrke nepovezanih slika, glasova i svjedočanstava, tvrdi: "I speak true things". Z

Objavljeno na *Radiju 101.*

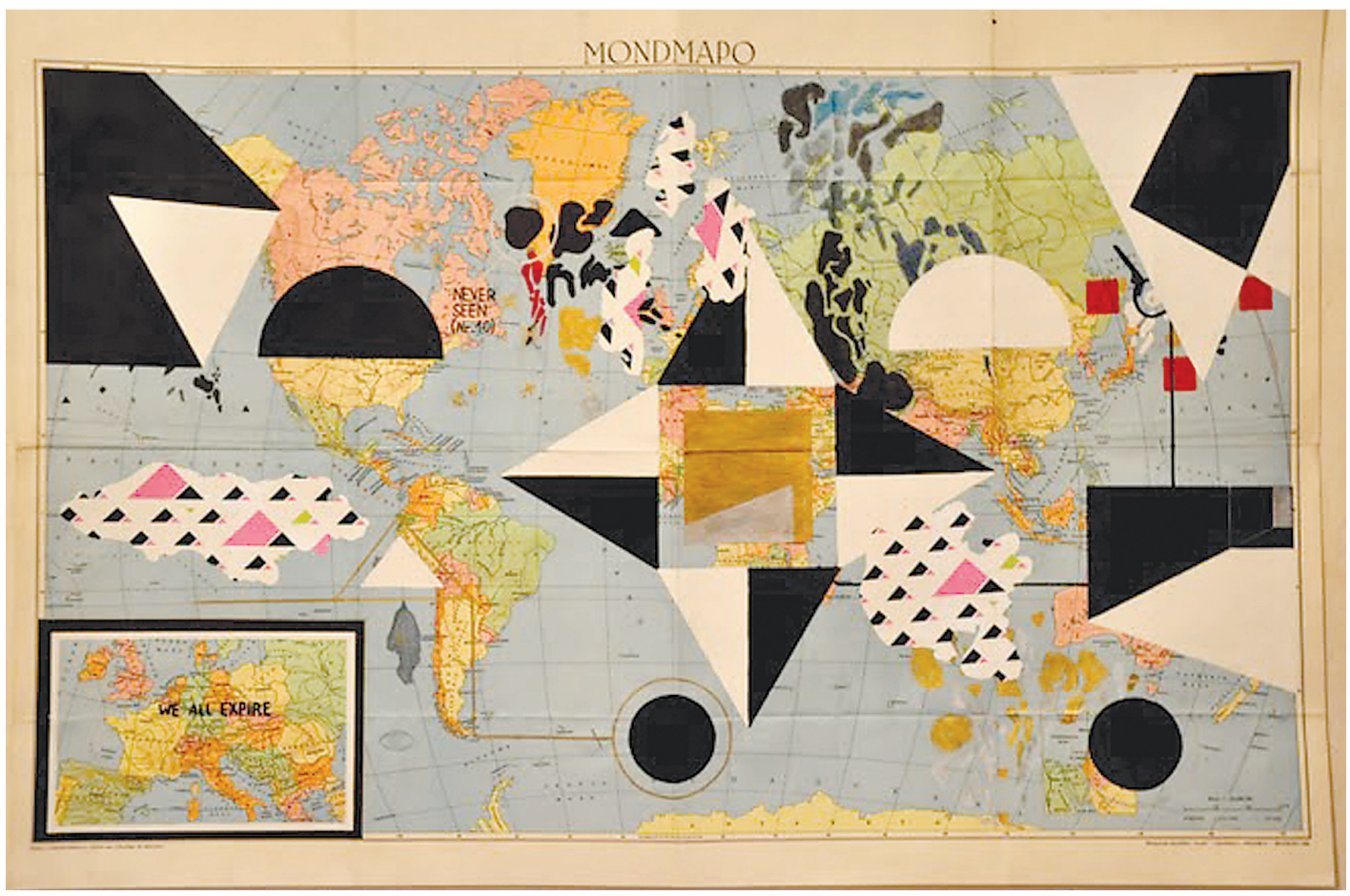

Centar za ženske studije

najavljuje

upis

u obrazovni program Ženskih studija

Centar za ženske studije

Prijave traju od 21.rujna do 10. listopada 2009.
Program će se odvijati u prostoru Zagorka,
Centra za ženske studije, Dolac 8, Zagreb.

Program je namijenjen polaznicama koje zanima književnost, posebice odnos književne teorije i ženske popularne kulture, kulturalnih studija i feminističke teorije, kao i feministička kritika, filozofija i psihoanaliza.
Program se sastoji od:
tri obavezna kolegija,
posebnih događanja,
mentorskih susreta
i završnog rada.

Jasmina Lukić: Šeherezada u egzilu: proza Dubravke Ugrešić
Tatjana Jukić: Žena i melankolija: književnost, filozofija, psihoanaliza
Maša Grdešić: Ženski žanrovi
Predviđeno je sudjelovanje spisateljice Dubravke Ugrešić.

Program će trajati **od 19. listopada do 21. prosinca 2009.** godine

Više informacija o uvjetima upisa i programu na www.zenstud.hr
ili na mail:zenstud@zamir.net

restart LABEL

15. VISIONS DU RÉEL, NYON
The Regards Neufs / Novi pogledi

7. LIBURNIA FILM FESTIVAL
nagrada publike

7. LIBURNIA FILM FESTIVAL
posebno priznanje žirija

Music by FOLTIN

"KUPI ŽENU - PUTOVNICU DOBIJEŠ GRATIS"

CASH & MARRY

'Važna politička tema obrađena na originalan, svjež i nepretenciozan način'
The Regards Neufs žiri
Visions du Réel, Nyon

'Čisti balkanski humor. Iz potresnih priča izvlače ono najduhovitije'
Jelena Ostojić
Zarez

MONITOR zarez PLAN B e-NOVINE www.e-novine.com dokukino CROATIA

SOLIDARNOST

KLASNA BORBA, BEZ KLASA?

KLASNA, SLOJNA I GRUPNA DINAMIKA POST-JUGOSLAVENSKIH DRUŠTAVA

SREĆKO PULIG

Mogućnost solidarnosti radnih klasa danas prolazi ili pada na međusobnom prepoznavanju i zajedničkoj akciji "starog" industrijskog i "novog", tzv. post-industrijskog, kognitivnog proletarijata. Da su takvi sinergični procesi koji preokreću smjer atomiziranja i mrvljenja dijelova klasa u nesolidarne grupe i slojeve mogući, dokaz je i već u nas iskazana solidarnost pobunjenih studenata s akcijama organiziranih radnika i seljaka. No, deklarativne podrške samo su prvi korak. Da bi borba napredovala, sve više radnika mora se prepoznati i stati na "stanovište proletarijata", koje nadilazi puku partikularnost interesa pojedinačnih proletera. To stanoviše nemoguće je doseći bez neke radikalno emancipatorske, komunističke ideje.

Ako je ponovno promišljanje *solidarnosti* nalog trenutka u našem društvu, a izgleda da jest (što vidimo npr. i po želji uspješno u plenume organiziranih pobunjenih studenata, da forma plenuma solidarno zaživi i u obliku *radničkih plenuma* u što više radnih organizacija) onda treba, u trku mobilizacija, ipak promisliti i koji su problemi i nejasnoće vezani uz takav mogući razvoj događaja. Ali i uz sve druge oblike sada ponovo mogućeg ispoljavanja društvene solidarnosti, kako u privredi, koja je uostalom kao i cijeli korporativni svijet, dio (i) našeg civilnog društva, ali i u drugim ljudskim aktivnostima. Marksističkim žargonom, koji je samo djelomično zastario, kazano: kako u bazi, tako i u nadgradnji.

Da bi jedno takvo razmatranje, makar i inicijalno, bilo moguće, potrebno je, uz sva proturječja koja brzo iskrsavaju u samom pojmu solidarnosti, imati barem donekle neproturječnu predodžbu i o sadržaju druge riječi pridodate solidarnosti u sintagmi *društvena solidarnost* – dakle o društvu. Jer, kada govorimo o solidarnosti, moramo li uzeti u obzir klasnu, slojnu i grupnu dinamiku koja već postoji u društvu pa i onda kada bismo je, svojim intervencijama, željeli mijenjali? Ako je odgovor potvrdan, tada bi trebalo barem okvirno i dijagnosticirati baš tu klasnu, slojnu i grupnu dinamiku "našeg" društva, iole konkretnije od zadovoljavanja, inače točnom, konstatacijom kako živimo pod društvenim identitetskim terorom, koji nastoji u tendenciji ne dozvoliti da se nasilna i manipulativna pseudozajednica uopće strukturira kao društvo.[1] Ta tragedija "nestajanja društva", kao nestajanja uvjeta mogućnosti svake sveobuhvatnije društvenosti,[2] za Rastka Močnika dokaz je da je u postjugoslavenskim društvima ponikao niz zajednica, koje, površnom antinacionalizmu usuprot, u biti *ne* vjeruju da je univerzalnu ideologiju moguće realizirati u nacionalnoj državi. Zato su "naše (antipolitičke) elite", čija je volja za služenjem svjetskim centrima kapitalske moći neupitna, ipak sve više pred nemogućom misijom: trebaju objasniti svome biračkom tijelu da su transnacionalni procesi moći, kojima sada bez ostataka služe, već delegitimirali, ne samo svako "pravo" na "narodno bogatstvo", već i svaku, protiv globalnih tokova kapitala djelatnu, nacionalnu državu. I to baš pomoću ideologije ljudskih prava, koja se izvorno "izmišljala" na terenu građana, koji su pripadnici jednog političkog naroda i države. To, dakle, u teoriji rašireno shvaćanje da se, s obzirom na današnju *regionalizaciju* i *pluralizaciju* svih društvenih problema i na razvoj prema *multikulturnom društvu,* pojmu *naroda* više *ne* može pridavati nikakvo kompaktno značenje, nije dio rješenja, već problema, iako je lako pristati na tezu da "narodna volja" (srećom) realno nikada nije jedinstvena.

Ako je narod bez države poput govna na kiši, kako je sredinom devedesetih godina tvrdila tadašnja novinarka Đurđica Ivanišević, vrijeđajući nehajno sve nedržavotvorne narode širom svijeta, što bi trebala reći danas, za svoju državu bez (političkog) naroda? Možda, u istoj slici, da je ona postala pljusak, koji je tako dobro isprao govno da je ono nestalo?

SVA DOSADAŠNJA POVIJEST, POVIJEST JE KLASNIH BORBI Ako imamo toliko problema na samom početku da uopće definiramo društvenost društva, propalog u raznim identitetskim zajednicama, koliko ćemo tek imati problema u pokušaju da odredimo njegovu klasnu, slojnu i grupnu dinamiku? A onda i mogućnosti za solidarno djelovanje u njoj. Pa ipak od toga zadatka, naročito želimo li razvijati neko lijevo političko stanovište, ne možemo i ne smijemo odustati. Najlakše bi bilo popreko zauzeti "ispravne" stavove, poput jedne od parola naših anarhosindikalista (koje ipak dobro izvršavaju svoju funkciju provokacije, i utopijskog "trebanja" s margine) pa prepisati npr.: "Nema rata među nacijama, nema mira među klasama". Kada to ne bi bilo tako očito pukom kontra-faktičkom provokacijom (ne "čitamo" li sve cinički: da vođe zaraćenih buržoaskih nacija faktički ne ratuju, dok u zavadi ginu proleteri svih nacija). I to provokacijom ne prvenstveno na strani "međunacionalnih" sukoba posvuda, već, puno zanimljivije, i na strani "klasnog mira", koji je zamijenio, ako ne "klasni rat", a ono onda uvijek poželjnu klasnu borbu.[3]

Mučno se probijamo prema mjestu s kojega bi i mi mogli, poput Marxa u *Komunističkom manifestu* iz 1848., izjaviti da je cjelokupna dosadašnja povijest, povijest klasnih borbi. Ako se tome mjestu, do kraja ovoga nacrta, makar i približimo, učinit ćemo ono što i većina suvremenih lijevih tekstova, koji razgrću postmoderne sofizme: doći ćemo do onoga što je za dobar dio društvene misli u 19. i većem dijelu 20. stoljeća bila gotovo samorazumljiva startna pozicija. Jer, Marxov manifest *ne* završava konstatacijom o klasnoj borbi. On njome počinje (u prvoj rečenici: "Cijela dosadašnja povijest, povijest je klasnih borbi".), a završava poznatim usklikom svjetske proleterske solidarnosti ("Proleteri svih zemalja ujedinite se!").

No, kako stoji s tradicijom klasne analize primijenjene na domaće prilike? Ne odemo li baš u klasno svjesno "stoljeće sedmo" pa i prije njega, npr. u antičku prošlost na ovim prostorima,[4] možemo reći da klasna analiza, niti u socijalizmu, dok je bio jugoslavenski poredak, a o novim tranzicijskim državama da ne govorimo, u nas, svom organiziranom radničkom pokretu usprkos, *nema* veliku tradiciju. Točnije: naravno da je neke klasne analize do "mračnog raspada" (Badiou) na početku devedesetih bilo, no ta analiza bila je uglavnom samo načelna, ostajući u apstrakcijama sociooloških i politoloških (rjeđe i filozofskih) konceptualizacija postojećih klasa, slojeva i grupa te njihovih konflikata. Sve po uglavnom zapadnim znanstvenim modama (a u ime marksizma!), bez da decidirano, jasno (i) klasno markira važne i prevratne događaje u klasnoj borbi, a s klasnog stanovišta.[5] Naravno, bilo je iznimaka, no te iznimke bile su eksces u "klasnom miru" koji je ovdje vladao gotovo do dekadentnog kraja prošlog poretka.[6]

Dakle, u nas je u socijalizmu vladao klasni mir, točnije *ideologija klasnog mira*. Ali pošto se situacija, sve do dekadentnog kraja, nije vidjela u zaoštrenim terminima rata i mira, prijatelja i neprijatelja (vanjski i unutarnji neprijatelji kao da su odumirali zajedno s državom: jačajući), govorilo se o *klasnom konsenzusu*. Pojmovi rata i mira danas se inflatorno zloupotrebljavaju, pa se sve proglašava ratom, osim rata samog, na marginama npr. i borba klasa. Ugrubo, klasni konsenzus je bilo shvaćanje po kome su društvene klase, slojevi i grupe, privučene željom za životom u beskonfliktnoj (socijalističkoj, ali i suvremenoj mu kapitalističkoj) zajednici, odlučile odbaciti svoje ekstremne partikularne zahtjeve te se sve naći negdje *in the middle of the road*, na putu *klasnog kompromisa*. Najbolje u liku zadovoljnog potrošača, koji je i nazvan "srednjom klasom", kao garantom stabilnosti i društvenog zdravlja posvuda. A u stvari oblikom buržoaske i sitno-buržoaske svijesti u proletarijatu (L. Marković).

RAZLIČITI SISTEMI – SLIČNI KLASNI PAKTOVI? Taj prešutni konsenzus, koji, kao i svaki pravi *društveni ugovor*, nitko u ime klasa nije stvarno potpisao, interesantno, nitko nije previše isticao i hvalio. Možda i zato što se nije mogao orto-marksistički preraditi? Barem ne do trenutka kada je postalo očito da on više ne postoji te da, cinično-patronizirajuće govoreći, radništvo traži novog gospodara. Razlog tome je u činjenici što je politika klasnog kompromisa bila, uz značajne azijske i treće-svjetske iznimke, opći duh postšezdesetosmaškog vremena u Evropi, prihvaćen podjednako od zapadnih liberala i istočnih komunista. Dakle, ništa naše, posebno originalno. Preciznije to bi se moglo reći i tako da je socijalizam kao poredak, uza sve razlike u pojedinim izvedbama, kada je jednom pristao na činjenicu da *nije* realizirano besklasno društvo, ideologiju klasnog konsenzusa "kupio" zajedno s cijelim zapadnim paketom izgradnje tzv. *države blagostanja*. Države, koje su "realni socijalizmi" i "realni kapitalizmi" bile dvije varijante ako već ne istoga, ono puno više sličnoga, no što se to danas unatrag krivotvori. Njemačka šezdesetih godina bila je puno sličnija tadašnjoj Jugoslaviji, negoli današnjoj Njemačkoj. Još više vrijedi obrnuto, pošto su zemlje nekada Drugog, socijalističkog svijeta, umjesto da uđu u Prvi (kako su same fantazirale, a još više kako im se u "vesternizaciji" Istoka sufliralo), svim evro-atlantskim "integracijama" usprkos, skliznule u Treći svijet.[7]

Problemi s klasnim kompromisom su počeli kada je dio tehnokratske inteligencije, kao, ako već ne frakcije buržoazije, onda do kraja buržoazirani dio radničke klase, a i kao frakcija i samog buržoaziranog Saveza komunista, postao "kritičan" spram socijalizma kao takvog i u cjelini.

S argumentacijom da je retrogradni kadar birokratskih partijskih poslušnika u privredi, dakle druga, konkurentska, buržoaska frakcija za sebe, ako još ne i po sebi, glavna zapreka punom razvoju tzv. tržišne privrede. A taj i takav korporativni "razvoj" sasvim nekritički, i danas bismo rekli neoliberalno, glorificiran je kao cilj po sebi veći i od socijalističke revolucije (odbljesak toga razdoblja vidio se i u rasističko-šovinističkim i antikomunističkim devedesetima, kada npr. premijer Valentić u jednom javnom nastupu izjavljuje usred pretvorbeno-privatizacijske katastrofe da bi on bio i za socijalizam, kada bi on bio dobar za Hrvate). Kada su stvari jednom tako postavljene, trebalo je još "samo" naći neprijatelje novoga pravog puta. Ne bi trebalo zaboraviti da su, prije negoli su progutane ili simbiotički sjedinjene sa šovinističko-nacionalističkim, postfašističkim prevratnicima, te snage kao svog prvog neprijatelja prepoznale baš radničku klasu. Koja se, jugoslavenski organizirana, isprva slabo prilagođavala "novoj" kapitalističkoj, a odmah i "nacionalnoj" realnosti. I kada nisu bili nacionalisti, kao što to nije bio npr. sociolog Josip Županov, liberalni reformatori osamdesetih prokazivali su *truli pakt* između vladajućih partijskih oligarhija i "njihovih" radničkih klasa. A kada su ih radničke mase djelomično poslušale, razvrgnuvši pakt, časnijima među reformatorima nije se mogla svidjeti ta nova "liberalna" sloboda devedesetih. O pretvorbi i privatizaciji da sad ne govorimo.[8]

U stvari, isprva se desilo "samo" pre-pakiranje dijela bivših socijalističkih menadžera i privatnih malih poduzetnika u novu kompradorsku buržoaziju, koja je odmah tražila vanjske sponzore za svoju "normalizaciju". Radničke klase krenule su pak žustro na "slobodno tržište" međusobnog ratnog istrebljenja, praćeno farsičnim kontrarevolucionarnim entuzijazmom zbog vlastitog sistemskog razvlaštenja.

U POTRAZI ZA NOVIM IDEJAMA I ORGANIZACIJSKIM OBLICIMA Postavši od jugoslavenske hrvatskom i ostalim postjugoslavenskim "donjim" klasama, radništvo je na svojoj koži moralo osjetiti što za njega znače privredni i društveni upravljači "zajednicom" bolji od onih socijalističkih. A nova buržoazija brzo se pokazala prije rentijerskim, negoli poduzetničkim slojem. Pa ipak se i u takvim, istodobno tragičnim i farsičnim, kukavičko ratno-huškačkim i hrabro antiratnim, herojskim i groteskним devedesetima *opet* u postjugoslavenskim državama s vremenom formirao klasni kompromis. Sociolog Miroslav Stanojević smatra da je u Sloveniji radništvo do nedavno trpjelo rastući udio eksploatacije, pošto je svjesno na sebe preuzelo teret prihvaćanja uvjeta za pristup EU – ali, pod uvjetom da vlada neće dirati *javne servise*. Kada je Janšina vlada raskinula taj implicitni kompromis, 2004.-2005., iznoseći agresivno svoju namjeru da privatizira školstvo, zdravstveni i mirovinski sistem, radništvo se *pobunilo* i potkopalo vladin radikalni neoliberalni projekt. U međuvremenu se dogodila smjena vlasti, ali i odustajanje političara, barem od ekstremnih oblika ukidanja javnih servisa.

U nas je isto, samo s pomakom u fazi. Pustimo li sada po strani ukore zbog "potpunog" utapanja klasne u "nacionalnoj" svijesti, društva u zajedničarstvu, moramo doći do zaključka da *klasni pakt* i u nas upravo puca. Da je puknuo u Sloveniji, čije radništvo se poprilično udaljilo od "nacionalnog državotvornog projekta", idući za svojim partikularnim, ali baš zato poopćivim, klasnim interesom te danas traži saveznike i među radničkim klasama drugih evropskih država, zasluga je prvenstveno tamošnjih sindikata, nezavisne kritičke scene i procesa samooslobađanja radnika samih, a ne stranačke opozicije, koja nikada nije formulirala neki protu-neoliberalni program. Kao ni u nas.

Prestanemo li s analogijama, možemo zaključiti da je, usprkos trenutnim izvedbama, "stvar sindikata", kao i dalja potraga za novim organizacijskim oblicima klasne borbe (koji bi nadišli ograničenja i stranačkih i sindikalnih organizacija) i u nas postala trenutno najvećim nalogom vremena. Da bi se radništvo masovno u toj borbi prepoznalo i politički svjesno odazvalo, odnosno samoorganiziralo, prepreka su dva anakronizma koja fatalno prate te procese. *Prvi* je sama nova, postfordistička struktura radničkih klasa (pisanih sada u množini), koje su sindikati i svi ostali subjekti u borbi svjesni, ali zbog svoje anakrone strukture, teško s njom izlaze na kraj. A drugi "nacionalna" razina borbe.[9]

Novu fazu kapitalizma, novi društveni poredak, u kojemu se na periferiji svjetskih centara kapitalske moći posebno izloženo sada nalazimo, obično se označava kao postfordizam ili kao tzv. kognitivni kapitalizam.[10] U njemu se klasni odnosi ponovo čine zamagljenima i "nestajućima", u fluidnosti društvenih položaja i radnih situacija pojedinaca, a sve potpomognuto antikolektivističkim ideologijama "kraja radnog društva". Problematiku je u lapidarnu frazu sažeo slovenski sociolog Aldo Milohnić: "Svugdje oko sebe vidim ogorčenu klasnu borbu, a nigdje klasa". No, kada magle nestanu, na pozornici uočavamo obrise "novog" i "starog" proletarijata te nove frakcije lokalne i nadnacionalne buržoazije. Novo radništvo, kojega možemo nazvati *kognitarijatom*, a to je ona sada već u masi zaposlenih dominantna većina, sindikalno uglavnom neorganiziranih, nestalno zaposlenih, potplaćenih, dekvalificiranih, "intelektualnih" radnika (čija je karikaturalna radna kvalifikacija: znanje kompjutorskih programa i upotreba engleskog jezika), kao da je suprotstavljeno starom, industrijskom. Koje se sve više marginalizira, ali i ogorčeno bori za svoj opstanak. Interesantno je da su "novi proleteri" često više pounutrili hegemoni neoliberalizam, doživljavajući sebe iskrivljeno kao poduzetnike u svojoj (lošoj najamničkoj) stvari, a sindikalno i svako drugo organiziranje samo kao prepreku i gnjavažu, u individualiziranom klijentelističkom odnosu spram svojih gazda i patrona. No, ne bismo smjeli otplivati u psihologizam, okrivljujući cijele grupe i slojeve što zbog nužde pristaju na nemoralne ugovore, plaće i radne uvijete. Kako te "donje" raspršene grupe i slojeve (zaposlene, nezaposlene, migrante itd.) ponovo solidarno objediniti (i samoobjediniti), da u hegelijanskom žargonu govoreći, od klase po sebi postanu i klasa za sebe, kada stabilno-nestabilne strukture kapitala stalno zabijaju nove klinove u samu mogućnost pojave društvene i klasne solidarnosti, pitanje je na koje se odgovor nadaje samo u smjeru "izlaza" iz i nadilaženja nacionalnog političkog prostora. Jer protivnik koji nas ugnjetava nisu samo "nacionalne" frakcije svjetske buržoazije, već sam svjetski kapitalistički sistem. Z

[1] O "nestajanju naroda" kao nacije u mogućnosti, a pod identitetskim terorom, pisao sam u dva navrata u rubrici *Relativno naopako* u časopisu srpske manjine *Novosti*, pod naslovima *Nacija kao NGO* i *Od "naroda bez države" do "države bez naroda"* (*Novosti*, br. 484. i 485., Zagreb 2009.) Teza je da puk, kako se politički misli u nas, kao politički narod i suvereni narod, usprkos općem pravu glasa u državi, previše toga isključuje iz svog pojma, da bi se o njemu uopće moglo govoriti kao o ljudstvu koje tvori političku naciju. Pri tome ne mislimo samo na isključenja identitetski drugih i drugačijih, već, još odsutnije, na nastajanje novog identiteta na liniji diskontinuiteta spram pluralističke političke prošlosti, a pod hegemonijom samo još pravno strukturirane, antipolitičke, "univerzalističke" ideologije. Drugim rječima: naš najveći problem nije "kolektivistički mentalitet", zaostao iz prošlosti, već, baš obrnuto: razaranje svake grupne, slojne i klasne solidarnosti

[2] U nas je samo Boris Buden na zagrebačkom skupu o urbanim borbama u postsocijalističkim društvima *Operacija grad* (prosinac 2008.) zastupao inače ekstremno neoliberalnu tezu kako (više) nema društva. Naravno, iz suprotnih motiva od slavne izreke Margaret Thatcher da ne postoji nešto takvo kao što je društvo, već da postoje samo pojedinci i njihove obitelji. Time je ona naravno političko programatski dozvolila i da svaka društvenost, pa onda i solidarnost, završava na, više-manje privatnom, kućnom pragu. Da ta naoko preglupa teza ima puno praktičnih sljedbenika u nas dokaz je razgovor koji ste sigurno vodili u svome radnom životu, gdje vas kolega, koji vas je upravo izdao, obavještava da je on vjeran samo svojoj familiji.

[3] Da se i "međunacionalni sukobi" mogu "prevesti" u termine klasa, moralo bi biti izvjesno, no rezultati toga "kulturalnog prevođenja" rijetko su, kao i klasna analiza uopće, kome dragi (ili smisleni), pa ih uglavnom nitko i ne poduzima. Podijelimo li ratne sukobe baš ortodoksno-marksistički na imperijalističke (buržoaske) i oslobodilačke (proleterske i narodne), teško se oteti dojmu da ponuđena klasifikacija ne odgovara poziciji niti jedne zaraćene strane u "našim" sukobima devedesetih, u njenoj (samorazumljivoj) "čistoći".
No, da pitanje o klasama u ratu ne ostane retoričkim: očito su rat zakuhale različite frakcije tranzicijske buržoazije (pa bili to i uglavnom neimućni kulturni i partijski birokrate i tehnokrate), a iznjele su ga fizički i operativno radničko-seljačke mase, u (i) klasno brato-ubilačkoj borbi.

[4] To za pojam socijalizma radi npr. knjiga Maxa Beera, *Opća historija socijalizma i socijalnih borba* (prev. Božidar Adžija i Milan Durman, Zagreb, 1933). U uvodu i napomenama Hermanna Dunckera možemo čitati da "historija socijalizma počinje sa historijom čovječanstva, a ne istom tamo, gdje počinje vremenski ograničena pisana historija, koja postoji nekih tri hiljade godina prije našeg vremenskog računanja". Da bi iz toga slijedio marksistički ispravan nalog: "Zadaća je ove knjige, da pokaže put socijalizma kroz historiju, koja je, prema Marksu, izuzev predhistorijsko doba, historija klasnih borba."

[5] Kao primjer takve literature, koje je bilo u izobilju (iako su najrasprostranjenija empirijska istraživanja, barem u Zagrebu, bila ona omladinskog sloja društva, koja se sada jedva obnavljaju) pri ruci nam je skripta, vjerojatno doktorat, u izdanju zagrebačkog FF *Klasni koreni nejednakosti u suvremenom jugoslavenskom društvu* (1975.). U njoj autor Zoran Vidojević reafirmira aktualnost Marxovog shvaćanja klasne podjele društva za analizu nejednakosti u jugoslavenskom društvu, ali samo zato da bi u općim teorijskim koordinatama govorio o dijalektičkom jedinstvu jednakosti i slobode.

[6] Iznimka i eksces, ali kritički, a ne disidentski, bila je grupa filozofa i sociologa okupljenih oko časopisa *Praxis*. Interesantno je da njihov značajni predstavnik Milan Kangrga u tekstu u kojemu pokušava baš klasno locirati "trenutak jugoslavenskog socijalizma" u po njega kriznoj 1971., govori o "fenomenologiji ideološko-političkog nastupanja jugoslavenske srednje klase", nastavljajući na svoj način krležijansku tradiciju kritike naše malograđanske palanke, njihovih građanskih nacionalističkih inteligencija, no bez poantiranja na bazični klasni sukob, onaj buržuja i proletera. Duh postšezdesetosmaškog vremena iznjedrio je uvjete za otvoreniji govor ne samo o društvenim klasnim razlikama, već i o sukobima, pa onda i o "crvenoj buržoaziji", i izvan umjetničkog zabrana. No malo je bilo konkretnih znanstvenih i političkih analiza, izvan zatvorene partijske javnosti. Hrabar a usamljen pokušaj bio je onaj zagrebačkog ekonomista Luke Markovića (u Luka Marković: *Klasna borba i koncepcije razvoja*, Naprijed, Zagreb 1978.). Tu on na vrijeme govori (poput nekog darkera okruženoh hipijima) o novom neo-liberalnom mraku, koji će nas, ostanemo li bez komunističke vizije na nivou vremena, progutati. Njegove analize o frakcijama buržoazije (financijskoj, državnoj i tehnokratkoj) u centrima svjetskog sistema, te socijalizmu kao rubnom kapitalizmu i birokraciji kao frakciji buržoazije, trebale bi biti nastavljene "tranzicijskom (klasnom) zoologijom" naše podrazvijenosti.

[7] Kolonijalizam i neokolonijalizam, imperijalizam i neoimperijalizam, podrazvijenost i razvoj podrazvijenosti, sve su to zajedničke značajke i ovih prostora. Za klasnu analizu značajne su teorije o lumpen-klasama (koje su i u nas počele cirkulirati na socijalističkom dekadentnom kraju). Hoće se reći da postoje klase koje imaju samo neka obilježja pravih klasa (obično prava), dok druga nemaju (obično dužnosti): npr. poduzetnici koji nisu poduzetni, radnici koji ne rade. Društva koja "vodi" lokalna lumpen-buržoazija, mogu završiti samo u lumpen-razvoju. Za uvod u problematiku vidi Andre Gunder Frank: *Lumpenburžoazija i lumpenrazvoj u Latinskoj Americi* (CID Podgorica, 2002.)

[8] Tu temu pokušao sam obraditi u eseju *Invencija pretvorbenog stroja* (sada u Zborniku *Društvena odgvornost kapitala*, FP Zagreb 2007.) Tamo sam napisao da "većina, koja bi danas imala ozbiljnih problema da uopće definira neku pozitivnu namjeru u "aktima" pretvorbe i privatizacije (to je, po ideološkom samorazumjevanju, efikasnija privreda: racionalizacija proizvodnje, njena modernizacija, veća učinkovitost, profitabilnost, jasnost titulara vlasništva i vlasničkih odnosa, te posebno očuvanje radnih mjesta; zvuči napredno, gotovo socijalistički) traži sada drugu priliku." Ono što je za temu solidarnosti tu od posebnog značenja jest istražiti veliko iscrpljivanje radništva u pretvorbi i privatizaciji od strane unutar sebe solidarnih kompradorskih klasa, koje se ne sastoji od jednokratnog akta pljačke, već od "beskonačne invencije" u stvarima permanentne eksploatacije.

[9] To je problematika zbornika *Sindikalno gibanje otpira nove poglede* (*Sindikalni pokret otvara nove perspektive*), ZSSS Ljubljana 2008.
Radi se o potrazi za novim društvenim koceptualizacijama odnosa klasa: problemu prekarizacije, fleksibilnog (za kapital) zapošljavanja, novih zaposlenih a siromašnih, zajamčenog socijalnog dohotka, mogućnostima transnacionalnog radikalnog saveza, oblicima novih mobilizacija...

[10] Strukturom novoga otvaranja za "znanje" i zatvaranja istog u ekstremno postvarene robne oblike, bavi se zbornik *Kognitivni kapitalizam*, *Znanje i financije u postfordističkom razdoblju*, uredio Carlo Vercellone, Politička kultura, Zagreb 2007.

PARADOKSI SINDIKALNE SOLIDARNOSTI

POLITIČKA LJEVICA POD DESNOM HEGEMONIJOM

RASTKO MOČNIK

Lijeva politika provodi se masovno u Sloveniji trenutno samo u obliku sindikalne solidarnosti. Ta solidarnost podložna je trima paradoksima koji slijede jedan iz drugoga: *prvo*, želja da se lokalni uvjeti proizvodnje usklade s logikom globalnih tokova kapitala dio je problema, a ne rješenja. *Drugo*, kada se kao strateški cilj (i) lijeve politike definira "povisivanje konkurentnosti nacionalne ekonomije", u situaciji kada takva ne postoji, primarni objekt akcija Vlade postaju uvjeti za eksploataciju nacionalnog teritorija i nacionalne populacije. I *treće*: braneći samo rad angažiran pod standardnim uvjetima "blagostanja", sindikalna borba indirektno snaži nove modele nad-eksploatacije u "postindustrijskim" aktivnostima. Zaključak je da usporavanjem periferijalizacije "klasičnog" proizvodnog sektora, ljevica ubrzava formiranje periferijske kvazirentijerske lokalne vladajuće klase.

Nevolje sa solidarnošću, unutar pluralizma radničke klase, koje iz toga slijede, sažimaju se u dva bloka problema: *prvo*, otpor je začahuren unutar nacionalnog političkog prostora – a sistem protiv kojega se pruža otpor je svjetski. *Drugo*, sindikalno organizirana masovna lijeva politika samoograničava se na borbu protiv eksploatacije koja proizlazi iz odvojenosti neposrednog proizvođača od *sredstava za proizvodnju*, dok je eksploatacija danas utemeljena na sveobuhvatnijoj odvojenosti neposrednih proizvođača od *društvenih uvjeta proizvodnje*.

Politička situacija u Sloveniji može se ukratko prikazati na slijedeći način:

1 _ U parlamentu *ne postoji politička ljevica*.

2 _ Interese masa nameću *sindikati*.

3 _ Aktivnosti sindikata pretežno su *političke* (nisu ograničene na klasičnu "sindikalnu" sferu), svoje zahtjeve upućuju prvenstveno Vladi i nacionalnim zastupnicima kapitala (tj. Gospodarskoj komori) – daleko manje zastupnicima pojedinačnih kapitala:
A _ Pomoću *kolektivnih pregovora* sindikati brane opći nivo društvenog blagostanja (neposredne nadnice, "društvenu nadnicu" – tj. javne servise, zahtjeve iz radničkih ugovora itd.).
B _ Pomoću *masovne mobilizacije* na zajedničkoj platformi bili su u stanju zaustaviti neoliberalne ekscese koje je planirala Vlada Janeza Janše 2005. godine te su doprinijeli njegovom izbornom porazu 2008. godine.
C _ Najvažnije akcije sindikata (uključujući štrajkove) u individualnim poduzećima organizirane su da spriječe njihovu likvidaciju (u najnovije vrijeme: Mura, Rogaška Nova, Vino Brežice...); to nije bio sukob s menadžmentom ili s vlasnicima tih kompanija, nego *apel (ujedno i pritisak) na Vladu*.

1 _ Glavni slogan sindikalnih apela Vladi bio je, i još je uvijek, da ona treba "*spasiti radna mjesta*", i to "*privlačenjem svježeg kapitala*" (ili "strateških partnera" – tj. novih transnacionalnih vlasnika).

2 _ Kapital se ("svježe", "strateški" ili drugačiji) kreće logikom kapitalističke akumulacije – tj. on traži ekstra profite. Baš taj protok kapitala, u skladu s logikom kapitalističke akumulacije, razlog je što su poduzeća u Sloveniji zatvorena, a radna mjesta izgubljena.

To je prvi paradoks lijeve politike u Sloveniji: rješenje koje ona nudi – usklađivanje lokalnih uvjeta s logikom globalnih tokova kapitala – dio je problema i jedan od razloga za to kako se kriza lokalno manifestira.

TRI PARADOKSA I ZAKLJUČAK

3 _ Čak i bez sindikalnog pritiska, Vlada se trudi zadržati, odnosno privući kapital, u smislu zadržavanja starih i kreiranja novih radnih mjesta. U skladu s implicitnim parlamentarnim konsenzusom, Vlada se trudi kreirati kapitalu prijateljski lokalni okoliš, a sve pod sloganom "konkurentnosti slovenske ekonomije". Predloženi (glavni?) instrumenti za postizanje toga cilja su fleksibilnost tržišta rada, snižavanje dobi za umirovljenje pomoću reforme mirovinskog sustava te produbljivanje nejednakosti u prihodima. Sindikati se slažu s ciljem ("konkurentnost slovenske ekonomije"), no otklanjaju način.

To je drugi paradoks lijeve politike u Sloveniji: ne računa da su, kada je jednom strateški cilj definiran kao "podizanje konkurentnosti slovenske ekonomije", jedina preostala sredstva da bi se on dosegao, ona na račun radničke klase i okoliša. A budući da ne postoji "slovenska" ekonomija, nego samo kapitalistički svjetski sistem, jedini (ili barem primarni) objekt koji preostaje za akciju nacionalne Vlade su nacionalni teritorij i nacionalna populacija. Pod tim uvjetima, politike kapitalu prijateljskog okruženja znače devastaciju ili čak destrukciju prirodnog okoliša – te rastuću eksploataciju radne snage.

4 _ Slovenski sindikati oformljeni su tijekom perioda socijalističkog samoupravljanja. Njihova prošlost opskrbila ih je solidnom provedbenom sposobnošću i visoko profesionalnom ekspertizom. S druge strane, međutim, oni su historijski povezani s industrijskim načinom proizvodnje (i za struke koje su se razvile pod dominacijom industrije i prihvatile industrijske načine organizacije). To ih čini operativno nespremnima da djeluju pod uvjetima postindustrijskih ("kognitivnih") načina proizvodnje, tj. da prošire svoje aktivnosti u dominantne domene postindustrijskog ("kognitivnog") središnjeg kapitalizma.

To je treći paradoks lijeve politike u Sloveniji: pošto je sposobna braniti samo rad angažiran pod standardnim uvjetima "blagostanja" u industrijskim aktivnostima, a koji su marginalizirani u suvremenom kapitalizmu, indirektno snaži nove modele nad-eksploatacije, pod nestandardnim ugovorima u "postindustrijskim" sektorima. Organizirane snage rada operativne su samo unutar sfere trenutno nedominantnog industrijskog načina proizvodnje. To su baš one aktivnosti koje, pomoću Vladinih politika, guraju prema globalnoj konkurentnosti. No, angažiranje oko konkurentnosti vodi lokalnu ekonomiju prema periferijalizaciji. Iako će možda sindikalna akcija usporiti klizanje prema periferiji, ona nam ne priskrbljuje alternativna rješenja. Opstruiranjem periferijalizacije klasičnih industrijskih aktivnosti, ta vrsta otpora navodi lokalne elite da se preusmjere prema drugim metodama proizvodnje viška vrijednosti – npr. prema promoviranju nestandardnih radnih odnosa, posebno prema prekarnim odnosima.

8 _ U kapitalističkom svjetskom sistemu, novoproizveden višak vrijednosti otječe prema centrima investiranja i zapovijedanja proizvodnjom. Putem ga ubiru različite grupe angažirane u osiguranju uvjeta proizvodnje. Udjeli, koje prisvajaju "elite", rastu kako se tok približava centru, obično smještenom u jezgri sistema. Periferne elite organiziraju kapitalu prijateljske lokalne uvijete i eksploataciju rada. One su sposobne odigrati svoju ulogu u kapitalističkom svjetskom sistemu zato što posjeduju političku silu: njihov doprinos distribuciji viška vrijednosti u pravilu ne potječe iz njihovih proizvodnih funkcija, nego iz monopola nad "menadžmentom" lokalnih društvenih uvjeta. Posljedica je da njihov udio u višku vrijednosti sliči prije na rentu, nego na profit.

Otuda snaga zaključnog paradoksa ljevice u Sloveniji: usporavanjem periferijalizacije "klasičnog" proizvodnog sektora (još uvijek organiziranog po modelu "blagostanja"), ljevica ubrzava formiranje periferijske kvazirentijerske lokalne vladajuće klase.

OGRANIČENJA I IZ NJIH PROIZAŠLI HENDIKEPI

Ono što sam nazvao "paradoksima" slovenske političke ljevice, oživotvoruje se u dva glavna obličja:

1 _ Otpor radničke klase *začahuren je unutar nacionalnog političkog prostora* – dok je sistem protiv kojega pružaju otpor, svjetski sistem. Naravno, tu ne postoji "transnacionalna" politička sfera. No, niti ovakva politička sfera kakvu sada poznajemo nije postojala prije revolucija 18. stoljeća: historijski je uspostavljena revolucionarnim narodnim ustancima, da bi kasnije bila začahurena unutar nacionalnih granica, od strane novih vladajućih klasa – zato da bi se zatrle ili barem zadržale narodne revolucionarne borbe. Novi politički prostor na nivou sadašnje povijesne situacije, stvoren je od strane narodnih sila, koje su upravo pokušavale nadvladati postojeću povijesnu situaciju, definiranu dominacijom svjetskog kapitalističkog sistema.

2 _ Organizirana masovna lijeva politika *ograničena je na "tradicionalne" industrijske i na industriju nalikujuće aktivnosti*, i tu brani dostignuća socijalističke države blagostanja. Ta općenita ograničenost povlači za sobom tri ozbiljna hendikepa:
A _ Takva politika je defanzivna i nadovezana na dostignuća prošlog perioda, izborena i reproducirana pod povijesnim uvjetima koji više ne postoje.
B _ Takva politika ima za odredište industrijski način proizvodnje, koji više nije dominantan u suvremenom kapitalizmu. Zato i ne može napasti postojeće temelje svjetskog kapitalizma – nove odnose dominacije i eksploatacije unutar dominantnog postindustrijskog načina proizvodnje.
C _ Novi način eksploatacije ne počiva više strukturno na odvojenosti neposrednog proizvođača od (materijalnih, a onda i intelektualnih) sredstava za proizvodnju, kao što je to slučaj u tradicionalnom kapitalizmu: suvremeni kapitalizam temelji svoju eksploataciju na odvojenosti neposrednog proizvođača od *društvenih uvjeta proizvodnje*. Tradicionalni modeli antikapitalističke politike (bili oni sindikalnog ili nacionalno-stranačkog tipa) neodgovarajući su za suprotstavljanje ovoj novoj situaciji.

Skicirao sam obrise suvremene lijeve politike samo u negativnim terminima: a ona bi trebala biti sposobnom da mobilizira nove proizvodne klase, formira savez između tradicionalnih radnika i novih proletera te proizvede novu političku sferu, preko granica lokalnih jurisdikcija. Nadam se da sam pridonio jasnoći u definiranju pitanja: odgovori će, nadamo se, proisteći iz kolektivnih nastojanja. ◻

Preveo s engleskoga Srećko Pulig

MOJE, TVOJE, NAŠE

RIJEKA, 15.–18. LISTOPADA 2009.

Manifestacija *Moje, tvoje, naše* održava se po četvrti put, radi se o interdisciplinarnom festivalu koji se bavi temama od društvenog interesa. Tako je do sada tematizirano vlasništvo, tranzicija i konzumerizam, a ove godine sudionici se bave pitanjem solidarnosti.

SOLIDARNOST Sama riječ solidarnost latinskog je porijekla i dolazi od riječi *solidus* što znači gusto, čvrsto. Kao pravni pojam u Rimu, *in solidum* predstavlja zajedničko jamstvo, zajednički dug, tj. solidarnu obavezu. Svi su dužni pomoći onome koji ne može platiti svoj dug, a on je u obrnutom slučaju obavezan platiti svim drugima, tj. *obligatio in solidum*. Ovo izvorno rimsko-pravno značenje utemeljeno je u privatnom pravu, a održalo se sve do danas prije svega u različitim oblicima davanja jamstva, primjerice za kredit. Ovdje se radi o osobnoj odluci da se uđe u odnos solidarnosti s drugim osobama. Ovu liniju shvaćanja solidarnosti možda danas ponajbolje izražava nauk o socijalnom kapitalu gdje solidarnost predstavlja odnos povjerenja na temelju kojeg se može izgrađivati osobni, prije svega poslovni, odnos. No, osim ovog, nazovimo ga privatnog shvaćanja solidarnosti, solidarnost svoje izvorište ima u pojmu bratstva (*fraternite*) gdje se uspostavlja načelo javnog života u kojemu je slučaj jednoga građanina slučaj za sve. *Potlačeno je cjelokupno društvo kad je i samo jedan njegov član potlačen*, zapisano je u Revolucionarom ustavu iz 1793. godine. Ovdje je naravno ključno pitanje kriterija po kojem određujemo društvo, odnosno skupinu s kojom smo solidarni. No, bez obzira o kojem principu udruživanja se radi, bitno je načelo da su stranci, u smislu osobnog poznavanja, dovedeni u odnos uzajamnosti, kao što je to slučaj u rimskom privatnom pravu. Ta linija solidarnosti nastavlja se do danas i prisutna je u osjećaju solidarnosti, odnosno u osjećaju simpatije jednih za druge prisutne u zajednicama i društvu. Osim aovog osjećaja zajedničkog pripadanja i empatije, postoji i pojam solidarnosti koji se odnosi na sistemsku integraciju društva. Naravno, radi se durkheimovskoj liniji shvaćanja solidarnosti gdje solidarnost objedinjuje društvene raznolikosti, a iskazuje se kroz osnovnu formu sistemske integracije – pravo.

Spomenute tri linije shvaćanja neka su od mogućih tumačenja pojma solidarnosti i zasigurno je već i s njima moguće započeti polemiku. No, ono što nam se učinilo prilikom konceptualizacije manifestacije *Moje, tvoje, naše* jest činjenica da kako god pristupili pojmu solidarnosti, osjećamo određeni manjak. Ovaj manjak manifestira se kao strah od individualnog kraha ukoliko pristupimo solidarnoj obavezi, kao usamljenost u očaju potlačenosti ili, ukoliko smo *sretniji*, kao neosjetljivosti na *mučiva tijela* koja prebiru po kontejnerima u potrazi za hranom, a manifestira se i kao nepovjerenje u institucije pravne države.

ČETVRTAK, 15. LISTOPADA

cijeli dan _ Molekula: radionica izrade protestnog materijala
cijeli dan _ Molekula – Galerija SIZ: Oliver Ressler, What is Democracy
15 sati _ Molekula: radionica Pravo na otpor i kušnje populizma
18 sati _ Galerija Kortil: otvaranje izložbe Pravo na grad; u 18,30 okrugli stol Grad i solidarnost
18 sati _ Art kino Croatia: Jean-Marie Straub/Danièle Huillet, KLASSENVERHÄLTNISSE (CLASS RELATIONS)
21 sat _ Art kino Croatia: Pedro Costa, COLOSSAL YOUTH (JUVENTUDE EM MARCHA)

PETAK, 16. LISTOPADA

cijeli dan _ Molekula: radionica izrade protestnog materijala
cijeli dan _ Molekula – Galerija SIZ: Oliver Ressler, What is Democracy
cijeli dan _ Galerija Kortil: izložba Pravo na grad
10 sati _ HKD na Sušaku: konferencija
18 sati _ Galeria Kortil: okrugli stol Studenti i solidarnost
18 sati _ Art kino Croatia: Harun Farocki/Andrei Ujica, VIDEOGRAMS OF A REVOLUTION (VIDEOGRAMME EINER REVOLUTION)
20 sati _ Peek&Poke: YKON igra
21 sat _ Art kino Croatia: Nagisa Oshima, DEATH BY HANGING (KOSHIKEI)

SUBOTA, 17. LISTOPADA

cijeli dan _ Molekula: radionica izrade protestnog materijala
cijeli dan _ Molekula – Galerija SIZ: Oliver Ressler, What is Democracy
cijeli dan _ Galerija Kortil: izložba Pravo na grad
10 sati _ HKD na Sušaku: konferencija
16 sati _ HKD na Sušaku: polifono čitanje teksta Suvremeni svijet i želja za filozofijom Alaina Badioua
16,30 sati _ HKD na Sušaku: predavanje Alaina Badioua
18,30 sati _ Galerija Kortil: okrugli stol Radnička solidarnost
18 sati _ Art kino Croatia: Nagisa Oshima, DEATH BY HANGING (KOSHIKEI)
21 sat _ HKD na Sušaku: Anti Edip
21 sat _ Art kino Croatia: Harun Farocki/Andrei Ujica, VIDEOGRAMS OF A REVOLUTION (VIDEOGRAMME EINER REVOLUTION)

NEDJELJA, 18. LISTOPADA

cijeli dan _ Molekula – Galerija SIZ: Oliver Ressler, What is Democracy
cijeli dan _ Galerija Kortil: izložba Pravo na grad
10 sati druženje i obilazak grada
18 sati _ Pedro Costa, COLOSSAL YOUTH (JUVENTUDE EM MARCHA)
21 sat _ Art kino Croatia: Jean-Marie Straub/Danièle Huillet, KLASSENVERHÄLTNISSE (CLASS RELATIONS)

—

Program organizira Drugo more u suradnji s Odsjekom za kulturalne studije Filozofskog fakulteta u Rijeci, Mirovnim inštitutom iz Ljubljane, Multimedijalnim institutom iz Zagreba, Klubom Peek&Poke, Art kinom Croatia, Edicijom Jugoslavija, kolektivima YKON, Eimigrative Art, Škart, Cactus i inicijativom Pravo na grad.

Program su financijski podržali Nacionalna zaklada za razvoj civilnog društva, Ministarstvo kulture RH i Grad Rijeka – Odjel za kulturu, Ministarstvo kulture Republike Finske, Goethe institut Hrvatska

PISMO NAŠIM DRUGOVIMA U BORBI, RADNICIMA HRVATSKE I BIVŠE JUGOSLAVIJE

150 godina radničke borbe nas je, kroz neke pobede, dovelo do boljeg života!
Boljeg života za koji smo smatrali da smo ga stekli zahvaljujući Evropi.
Ipak, od 1989. godine, svaki dan nam se sve više razbijaju iluzije, nezaposlenost tuče jedan rekord za drugim, izmeštanja su sve češća, nesiguran posao i radni uslovi su naša svakodnevnica... a sad još i kriza!
Beda nas sustiže: radnici više ne mogu sebi da obezbede stambeni prostor, da šalju decu na fakultet (na koji se upisuje samo 6 posto radničkih sinova i kćeri), zatvori se pune svake zime, pronalaze ljude umrle od hladnoće na autobuskim i železničkim stanicama!
Evropa je trebalo da nas spasi od onoga o čemu su nam mediji pričali, o životu iza gvozdene zavese!
I došli smo do toga (dobrovoljnim neznanjem) da nas ni najmanje ne zanima šta bi moglo da vam se desi... Bili smo slepi i sebični, i danas to plaćamo!
"Zid" nam je služio, i to nam je dobro poslužio! Dok su se dve ideologije suprotstavljale, mi smo izvlačili kestenje iz vatre. Mogli smo da kupimo kuću, kola, da dolazimo svake godine kod vas na godišnji odmor i da uživamo u vašoj lepoj zemlji, u vašem gostoprimstvu, u vašoj bedi... gazde su se plašile svetog Saveza radnog naroda!
Nismo videli šta se sprema, bili smo bezgranično naivni... uljuljkali smo se u građanski život; zaboravili smo da je naš konfor plaćen krvlju naših predaka... klasna svest je bila nestala!
Danas se ona malo po malo ponovo rađa, danas shvatamo da su nam interesi suprotni interesima kapitalista, danas borba ponovo počinje!
Ponovo počinje, ali ne kao nekad, danas ste u toj borbi zajedno sa nama vi, naša braća u mukotrpnom radu svuda u svetu, danas znamo da su naši uslovi povezani sa vašima i da najpre treba da se borimo uz vas. Vi ste izvesno danas u prvim redovima! Mi izvesno nećemo biti uz vas fizički, ali prvi korak je napravljen: svesni smo vaših teškoća, pažljivo ćemo pratiti vašu borbu i borićemo se sa vama sredstvima kojima raspolažemo.
Pisaćemo, govorićemo, prozivaćemo sindikate i političare u pogledu vaših uslova života i rada. Evropa će čuti za vas. Vaša je borba od sada i naša!
Danas smo svesni svoje snage!
Danas gradimo novu solidarnost.
Sutra će naša deca ubirati plodove naše borbe.

Solidarno sa vama,
radnici transporta i garaže Delhaise, "Le lion", Belgija

Preveo s francuskoga Ljubomir Jakić

kog dodatnog električnog, parnog pogona, daju još veću pokretljivost i život njegovom liku. Osećaj je njemu najvažniji – toliko je pouzdan i jak da se uvek, gotovo nepogrešivo, oslanja na njega. Ono što ne razume i što je van njegovog interesa (a ne razume egzaktne nauke i egzaktni, stvarni život) zapostavlja i smatra nezanimljivim. U njemu, čini se, počinje da se javlja nekakva arhivarska, sakupljačka, izgleda nasledna sklonost. Ceo dan je sposoban da provede u raznim potragama, da kopa po ulicama i otpadima i otkriva neobične stvari. Pri tome nailazi na isto tako neobične ljude, priča tako sa gomilom čudaka, zapostavljenim likovima iz polusveta, starim umetnicima, ludim časovničarima-poetama. Sve to njega zanima. Time se on hrani. Zapanjujuće dobro se snalazi u nelogičnim slučajevima i životnim nepravilnostima koje smatra pravim i vrednim, a slabo u običnim, svakodnevnim zbivanjima koje ga uopšte ne privlače. Ovo, opet, nije veliki problem, zbog toga što uvek uspeva da pronađe gomilu delića i kockica koje se uklapaju u njegovu sliku sveta i pojava koja postaje sve bogatija i veća, tako da njegova lična stvarnost uvek, nego šta, pobeđuje onu opštu, spoljašnju, poroznu i stvarnu.

Tu, na skeli, jedva se smestio i Daniel Danlikov. Jedva, iz dva razloga; teško se popeo jer ima strah od visine, a drugi razlog je taj što je on poprilično visok, tanak i, pri tom, stegnut i ukočen, jer još uvek nema puno poverenje u mogućnosti svog organizma, što dovodi do njegove krajnje uzdržanosti pri penjanju. On kao da je potpuna suprotnost onog prethodnog, Bilbo Blaha. Hoda kruto i tačno, ne koristi prečice, ne zavlači se nigde gde ne mora. Njegov mozak funkcioniše potpuno drugačije od Bilbo Blahovog, ali na kraju logika i shvatanje sveta su skoro isti, jedino što svemu prilaze oprečnim putevima koji se onda iznenada sudare i preklope. Zapravo, oni su jedan od onih primera gde suprotnosti uspevaju da se dopune i pronađu isti jezik. Danlikov se oblači u široke jakne ili sakoe koji su šiveni po njegovoj meri, nosi isto tako po meri sašivene pantalone, ali pošto raste brzo, a šivenje nikako ne prati taj tempo, one uvek budu pomalo kratke. Na glavi nosi, još od dede nasleđen kačket, ili ne nosi ništa. Pošto je duboko naklonjen tehnici i matematici, to ostavlja duboki trag u njegovom karakteru. Trudi se da bude precizan, racionalan i logičan. Taj napor dovodi do prve protivurečnosti kod njega koja se javlja zbog toga što ne uspeva da stalno bude takav pa se taj pokušaj prekomerne automatizovanosti pretvara u svoju punu parodiju čineći jedan naročiti bunar-apsurd iz koga svašta odjekuje i hoće da ispliva. Druga nelogičnost se stvara zbog pojave potpuno lirskih osobina koje u temelju podrivaju racionalnost i to će, u jednom unutrašnjem karambolu, sve češće da dolazi do izražaja. Taj sukob, apsurd, te dve sile stvaraju nemir koji mu daje određenu život. Osobina mu je i ta da je sklon rešavanju problema (on tu ne može ništa, to je jače od njega), ali i stvaranju

istih, tamo gde ih još nema. Još je i naivan i veruje u svašta. Jedan je od onih koji lupaju glavom o zid, ali pošto to baš često čini, već iz iskustva, vrlo brzo se otrezni i nastavi dalje, u potrazi za novim zidovima-problemima. On isto stvara jedan svoj lični svet i život (jednu glomaznu konstrukciju i misaonu apsurd mašineriju), jedan pogled koji se neretko u raznim tačkama prepliće sa Bilbo Blahovim, što kao da jača oba ta pogleda i daje im verodostojnost i istinitost (jedan je ludak, dvojica su već ideologija – neko je još ranije rekao). Svet može i da crkne, skroz da se poremeti, ali samo onaj spoljašnji, stvarni, porozni. Onaj smišljeni, odsanjani i stvoreni će uvek tu da stoji i postoji. Sasvim pouzdano.

Treći lik sa skele je najmisteriozniji – Milenko Momčilo. Stvarno je teško govoriti o njemu, jer on je najnestvarniji i najnekonkretniji, kao da se ne zna ni njegova veličina, ni oblik, a neko bi dodao: ni agregatno stanje. I stvarno, ponekad izgleda veoma prozirno, čak nedovoljno uverljivo. Ostale su beleške iz kojih je moguće naslutiti da je on samo jedna izmišljotina, proizvod zgusnutog večernjeg vazduha, prosto izmišljena ličnost; ali, ako je tako, mora da je ipak imao neku svoju materijalnu predstavu, jer neko je, izvesno, sedeo noću na tramvajskoj skeli. Zbunjenost je tim veća, što se iz retkih izvora može otkriti da je ponekad Milenko Momčilo, u stvari, imao dva tela ili bolje rečeno, bio dvojica, a to znatno otežava njegovo predstavljanje, jer se onda o njemu može govoriti i u jednini i u množini. Zbog toga se o broju, u slučaju Milenko Momčila, uopšte neće, niti može voditi računa. »Bili su«, ili »Bio je Milenko Momčilo«, svejedno je.

Ono o čemu se, ipak, može govoriti su njegove osobine i njegovi pronalasci, a to je već nešto sasvim stvarno, opipljivo i vrlo pouzdano, kao i činjenica da sedi i razgovara sa prethodnom dvojicom na skeli. A ostavio je on svašta iza sebe.

U pamćenju će vrlo živo i jasno da ostanu njegovi pronalasci. Imao je jednu stvarno retku i vrednu osobinu – za razliku od Bilbo Blaha koji je otkrivao i pred kojim se otkrivao ceo jedan svet, ovaj je mogao da ga smisli i iskonstruiše i, na kraju, vešto, poput majstora stvaraoca, napravi. Smislio je postupak stirotinte, konstruisao čudesnu mašinu Ništatron, otkrio strpljenje i predan rad, a pripisuju mu se i druga otkrića. Sve je postizao tako što je otkrivene osobine koje se nazivaju strpljenje i rad izdašno mešao sa talentom koga nije ni morao da otkriva, već se on tu našao izgleda prirodno, iako se ipak do kraja sumnja u postojanje kategorije zvane talenat. Kada je nešto radio, nije mnogo pričao, a kada je govorio, uvek bi postavljao stvari na pravo mesto, izvlačio najbolje zaključke i pokretao razne stvari, od najmanjih, poput odlazaka na otpad radi istraživanja, do najvećih kao što je uobličavanje i izgled celog jednog dana i svih događaja u njemu. Bez njega prethodna dvojica bi tako odlutala, da bi se izgubili, odlebdeli i više niko ne bi mogao da ih pronađe. On je prosto neko sa

Revija malih književnosti
SRPSKA SUVREMENA KNJIŽEVNOST
Booksa
mali zarez

šetnji. Neki dečaci. Oni dakle prave larmu. Sudeći po pravcu iz kojeg dolaze, sigurno stižu od gore, iz grada.

Zanimljivo su odeveni. Kao da su pobegli iz neke artističke produkcije od pre sedamdesetak godina. Odela su im upadljivo starinska, karirana, na pruge, ili su to izvrnute postave savremenih jakni; imaju kape; da mogu, imali bi i brkove, ali ne mogu još, zbog godina. Pokreti su im pomalo neobični, jer pri hodu, ili kada govore, ponekad čudno zabacuju ruke i noge, poskakuju, klimaju glavom ili se grče od smeha i, pri tom, savijaju na pola. Taman kada želimo da ih bolje osmotrimo, oni napuštaju svetlost ulične lampe i ponovo ulaze u senku.

Ipak, ako ih pratimo samo malo, videćemo da su krenuli prema tramvajskim šupama i parkiću. I tu, na samom ulazu u tramvajske šupe, kraj ograde malog parka, oni zastaju na trenutak, gledaju oko sebe, a onda se, jedan po jedan, penju na staru tramvajsku skelu.

To je jedna drvena tvorevina na točkovima, zaustavljena na slepom koloseku tramvajskih šina. Visoka je kao dva čoveka, osvetljena je blago, taman koliko i treba, obližnjom svetiljkom sa bandere. Gore, sa platforme, iz jedne naročite perspektive, iz ugla ptice ili aviona dvokrilca koji nisko leti, vide se park, ulica, nepokretni tramvaji u garažama, gomile peska i uglja, dimnjaci. Skela je prijatna. U sebi krije neku slobodu i čaroliju koja promeni stvarnost pa svet izgleda drugačije, lakše, kao da je sve moguće.

Svi su se smestili. Udobno je. Razgovor se smiruje, ali ne jenjava. Ne, nema nikakve tajne. Ništa tu nije misteriozno, ni slučajno. Otkriveno je i poznato. Sada je prilika da vidimo kakvi to karakteri sede noću na tramvajskoj skeli?

Jedan je sigurno Bilbo Blah. Dok govori, širi dlanove i nekakvim, samo njemu svojstvenim ukočenim pokretima gestikulira krupnim šakama. Utisak je da je skroz u pokretu, kao da će odmah da skoči i odleti negde. Vidi se da je to jedan okretan dečak, gibak, savitljiv poput federa, takve građe da je stvoren za jurnjavu, skakanje, provlačenje, ples. Izgleda da je on i najniži u ovoj noćnoj grupi. Pogled mu je takav da dosta izbacuje zenice i širi svoje svetle, ukočene oči, što mu daje divalj i pomalo lud izgled. Na glavi, preko tamne, crne kose nosi ponekad polucilindar, a ponekad plavu platnenu kapu kakvu su nekada nosili socijalistički pioniri, samo izvrnutu i duplo dublju. Obučen je ili u somotsko odelo ili u izvrnutu zimsku postavu nekog kaputa. Stopala su neobično velika za njegovu visinu. Dok priča, u glasu mu se osećaju čuđenje, ali i odlučnost i samouverenost. On se uvek prvi penje i provlači svuda. Tako i otkriva razne zanimljive stvari. A ima radoznalost veliku kao toranj na Avali da ga vodi u razna nova i čudna otkrića, izvore ludosti i sreće. Sav je naheren na stvaralačke stvari i na opipljiv i gledljiv svet, a sa druge strane izgledom kao da pripada onom nevidljivom, nerealnom. Pun je suprotnosti koje, poput ne-

velikim i tihim moćima koje je koristio pažljivo i predano, a nikada mu nije palo na pamet, čak ni kao primisao, da ih upotrebi naopako ili u neku mutnu svrhu.

A tek izgled Milenko Momčila nikako nije mogao da bude jednoličan. Oblačio se često u mantile, sakoe, ali umeo je da nosi i mladalačke jakne; nosio je podjednako i elegantne štofane pantalone, ali i farmerke – pantalone od teksas platna kakve su nosili američki stočari; ponekad, i on je stavljao kapu na glavu, ali i nije to baš činio. Teško ga je zamisliti, jednog ili dvojicu, ali sigurno da je i on, poput Danlikova, bio visok i tanak. Činilo se često da, dok hoda, ide ispred ili pored sebe, malo napred, a malo iza. Odlučno i snebivljivo.

Pored ove trojice, na skeli više nije bilo nikoga, a nije bilo više ni mesta na njoj.

U uvek dobrom raspoloženju, razgovor je prosto tekao, i to ne kapljući kap po kap, već kao prava bujica. Kako i ne bi na takvom mestu? Uzdignuti iznad zemlje, mogli su da puste svoje misli slobodnije. Kao da nisu vezani za bilo kakve obzire i stege koje vladaju dole, na zemlji, samo tri metra niže. Jedna velika sloboda. Reči se smenjuju, protiču, ali i stvaraju! Sasvim nove reči na skeli, nekakav novi govor se tu govori; pomalo starinski, pomalo izmišljen, ali vrlo jasan i precizan. Kao da se tu našao da ga ovi klipani upotrebe, da njime opisuju, da protresaju i razumeju stvari. Tema za razgovor i šale (a razgovor je uvek išao uz šale, to je prosto nemoguće razdvojiti) bilo je dosta, a otkad su počeli češće da se penju uz padinu, predmet razmatranja su postale i svakodnevne senzacije i doživljaji koji su se zbili i bili viđeni gore, u gradu. Baš puno čuđenja nad raznim dogodovštinama, pokušaja da se razumeju pojave naizgled nemoguće za razumevanje, a kojima je grad obilovao.

A kakva je, u stvari, bila ta varoš, gore na brdu?

ni Srdana Valjarevića i Marka Vidojkovića, jer su objavili knjige u Hrvatskoj. Napoletku, nema ni – biću tako slobodan – najbolje savremene srpske pesnikinje Ane Ristović, ni eksplozivnog Uglješe Šajtinca ili kivnog Saše Ilića (obojica su izdanci prelomnog pripovedačkog generacijskog izbora *Pseći vek*) jer nisu mogli da dodu.

Zato je tu, međutim, Borivoje Adašević, pripovedač i romansijer koji predstavlja možda najsuptilniju stranu istog tog *Pseći vek*a: ili Srđan V. Tešin, koji knjigama pokazao kako se na jednoj usloviono "postmodernističkoj" matrici može izgraditi Priča daleka svakom lagodnom eskapizmu. Negde izmedu njih svoj put probija Srđan Papić, pripovedač koji se prići posvetio ne samo kao pisac, nego i kao *spiritus movens* časopisa i festivala nove proze. Danijelu Kovaču, pak, nije bilo dovoljno da bude *rock 'n' roll star*, nego je u svom čudesnom proznom prvencu i intrigantno neobičnom drugencu obojio savremen srpsku prozu – u kojoj je reč 'urbano' jedna od najbesmislenije izrabovanih – posve drugačijom bojom i senzibilitetom. Njegov je panonski sabrat Oto Oltvanji počeo kao žanrovski pisac – *horror* i tome srodno – ali je prevashodno roman *Crne cipele* zahvatio daleko šire, ne napuštajući sasvim osnovni pravac. Dana Todorović banula je pravo niotkuda pred čitaoce i potpuno ih osvojila originalnim prozmim iskazom, bezbedno udaljenim od svake tematsko-izražajne pomodnosti. Dragana Mladenović manifestativno odbija da vas šamira svojom vibrantno angažovanom, a ponekad i do "dokumentarnosti" hiperrealističkom poezijom koja uprotebljava, prerađuje i devastira totalizujuće jezičke kalupe, ali to će (mislim, gledе šarmiranja) ipak biti jače od nje. Napoletku, Andrija Matić nas je dobro uplašio svojom političkom antiutopijom *Sahr*, vizijom budućе Srbije kojom udružено vladaju komesari i popovi. Hm, antiutopija? Dobro, nećemo sada o tome...

Njih je, dakle, osmero, i imaju krajnje ozbiljne namere. Proverite zašto; nećete požeteti da vas puste pre nego što vam sve priznaju.

organizacija: Književni klub Booksa
urednice: Milijenka Buljević i Vanja Pavlović
dizajn: Ira Payer, Tina Ivezić

Revija malih književnosti – srpska suvremena književnost
Zagreb–Zadar–Dubrovnik, od 6. do 10. listopada 2009.

zarez, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja
Zagreb, 17. rujna 2009, godište XI, broj 265

Logika reke, pruge i otpada

—DANIEL KOVAČ—

(Odlomak iz romana.)

Kada se u ovaj kraj spusti mrak, sa njim dođu mir i usporenje. Zavlada tišina. Ali, kakva tišina? Svako mesto ima svoju vrstu tišine, jer svaka tišina ima svoj ton – sazdana je od unikatne mešavine šumova i zvukova.

Ova tišina već dugo bruji na svoj poseban način. Pre svega, oseća se vibriranje grada. Daleka vreva i buka saobraćaja su ovde fino prečišćeni, tako da tvore osnovni ton – »tepih« na koji se zakače ostali zvukovi. Reka je, na primer, odličan provodnik zvuka i sakuplja sve šumove sa svojih obala. Eto dodatka na šum grada. Tišina već dobija svoju aromu. Pa onda – lavež pasa. Čest je i neodređen, kao da je deo vazduha. Ravnomerni takt ponekad daju kompozicije vozova koji se klate obližnjom prugom. Zvuci koji izlaze iz kuća, koji se, u stvari, otimaju od zidova i sa prozora su muzika, ljudska vika, dozivanja i svađe, glasni televizori. Tu je i vetar koji svira na drveću. Tišinu zaključuju i remete retki automobili koji se iznenada pojave i brzo nestanu iza ugla. To su sastojci tišine u ovom kraju.

Svakako, to je jedan nespokojan ton. Ne deluje ni sigurno, ni lako. Ovaj kraj baš i nije primamljiv u ovo gluvo doba. Ulice su puste, vazduh opija. Ulična svetla samo ponegde rade. Uvek može da se nabasa na nekog poludivljeg psa u mraku. Nagli trzaji uvek dozivaju strah. Još postoje glasine da je kraj opasan, jer u njemu žive opasni ljudi (ali, to su samo priče, glasine, po ko zna koliko puta prelomljene i izobličene). Đavo će ga znati, ali u ovim poluslepim, uskim ulicama mrak i njegov ton tišine nisu nimalo privlačni.

Ipak sve ovo možda i nije tačno, jer treba znati da je ovo jedan od onih krajeva u kojima ništa nije onako kako na prvi pogled izgleda.

Noćna masa koja pokriva celu scenu toliko je gusta da izgleda da jedino zora, koja još suviše daleko čeka svoj red, može da je otera, istopi i ponovo prizove živost i, čini se nužnu, ali ovde uvek nevoljnu aktivnost.

Postojani večernji mir biva odjednom prekinut. Tamo, iza ćoška, čuju se glasovi. To je neka graja, liči na raspravu, često je sečena praskovima smeha. Deluje veselo. Uskoro će se pojaviti i uzročnici prekida lenje, jednolične atmosfere. Ko to tako bezobrazno komada tišinu?

Jedna od svetiljki koja još radi i baca žućkasto svetlo otkriva grupu u

Sumo!

—OTO OLTVANJI—

(Odlomak iz romana.)

"Jesi je video?" drao se Fića ko nezdrav pretrčavajući dvorište. "Jesi video novog psihologa?"

Ostala deca su mu se sklanjala s puta. Zatekao me je kako devojčici iz susednog odeljenja ne dozvoljavam da siđe sa vrteške. Ne znajući šta se dešava, čvrsto se držala za šipke zahuktalog karusela. Pogledao sam u pravcu Fićinog ispruženog kažiprsta.

Niste mogli da je promašite. Gromada na stazici davala je sve od sebe da stigne do glavnog ulaza školske zgrade. Nosila je haljinu na cvetiće veličine indijanskog šatora. Gegala se veselo, bolno sporo, ne puštajući ni kap znoja sa sebe.

Bila je ogromna. Nisam mogao da skinem oči s nje.

"Upoznaj gospođicu Bradić", rekao mi je Fića trijumfalno na uvce. "Šta misliš koliko je teška?"

Čitavo dvorište posmatralo je njeno kotrljanje u tišini.

"Barbika", izustio sam.

Pre nego što je ušla, zastala je i, od svih očiju dece na poljančetu koja su otvorenih usta pratila njen dolazak, pogledala u moje. I namignula mi.

Pustio sam devojčicu da siđe sa vrteške i uplakana otrči ka zgradi. Znao sam da me neće tužakati. Niko nikad nije.

"Šta ćemo?" rekao je Fića ližući sladoled. Naterao je najbližeg dečaka da mu pokloni nenačet kornet.

"Vodiš." Pljunuo sam u travu. "Daj mi šansu da te stignem. Red je."

"Dobro. Biraj ratnika."

"Šališ se. Biram nju."

"Onda ja moram geografičarku. Još se nismo igrali sa njom."

Slegnuo sam ramenima. "Nismo imali dostojnog protivnika."

Govorilo se da nastavnica geografije teži oko sto pedeset kila. Nova psihologičarka, Barbika, bila je veća i od nje.

"Šta ćemo?" pitao je Fića.

Nasmešio sam se. "Postoji samo jedna igra za njih dve."

Prva tri časa, Barbika mi nije izlazila iz glave. Fića me je pronašao na velikom odmoru i panično mi saopštio da iz njegovog odeljenja jedan po jedan

Osmero prstiju entropije

—TEOFIL PANČIĆ—

Rata više nema, ali mir je daleko; socijalizam je propao, ali i tržište je ko-ješta: postmodernizam se istrošio, ali ni nazad se ne može tek tako: stari, a živi, dosadni su, sredovečni zbunjeni, a mladi naporni u svojoj gorljivosti da rasteraju i jedne i druge, što je prizor koji odbija darvinističkim prostaštvom.

Tako mi, Anno Domini 2009, izgleda Srbija, tako izgleda srpsko društvo i tako naročito izgleda srpska književnost, puna potrošenih paradigmi koje se vrte uprazno proizvodeći mrtve papirne fazane koji uzalud lete iznad naših glava (a ipak ni jedan ne pada; samo iz njega ispadne ponešto pa se razlije po prolaznicima), željna nečega Velikog Novog, koje pak uporno ne dolazi. Navrno, pojavljuju se zakonomerno sezonska otkrića: bljesnu danas, nestanu sutra. A publika ionako ne mari: tu je Dan Brown, tu je Lilijana H. B., tu je ovaj ili onaj dobitnik NIN-ove nagrade; šta ćeš više?!

Tako to nekako izgleda, bar iz mog ugla. Nikada još u post-YU periodu srpska književnost nije imala neku Veliku Priču koja bi je pogurala, prenula, ništa slično erupcijom postratnom talasu u Bosni i Hercegovini ili FAK-u u Hrvatskoj, od koje su neke koristi imali i oni koji su ga mrzeli. Ponekad ti se učini da književnost ne može ubediti druge da je, ovde i sada, i dalje relevantna, jer ni sama u to ne veruje.

Pa dobro, šta onda uopšte predstavlja ovaj mali, prirućni i revijalni izbor iz jedne *male književnosti*? Ovo je jedna od mogućih reprezentacija – za kvalitet jamčim, no to ne znači da ne može biti drugih dobrih, možda i boljih izbora – onih koji se odupiru entropiji iz (sad mi nešto izgleda) možda i prekomerno sumornih uvodnih pasusa na jedini način koji se broji: dobrim pisanjem.

Oni i one nisu nikakva grupa, pravac, kružok, serkl, izam, škola, pokret; ne znam poznaju li se međusobno, vole li se ili glože, čitaju li se, i pravo da vam kažem – baš me briga. Ovde su zarad svojih individualnih talenata, i to ne onih "obećavajućih" (treba se posebno čuvati pisaca koji "obećavaju"), nego ostvarenih, mada znam da će većina njih tek napisati svoje najbolje knjige, što je sasvim u redu.

Bio sam, *khm*, brutalno prisiljen na strikтno poštovanje dobrog limita od četrdeset godina starosti, zbog čega ovde nema nekih pisaca koji bi ovom i ovakvom izboru pripadali, a koji su stariji samo godinu, dve ili tri – to su pisci poput Laslа Blaškovića ili, recimo, Igora Marojevića. Kao što nema

Šah

—ANDRIJA MATIĆ—

Do Uščа smo stigli za dvadesetak minuta. Pošto je vozač pokazao legitimaciju, parkirali smo se na mestu rezervisanom za vaźne ličnosti, iznad kojeg je, izmedu dva dreveta, bio okačen veliki transparent sa poznatim sloganom naše Vlade: JEDINSTVO, VERA, SLOBODA. Vozač je potom odlučio da ostane u kolima, a ja sam se sa decom uputio u pravcu ogromne bine na kojoj je trebalo da se održi glavni događaj.

Dok smo se probijali kroz masu, video sam ljude iz najrazličitijih slojeva društva, svih uzrasta, oba pola. Kao da je neko namerno izabrao odgovarajuće uzorke iz Vladinih institucija, fabrika, škola, bolnica, staračkih domova, policije, vojske ili prosto sa ulice, i spojio ih da bi skup bio reprezentativan. Međutim, od svih tih šarolikih poseticа, moju pažnju najviše su privukle dve grupe. Prvu su činili skinheadsi. Njih je samo u Beogradu, prema nekim procenama, bilo oko 10 000. Nekada ih je bilo svega stotinak, možda dvesta, ne više, ali je njihov broj za desetak godina izolacije tolikо narastao da su lako mogli da ofarme ozbiljnu političku partiju. Oni se, istina, nisu interesovali za politiku u praktičnom smislu, ali su ipak bili nezaobilazan deo svake političke priredbe. Obično su, onako čelavi i namrštени, u zelenim ili crnim fajerkama, izbledelim farmerkama i martinkama, pevali nerazumljive pesme sa obaveznom flašom piva u rukama – što su, ostalom, radili i na ovom skupu – i morama prizvati da mi nije bilo svejedno kad sam ih sretao na ulici. Pored njih, primetio sam i grupu čutljivih mladića sa dugim bradama, koji su mi se u poćetku učinili kao pripadnici neke čudne verske organizacije. No, kako nisu bili u mantijama, već uglavnom u jaknama i farmerkama, zaključio sam da ne pripadaju nijednoj zvaničnoj crkvi.

Pošto nikada ranije nisam prisustvovao ovom velikom događaju, bio sam prilično uznemiren. Tome je doprineo i jak vetar koji je baš u to vreme počeo da duva. Nepresтano sam stezao ruke svojih malih učenika da bi ih, ako zatreba, zaštitio od nepredvidenih kretanja mase. Ali, za razliku od mene, deca nisu pokazivala ni najmanje znake uznemirenosti. Naprotiv, njima je sve to bilo interesantno. Lako sam hteo da budemo dalje od bine gde je bilo najviše ljudi, deca su me stalno vukla napred i time sugerisala da žele da se približe samom centru dešavanja. A ja sam morao da ih slušam, jer to su ipak bila deca šefa tajne policije.

odlaze kod novog psihologa na upoznavanje.

“Ne dopada mi se to”, rekao je.

“Ne mogu nam ništa.”

“Možda je Manojlo propevao. Znao sam da ćeš preterati.”

“Bivši psiholog više neće pevati”, rekao sam.

Fića me je pogledao s mešavinom zabrinutosti i zbunjenosti. “Nisi valjda…?”

“Nisam.” Nasmejao sam se. “Ali ko da jesam. Nikog više neće gnjaviti.”

“Ah.”

Gledajući Fiću kako nervozno traži novu žrtvu među dokonom decom na hodniku, doneo sam odluku. “Igraćemo večeras.”

Iako je mislio da je rano, pristao je jer se plašio da će nas otkriti. Uvek se plašio. Ne znam kako je prešao u vodstvo.

Čekao sam je na hodniku posle sedmog časa. Skliznuo sam joj u glavu i ščepao je dok je zaključavala kancelariju. Uzdahnula je glasno i duboko, ko posle ulaska u noćno more. Ili blagog potresa strujom.

Poveo sam je ka fiskulturnoj sali.

Upravljanje je vremenom postajalo lakše. Tako sam zamišljao učenje vožnje bagera. Šestotonca. Velike dizalice. Trebalo je savladati fazone.

Utonuli smo u grobnu tišinu sale u kojoj nas je čekao Fića sa geografičarkom. I čitava škola na tribinama.

Fića je sa drugog kraja sale razgibavao ratnika: geografičarka je lomila prste i istezala leđa. Magarac je verovao da će pobediti. Kraj mene, Barbika je ciknula osetivši moj bes ko ubod u stražnjicu.

Da bih je umirio, počeo sam i ja nju da razmrdavam, kao što sam video da rade na televiziji: spuštala se polako, raširenih nogu, oslanjajući se dlanovima o butine. Čak je i publika koju smo doveli bila fascinirana.

“A da počnemo?” reče Fića.

“A da ti pozajmim tompus?”

Naterali smo ih da zauzmu pozicije u centru. Čekale su u polusagnutom stavu, blede, pomodrelih usana, mrmljajući sebi u bradu, mimo svoje i naše volje.

Pažljivo sam pratio Fiću, iščekujući kada će izgubiti živce. Čim se desilo, pustio sam Barbiku na geografičarku koja je već krenula u napad. Pre nego što su stigle da uhvate jedna drugu u zagrljaj, kucnule su se čelima. Gografičarki je pukla arkada. Trebalo je još da vežbamo, ali za to nismo imali vremena. Morao sam da ga dobijem.

Naveo sam Barbiku na još jedan sudar glavama. Njoj nije bilo ništa, ali se geografičarkino lice oblilo crvenim.

“Hej!” protestovao je Fića.

Geografičarka se obesila Barbiki o gušu – vratne žile joj poiskakaše ko čelična užad – a zatim se svom težinom pustila unazad i povukla Barbiku za sobom.

Devojka je uze u naručje i ja im obema uputih jedan razoružavajući osmeh, one mi ga uzvratiše. Osetih kako mi je pao teret sa duše, kamen sa srca i laganim korakom krenuh kući, kad počeh da uviđam zastrašujuću činjenicu: da je ostavio za sobom trag, i to kakav trag! Po električnim stubovima, kantama za đubre, ćoškovima zgrada, obeležavajući moju tačnu putanju, trljajući mi o nos moje sažaljenje i lošu procenu. “Morice, glupi, glupi Morice! Opet magarac, opet prevaren... naivčino!”

Iako njegovog fizičkog bića više nije bilo u mom okruženju, ti brojevi, modrocrveni kao sveže prolivena krv, služili su kao opomena na njegovu sveprisutnost u mom životu i vrebali gde god da se okrenem... prvo devetka... zatim jedinica... pa trojka... i na kraju, sa one stare breze ispred koje sam ga prvi put ugledao, prkosno mi se nametala jedna velika sedmica.

Što smo se više približavali bini, kretanje je postajalo otežanije. Ulazili smo u zonu gde su bili oni najvatreniji pa je moja pažnja morala biti udesetostručena kako se deci slučajno ne bi dogodila neka neprijatnost. U ovom delu sretali smo pretežno mlađi svet, od 15 do 25 godina, među kojima su najupadljiviji bili navijači u dresovima ili sa šalovima oko vrata. Skinhedsi su i ovde bili neizbežni, ali sam se tokom kretanja kroz masu već bio navikao na njih, tako da više nisu bili predmet moje znatiželje. Ono što me je, međutim, zaprepastilo bilo je to što su devojke činile veliki deo najvatrenijih posetilaca. Nikada nisam pomišljao da bi se devojke, barem one koje sam poznavao, ikada mogle zabavljati na ovaj način. To mi je bilo krajnje čudno. Iz puke radoznalosti prišao sam krupnoj, punijoj devojci kratke plave kose, staroj oko dvadeset godina, koja je strastveno skandirala: “Ua, bezbožnici! Antihristi! Ua!”. Na sebi je imala beli duks sa kapuljačom, donji deo neke stare teget trenerke i bele patike sa svetloplavim vazdušnim donom kakve je u to vreme proizvodila Jefimija, najveća narodna fabrika sportske opreme.

– Izvinjavam se, koga treba danas da pogubе? – upitao sam učtivo, držeći decu za ruke.

Ona se okrenula ka meni, nervozna što je neko prekida u skandiranju, a onda me je pogledala očima punim prezira – poput vodnika kome je nedavno pristigli regrut upravo saopštio da više ne može podnositi napore na terenu – i odbrusila:

– Pa ona dva pedera. Je l' ćitaš novine?

I pored njene očigledne neljubaznosti, ja sam joj zahvalio zato što je razbistrila moje nedoumice.

Ubrzo smo došli na oko dvadeset metara od bine, odakle smo nesmetano mogli da pratimo događaj. Sa tog mesta videla se i svečana ložа, smeštena na improvizovanim tribinama sa leve i desne strane bine, u kojoj su sedeli zvanični državne i drugе javne ličnosti. Posebno su se istицali predstavnici različitih crkava. Pored pravoslavnih sveštenika, koji su, logično, došli u najvećem broju, tu su bili i katolički, zatim, ako se ne varam, beogradski muftija sa pratnjom, kao i delegacija jevrejske zajednice. Ne znam kako su centrale ovih stranih vera gledale na našu zemlju. Pretpostavljam da nisu imale pozitivan stav. Ali je činjenica da su se njihovi predstavnici tog popodneva sasvim dobro zabavljali sa kolegama iz Srbije.

Deca su bila nestrpljiva, kao i svi drugi u publici. Da budem iskren, i ja sam žarko želeo da vidim pogubljenje. Secam se da sam, posle pročitane uznemirenosti, osetio uzbuđenje koje nije bilo izazvano samo time što sam prvi put prisustvovao ovakvom skupu i osetio sav taj negativni naboj, već i unutrašnjim impulsom koji dođas mogu da definišem, a koji sam tog popodneva samo naslućivao.

Glup

Glup kao noć.
Glup. Umno ograničen.
Zaostao. Tup. Besmislen.

Glupak. Glupavko. Glupačica.
Glupetina. Budala.

Glup kao daska.
Budalina. Budalaština. Mali Buda.
Tup do ludila. Tupav. Tupoglav.
Tupavac.

Glup kao ćuskija.
Nedotupavan. Suplјoglav.
Plitkoum. Verujte mi. Kreten.
Kretenčina.

Glup kao cepanica.
Blesan. Bukvan. Zvekan.
Benav. Najobičniji. Smokljan.
Mula.

Glup kao tocilo.
Klipan. Tikvan. Zvrndov.
Pravi. Magarac.

Glup kao zemlja.
Izlapeo. Senilan. Brbljiv.
Glup kao. Glupi Avgust.

Habanje tela

Nađin na koji koristimo telo
Utiče na njegovo habanje
Promene se najpre očituju
Oko laktova

Da li vam prija čitanje
Da li ste teški
Da li opterećujete zglobove

Kada se telo prekine
Koristi se alat za brzo spajanje
Gumeni rastvor klešta za ušice
Probijač nitne i konac

Tešilo me je ljudsko prisustvo. U pozadini su se čule psovke neke razgnevljene žene i čak sam kroz zaglušujuću dreku uspeo da primetim da se koraci svaki čas gube pa se posle nekoliko sekundi iznova pojavljuju kao da onaj koji me prati povremeno zastaje. Zavaran lažnom nadom, pomislio sam da posustaje; ali svaki put kada bi se koraci iznova oglasili, činili bi se intenzivniji nego ikada pre i davali mi do znanja da to ipak nije slučaj.

Pretpostavljam da postoji neka granica ovlašćenja koju se naše razumno biće ne usuđuje da prekorači, te prepušta odluku onom skrivenom, njemu antagonističkom delu ličnosti, koje onda spremno priskače u pomoć u vidu nekog nesavladivog unutrašnjeg impulsa. Zato ne bih mogao ni da objasnim, da me neko pita, zašto sam se naglo zaustavio između reda peškira i reda čarapa, okrenuo i pogledao ga pravo u oči.

Kiša je lila kao iz kabla dok smo tako stajali jedan naspram drugog, na jedno tri metra udaljenosti, mokri do gole kože; a vreme – kao da je stalo. Bilo je očigledno da ni on ni ja nemamo nameru da skrenemo pogled pa se nađoh u prilici da malo pažljivije proučim njegovu čudnovatu pojavu i sve njene pojedinosti. Dok je stajao kao pokisli miš u tom krajnje nestvarnom ambijentu, pred očima mi se odvijala neverovatna scena: desno stakleno oko mu je kao i uvek bilo nepomično i bezizražajno, dok je levo odavalo čitav dijapazon najrazličitijih emocija; od prvobitne zatečenosti, preko podozrivosti pa nedoumice, sve do opšteg očajanja i potištenosti, pogledom me pokorno moleći da mu ne sudim. Kako sam samo goreo od želje da saznam šta se sve krije iza maske tog čoveka, iza njegovog osobitog opažajnog bića, iza tog nesvakidašnjeg para očiju. Pojava čoveka sa takva dva oka mi se tada činila kao hodajuća, plastična ilustracija čovekove podeljene prirode. Kasnije sam se uverio da kod njega ona prevazilazi ono opažajno i sada sa sigurnošću mogu da kažem da je to bio čovek suprotnosti, dualnosti, jedna kontradiktorna i vazda razapeta ličnost. Blagonaklonost koju sam, posmatrajući ga, odjedanput osetio izazvala mi je mučninu, verovatno zbog svesti o sopstvenom licemerju, pošto nisam imao ni najmanju nameru da ga hrabrim ili tešim kakvim plemenitim činom u koji bih utopio svo to saosećanje. Moja rastuća znatiželja prema tom čoveku izjedala me je iznutra, ali je zahtevalo znatno manje napora da verujem da bi pametnije bilo da ga više ne vidim.

Kao da mi je pročitao misli, iz čista mira se okrenuo za sto osamdeset stepeni i nestao kao rukom odnesen, te ja ostadoh ponovo sam, pitajući se da li je sve bio samo san.

U mislima me prekide tapkanje bosih nogu i jedna devojka u spavaćici dotrča da pokupi kišom natopljen veš. Ispod jednog od prostranih čaršava uskoro izviri golišava devojčica u pelenama da pogleda ko se to čuje sa druge strane.

Moja ratnica se zanela ustranu, pomerila fiskulturnu salu za centimetar-dva, oslobodila se zagrljaja, oslonila na levo koleno i jurnula na protivnicu. Video sam kako se strah u geografičarkinim očima odražava u Fićinim: krv mu je pošla na nozdrve.

Udarac je bio strašan.

Geografičarka je odletela nekoliko strunjača dalje. Brišući nos, Fića je bezuspešno pokušavao da podigne ratnika. Barbika joj je prišla, ščepala je za list, zavrtela nekoliko krugova i bacila ka Fići. Nestao je ispod sto pedeset kila žive vage. U sali se prolomio aplauz.

Barbika se okrenula. I pošla ka meni.

Prilazila mi je, velika, znojava i besna. Pokušao sam da je ščepam. Pokušao sam još jednom.

Stala je pred mene i rekla: "U ovoj školi se više nećete glupirati".

U zoru je stigla ekipa da počisti. Geografičarku su izneli do bolničkih kola na nosilima, a Fića i ja smo dobili metalne kacige od kojih ništa nismo videli. Od kojih ništa nismo mogli.

"Sve će biti u redu", govorio mi je čovek koji nije zvučao kao običan bolničar. "Potrebni su nam takvi kao vas dvojica. Idete negde gde ćete upoznati nove drugare. Tamo su svi kao vi."

Tamo su svi… kao ja.

Kada su nas utrpali u metalni kamionet, skinuli su nam kacige i vezali nas za sedišta.

"Kako su nas uhvatili?" šaptao je Fića. "Šta se dogodilo?"

Kroz prozor sam video deo dvorišta i u njemu nekoliko devojčica sa kojima sam se najradije igrao. Voleo bih da mi se samo učinilo da na njihovim licima vidim olakšanje.

A bila je tu i ona. Stajala je pored ulaza i pljeskanjem pozivala decu unutra. Kada je ispratila poslednjeg, stavila je ruke u džepove kecelje i pogledala u mene.

Barbika. Došla nam je glave.

"Znaš zašto sam izgubio kontrolu?" rekao sam Fići. "Uživala je. To još nisam video. Uživala je, čoveče."

Jedva sam se suzdržao da ne zaplačem. Pre nego što je vozač upalio motor i odvezao nas odatle, njen osmeh mi se urezao u mozak do kraja života.

Sve vîše

–DRAGANA MLADENOVIĆ–

(Odlomak iz romana.)

Sve vîše

Sve više vašara
Narodnih veselja
Na divljaka buvljih pijaca
Naselja
Lavova labudova anđela
Na terasama
Sve više besmislenih
Performansa instalacija
Usamljenosti masturbacija
Sve više stranaka partija
Savеza
Rаčuna bilborda gasova
Sve veća gužva
Silikonima kroz znoj
Sve brža nadogradnja
Noktiju kose sprатova
Potpetica kostiju nerava
Sve bezbolnija
Depilacija potkožnog tkiva
Na preponama tetovaža
Junaka iz filmova
Na tone glumaca buntovnika
Lutalica bоema pesnika
Sve više pseći gоvana
Mačaka oko restorana
Brze hrane
Insekata virusa glodara
Sve više komunikacija
Telefona poruka
Osmeha
Do viđenja gospodo
Na Marsu
Sve više nenormalnih
Pravopisnih pravila
A treba mi trebaš
Jer mi nisi potreban
Nego mi trebaš sad
Sve više dugačkih
Pesama
Koje čestо
U sudtini nisu lošе
Ali nema ko da ih pročita
Do kraja
Sve više razloga
Da stanem jer je
Sve manje slova
Sve viš
Sve vi
Sve v
Sve
Sv
S

A onda se gomilom razleglo gromoglasan aplauz, praćen histeričnim poklicima i oduševljenjem, po čemu sam zaključio da počinje glavni deo manifestacije. Tada nisam mogao da vidim kako su žrtve dovели do bine, ali, po onome što sada znam, verovatno su ih proveli kroz masu kako bi svi u publici osetili prisustvo greha. Sa mesta na kojem sam stajao sa decom, video sam jedino trenutak kada su na binu izgurali dva odrpana mladića i predali ih trojici naoružanih gorostasa u crnim pantalonama i crnim vojničkim cokulama, golih od pojasa naviše.

Zatim se sve utišalo. Jedva se čuo poneki glas u daljini. Čak su i skinhedsi prestali sa pesmom. Učinilo mi se da je vetar postao glasniji od svih zvukova (kašljanja, uzdaha, komešanja) koji su dolazili iz publike. Ljudi su, očito, bili dobro upoznati sa protokolom manifestacije pa su se u tišini pripremali za završnu tačku. A možda je taj nemi znak bio upućen organizatorima pogubljenja, kako bi odmah prešli na stvar?

Mladići nisu pokazivali da se plaše. Više su delovali iscrpljeno. Koliko sam mogao da primetim sa svog mesta, oni nisu panicili ili plakali, kako bi se očekivalo od nekoga u tako mučnom položaju. Sada mogu da priznam da sam se zbog njihove ravnodušnosti prilično iznervirao. Prosto sam poželeo da umru u najgorim mukama. Dok su im gorostasi vezivali ruke, ja sam zamišljao kako bi njihovi mizerni životi mogli najsvirepije da se prekinu, koje bi pogubljenje bilo najkrvavije, u kojim okolnostima bi njihovi krici bili najglasniji. Ne verujem da je iko u publici bio toliko željan krvi ovih homoseksualaca, a da je pri tom imao tako trivijalan razlog.

Kada su ih vezali, na binu je sporim, dostojanstvenim hodom izašao jedan pravoslavni sveštenik. Sve se i dalje odvijalo u tišini. On je prvo uzeo zlatni krst i njime obeležio mladiće, zatim je pročitao neku molitvu, a onda je prineo krst na celivanje jednom od gorostasa. Nakon toga sveštenik je sišao sa bine, isto onako dostojanstveno kako se i popeo. Gorostasi su potom primorali mladiće da kleknu, a na bini se pojavio još jedan čovek. On je nosio crveni jastuk na kojem je ležao ogroman malj. Povlašćeni gorostas, koji je celivao sveštenikov krst, uzeo je malj sa jastuka, posle čega se njegov donosilac udaljio, što je značilo da je ispunjen i poslednji element ove zanimljive procedure.

– Da l' će da cvile, šta misliš? – čuo sam nekoga iza sebe. Ali nisam stigao da se okrenem i vidim čoveka koji je to rekao, zato što je gorostas baš tada počeo da razbija glave nesrećnih mladića. Oni su verovatno izdahnuli već posle prvih udaraca, jer su im se tela odmah beživotno raspostrla po bini. No, gorostas nije prestao da udara. Tukao je još jače, kao da želi njihove glave da prikuje za pod. Ljudi i dalje ništa nisu progovarali, već su uzbuđeno posmatrali događaj. Vetar je zavijao i davao muzičku podlogu junaku sa maljem.

Sve je podsećalo na neku arhetipsku operu u kojoj su bili objedinjeni svi

pokušaji čovečanstva, od prapočetaka do danas, da pobedi zlo i uspostavi večnu vladavinu dobra. Sveštenik je oličavao mudrost božjih izaslanika koji su vekovima ukazivali na put ozdravljenja ljudske zajednice. Gorostasi su predstavljali izabranike iz svih perioda, obdarene snagom i voljom da izvrše neki zadatak koji je bio preduslov za ozdravljenje. Narod je, u svojoj prostodušnosti, simbolizovao sve one neiskvarene ljude koji su sprovodili božju volju i činili da svet opstaje i pored grešnosti kojom je preplavljen. Jedino je žrtva imala drugačiju ulogu: više nije morao biti ubijen najbolji predstavnik ljudskog roda kako bi podsetio na greh i ukazao na put spasenja; sada je porok zauzimao poziciju žrtve, a njegovim ubistvom slavila se božanska nadmoć.

U tim trenucima obuzelo me je osećanje koje se više nikada nije javilo. Teško ga je objasniti, ali pokušaću. Najpre sam osetio talas neke nadljudske prijatnosti. I u duši, i u telu. Zatim se osećanje proširilo na misli i ja sam shvatio da me pokorava neka nepojmljiva sila kojoj ne mogu da se oduprem. Svi ovi različiti ljudi, prizori koje sam video, asocijacije koje su usledile – sve je izgledalo toliko moćno, neshvatljivo, da sam tome morao da se priklonim. Postao sam svestan još nečega: da celim bićem pripadam toj gomili na Ušću; da možda moja sreća, mir, životna ispunjenost – kako god to da nazovemo – zavisi direktno od te pripadnosti. I da je izbegavanje ljudi bio jedini razlog zbog kojeg sam do tada bio nesrećan. Najzad, činilo mi se da svi zajedno predstavljamo sastavni deo nekog kompleksnijeg sistema, da smo ovde dovedeni kako bi nam ta sila pokazala svoju veličinu. Ponesen svim ovim mislima, ja sam taj osećaj naivno okarakterisao kao sjedinjavanje sa Bogom pa sam, dok je mitski junak sipao poslednje udarce po glavama sledbenikâ nečastivog, pogledao u ozarena lica svoje braće i uzviknuo: "Neka je hvaljen Gospod!". I svi su me pozdravili usklicima odobravanja. Sećam se da sam uočio i promenu u publici. Dok su pre pogubljenja ljudi bili zažareni, strastveni, nervozni, sada su svi isijavali smirenošću pa čak i dobrotom. Važne ličnosti iz svečane lože takođe su reflektovale ovu bezgrešnu energiju, samo što im funkcije nisu dozvoljavale da burno izraze zadovoljstvo, te su oni uzdržano čestitali jedni drugima i osmehivali se.

Pošto se uverio da su mladići propisno kažnjeni za svoja nedela (možda mu je ponestalo i snage), glavni gorostas je podigao krvavi malj prema nebu, što je publika oduševljeno pozdravila. Zatim se okrenuo ka svečanoj loži, gde su ga darivali aplauzom. Poklonio se, a onda je sa ostatkom svoga tima sišao u publiku. To je bio znak za redare da se popnu na binu i počnu da čiste ono što je preostalo od pogubljenih mladića...

Jeste, jeste, mekofuk. On bi nju trebo..." i tako Öcsi još imo džaba pivo celi dan.

Al kad je Józsiki jedared dobacio, loše je prošo. Prolazi jednom Józsiko na biciklo pored prodavnica, a Öcsi vikne: "Dobar ti kupus Józsi, jako dobar". A nije da mu vikno onako kako Attili viče kad se zafrkava, nego drukčije, sve ko da mu ulagiva, još mu namigiva, ko da mu govori: "E i jesi bećar, bácsikám moj". A Józsiko kad je čuo, stane sa biciklo i vrati se. Öcsi mu se sve kliberi, grba se naduvalo ko balon, trepće ko semafor na múzslyai raskrsnica, samo da Józsiko shvati da ga hvali, al Józsi ga pogledo s one njegove oči, kao vatra ima oči, i samo mu kaže: ''Mnogo dugačak jezik imaš, Öcsika Pahulji. Mnogo dugačak. Neko bi mogo da ti ga skrati, znaš". Ništa više Józsi nije reko, seo na biciklo i otišo svojim putem, al odonda kad prođe pored prodavnicu, Öcsi samo zabije glavu u zemlju, ko noj, i ni reč da progovori dok Józsi ne smota u Faranovu ulicu.

Al opet, i dobar nam je Öcsi. Kad njega nema da dođe kod Seke, samo muve slušamo. Jednom mene on, ördögfióka, nagovori da mi odemo i gledamo Zsuzsa i Józsiko kad zalivaju. Mi došli pre pet, sakrili u kanal, ležimo malo, a evo i Zsuzsa. Ostavi ona traktor da radi u ler, uključi pumpa i sve poče da se proteže. Aiiii, jeste lepa, kad pružilo ruke gore i grudi kad joj iskočilo, ko dinje rezovače. Öcsi samo viče: "Aja, aja, blago Józsiju. Aja, blago i Attili pa nek viču mekofuk, mekofuk". U to Zsuzsa, umesto da ide okolo traktor, prekorači preko kuka na cisterna. A tu ide kardan, to tera pumpa, jako to, ej, Attilina cisterna izbaci šesto litar u jedno minut, znaš ti šta je taj kardan, to kad uvati... A Zsuzsa uvatio, prvo za suknju, pa vuci, vuci, ona se otimaj, čupaj, deri, uvatila blatobran, al otkud, šta može – iščupalo i nju i blatobran... I onda stigne do mesa... Ja vidim, odneo đavo šalu, ej Öcsi da spasavamo, da spasavamo...

A on skoči mene na leđa, ne da da se maknem. "Je si lud, da nas Józsi pobije." A Zsuzsa tamo vrišti i vrišti, noktima drži za traktor, uprla ruke kolko može, al džaba, taj kardan kad te uvati – nema ti tu pomoći. Već joj i noge uvuko pa i nju uzo da okreće, sve je lupa, samo vidiš kosu da se vrti, udara u zemlju, u cisternu, u traktor, ubi ženu, vidim – gotovo sa Zsuzsom.

Al uto ti se traktor ugasi, ona zaglavilo kardan, ugušila ga, eto ti i Jozsike, trči da spasava, a mene Öcsi za ruka i kaže: "Bež!" i mi niz kanal pa u selo. Kad smo već bili kod vinograda od Ilanji, Öcsi još počo i da peva!

Ja mu kažem: "Kako možeš da pevaš, je si ti bestija, šta si ti, kad sad pevaš?". A on počo da žviždi, i sve nekao ko lisica izgleda, i to žviždanje, ko da neku lukavost žviždi. Ja ga gledam, i samo da se krstim, žena glavu da izgubi, a njemu do pesma. Na kraju mi kaže: "Jer vidiš, moj Pista, ti ovo. Jer si ti shvatio sad nešto?". Ja ga gledam i sve mislim šta ima da shvatim, na naše oči žena da izgine, a mi ni guzica iz kanal da podignemo, glavu da joj spasemo...

"Ako neće Attila pameti da je nauči, moj Pista, ako Attila neće, Bog dobri oće, Bog oće!" kaže mi i nastavi da žvižduće, još veselije.

Kazimir i drugi naslovi

—SRĐAN V. TEŠIN—

(roman u citatima)

14. Prve godine strahovlade, general Georgije Zecowski, osim što je pobrkao lončiće svima koji su mislili da u sopstvenom zdravom razumu mogu da pronađu parče slobode u kojoj misao, reč i delo neće biti bezdušno sputavani, naumio je da postane veliki pesnik. Za početak, naredio je enciklopedistima da u njegovu zvaničnu biografiju dopišu i da je "uspešno pisao pesme od rođenja". Zatim je sam sebi dodelio Orden za ispoljene zasluge za književnost, a na koncu je primorao sastavljače istorije nacionalne književnosti da ubace i njegove pesme. Profesor Max Oscar, predsednik redakcijskog odbora zaduženog za redakturu nacionalne istorije književnosti, ni pod pretnjama nije hteo da ispuni generalovu želju. Kao što i sami pretpostavljate, profesor je smenjen, a na njegovo mesto je postavljen neko sa fleksibilnijim shvatanjima o dometima diktatorove poezije. Ne treba smetnuti s uma da je Max Oscar najveći živi autoritet kada je nacionalna književnost u pitanju, te njegova smena nije mogla da prođe u javnosti neprimećena i bez određenih konsekvenci. Kada narod počne da se pita: "Zašto?", vlast bolje da pakuje kofere. Da bi preduhitrio kritike malobrojne, ali drčne opozicije zbog toga što je smenio Oscara, Zecowskom je pala sledaća đavolska misao na pamet: "Šta bi bilo kada bi svi bili pisci, a ja vladao jednim celim književnim narodom?".

Neverovatno je kojom brzinom je ta njegova misao sprovedena u delo: pod silnim pretnjama gotovo svi stanovnici države su objavili barem jednu knjigu. *Ako nemaš objavljenu knjigu, ne možeš da registruješ auto*, tako glasi jedna od vladinih uredbi. Publikovane su svakojake knjige, ali najmanje one od makar simbolične umetničke vrednosti. General je za štampanje knjiga izdvajao iz državnog budžeta isto onoliko novca koliko i za njegovu, ionako preterano naoružanu, vojsku. Ubrzo su biblioteke bile premale da prime sav inflatorni knjiški fond, a godišnje skupštine Državnog udruženja književnika održavale su se na najvećem fudbalskom stadionu u Prestonici i to u trajanju od po nekoliko nedelja. Ono malo vrednih i poštenih pisaca je emigriralo ili su promenili profesiju, što je i bio generalov plan: sada je svaka šuša mogla da denuncira i polemiše sa istinskim piscima i naučnicima poput profesora Maxa Oscara. Tako je jednom prilikom gomilu gadosti o profesorovom privatnom životu izbljuvao Simeon Gajski, pesnik-amater, a voskar po zanimanju. Diktator je likovao:

mnom pružao očaravajući panoramski pogled na zaliv Nagasakija, vetar je ljuto šibao, tresao grane japanskih smreka i raznosio crnu zemlju ka pučini. Godio mi je beg u magičan svet Đakoma Pučinija, iako kratkotrajan, jer kada ponovo otvorih oči neki minut kasnije, krajičkom jednog oka ugledah nešto što mi je delovalo bolno poznato. Ugledah pojavu toliko upečatljivu da nije bilo potrebe da pogledam još jedanput da bih znao da je to on. Ali sam ipak pogledao.

Stajao je preko puta ulice, ispred stare limarske radionice nedaleko od moje zgrade, gde se odvaja put ka ciganskom naselju. Držao je ruke u džepovima i glavu blago nakrivljenu, nepomičan kao kip; samo je falilo da mu golub sleti na rame. Nisam mu mogao u potpunosti videti lice pošto mi je bio okrenut poluprofilom, ali mi se činilo kako zamišljeno gleda u jednu tačku na ivičnjaku; i upravo je to bio razlog što sam okarakterisao njegovu tadašnju pojavu kao posebno neprivlačnu i upečatljivu. Zapravo, nešto u vezi sa njegovom pozom delovalo mi je artificijelno. Nije mi padao na pamet nijedan drugi razlog zbog kojeg bi fiksirao pogled na ivičnjak osim ako nije nešto ispustio, a njegova ružna, ukrućena poza sugerisala je pre neku preneraženost nego aktivno, istraživačko stanje duha. Pružio sam korak, praveći se da ga nisam zapazio, kao i da sam potpuno indiferentan prema činjenici da mi hladan vetar i hladne kišne kapi šamaraju lice. Obratio sam se nekom svom unutrašnjem svetom zaštitniku, ponavljajući u sebi: "samo da me ne primeti, samo da me ne primeti"; i tek kad sam zaobišao njegovo statično oko, uvideo sam da zapravo gleda u mene. Srce mi se popelo u grlo, pucajući od adrenalina kao onda kada su nam se pogledi u samoposluzi sudarili, samo što sam ovoga puta mogao biti siguran da je moj strah opravdan; uostalom, nisam ni ja bio baš toliko slep da ne primetim kako nam se životi iz nekog nepoznatog razloga ukrštaju i kako naša priča vremenom poprima neke nove dimenzije fatalističnog karaktera. Koliko god da mi je bilo teško sebi da priznam, imali smo prošlost – on i ja, a nešto mi je već tada govorilo da ćemo imati i budućnost. Prošao sam pored obližnje kafanice i nastavio ka ciganskom naselju, kad najednom iza leđa začuh korake koji mi se primiču, kao odjek i surova potvrda mojih poslednjih misli... "pobogu, da li je moguće... da li je moguće da me prati?". Nisam smeo da se okrenem, u strahu od onoga što bih mogao da otkrijem. Hodao sam žustro, sa jasnom namerom da mu umaknem, ali mi se činilo da sve vreme hodam u mestu, kao da tonem u živo blato, jer koliko god da odmičem, koraci mi sve intenzivnije odzvanjaju u glavi, a noge me izdaju, teške kao olovo.

Kada sam stigao do ciganskog naselja, odlučio sam da prođem posred njega, u naivnoj nadi da će on u tom slučaju odustati. Prošao sam pored čitave deponije razbacanih kutija, niskih, gusto zbijenih redova okačenog veša i vonja ustajale krvi koji je plovio vazduhom kao suvenir iz tuče od prethodne večeri.

Tragična sudbina Morica Tota

—DANA TODOROVIĆ—

Spavao sam plitkim i teskobnim snom. Ne znam čak ni da li bi bilo verodostojno to nazvati spavanjem; pre će biti da sam veći deo vremena bio budan, a samo na momente tonuo u neki polusvesni dremež. Kada je napokon svanulo, izašao sam napolje da se nadišem svežeg vazduha, da otresem sa sebe minulu noć.

Bila je nedelja. Oni ambiciozniji ranoranioci tek su otvarali krmeljive oči uz zvuke starih tranzistora i okrepljujuću aromu sveže skuvane kafe, tako da žive duše nije bilo na ulicama Žambeka.

Kiša je sipila. Udarala je u tremove tiho ali odsečno, poput ksilofona koji kroz huk vetra intonira nakakvu mističnu orijentalnu melodiju. U trenutku kada sam iskoračio iz zgrade, jato crnih vrana panično je preletalo iznad drveća, kao da beži od neke predstojeće kataklizme. Čak je i nekoliko mačaka bilo sakriveno ispod parkiranih automobila kao da ih je tu najurilo neko opako predskazanje i samo su im se zelene oči caklile kao smaragdi.

Svakako je to bilo jedno krajnje neobično jutro. Kažu da se demoni u nama bude tek kada padne mrak; i da, dok nam mesečina nežno obasjava lica, duboko pohranjeni strahovi jedan po jedan izlaze na površinu, gde bujaju kao klice dok ne postanu sastavni deo naše osvešćene ličnosti, neizostavan faktor koji upravlja svakim našim "ja". Takođe kažu da jedino što nas u trenucima takvog stanja teši jeste pomisao na njegovu prolaznost, jer će nam jutro ponovo doći u spas, svi nemiri će nestati i sve to čega smo se plašili delovaće strano, zanemarljivo, pokatkad i komično. E, pa, ovo nije bilo takvo spasonosno jutro. Ovo jutro bilo je obavijeno velom volšebnosti i, čak ću se usuditi da kažem, neke pritajene zloslutnosti. Jedini detalj koji je oduzimao od mističnosti celokupne slike bio sam ja – konstatacija koja u svetu subjektiviteta i nije imala neku posebnu težinu, jer kada ne bi bilo mene kao posmatrača, verovatno ne bi bilo ni slike.

Uputio sam se u nepoznatom pravcu. Pustio sam da me noge nose, kiša da mi se sliva niz obraze pa gde završim – nije bitno. U jednom trenutku mi se učini da mračna atmosfera koja me okružuje vrlo liči na onu koja preovladava u Pučinijevim delima i nagoveštava tragičan preokret u radnji. Zaustavio sam se ispred parka na ćošku moje ulice, duboko udahnuo miris pokislog lišća i zatvorio oči. Tako sam se našao u japanskom vrtu Čo Čo San, i dok se preda

– Vidite, pisci kažu da je profesor Oscar jedan običan prevarant. To ne kažem ja već stručna javnost, molim vas.

Jadni profesor Oscar, nije mu bilo lako, ali sve te generalove bljuvotine još više su ga uverile da prava umetnost nema cenu.

Kazimir je, ne znajući ni sam kako da izađe na kraj sa napisanim i nenapisanim knjigama, predložio svom starom prijatelju Maxu da oforme društvo onih pisaca koji nikada neće napisati ni objaviti knjigu dok je general Georgije Zecowski na vlasti. Što su naumili – to su i učinili: poluilegalno društvo je svakim danom brojalo sve više konspirativnih članova, a prijem novih zaverenika je zaustavljen onda kada je Kazimir otkrio da među njima ima i lenjivaca koje, najprostije rečeno, mrzi da pišu. Jedan od razloga zašto Kazimir još nije napisao roman je i taj što ne želi da prekrši rigorozni Statut društva, a neko zloban bi još pomislio da Kazimir želi da vojna hunta generala Georgija Zecowskog potraje zauvek.

20. Avion DC-9 kojim su leteli general Georgije Zecowski i kompletan sastav njegove marionetske vlade uleteo je u grozno nevreme pa je pilot bio prinuđen da promeni kurs leta. Ispostavilo se da je to bila fatalna greška, jer je, izgubivši radio vezu, pilot bio prinuđen da se pri navigaciji služi samo sopstvenim očima, koje mu u gustoj magli i nisu bile od nekakve koristi. Ne videvši ni prst pred nosom, nesrećni pilot nije stigao da na vreme izbegne direktan udar aviona u planinski vrh prekriven snegom i letelica se već pri udaru raspala na dva dela. Cela posada je izginula, stari premijer je, izgleda, umro od straha, ministar poljoprivrede zadobio je teške povrede glave, a ministru bez portfelja, diktatorovom rođaku, noga je ostala uklještena između dva sedišta. Ostali ministri bili su dobro ugruvani, a generalu Georgiju Zecowskom, kao za inat, nije falila ni dlaka sa glave.

– Pobiću ih, sve ću ih pobiti, majke mi! – urlao je general. – Atentat! Ništa drugo. To je atentat! Joj, kad dođem kući, sve ću te opoziocione protuve obesiti za muda – drao se kao sumanut i šutirao delove raspadnutog aviona. Ko je smeo da mu protivreči? Ministri koji su čudom ostali živi oborili su noseve i u sebi se zahvaljivali čudu koje ih je poštedelo sigurne smrti. Kao da im se išlo na godišnji odmor. Kad general Zecowski nešto naumi – svi ga bespogovorno slede. Tako su i ministri pristali da zajedno sa njim provedu vikend u nekoj zabiti, daleko od očiju javnosti. Plašeći se da bi u njegovom odsustvu neki član vlade mogao da donese odluku koja mu ne bi bila po volji, general je sve ministre vodio sa sobom. Državna televizija je za vreme odsustva generala i vlade emitovala priloge u centralnom informativnom programu, snimljene nekoliko dana ranije, u kojima je glorifikovan rad ministara na terenu. Sve je išlo kao po loju, simulakrum je bio potpun.

Kiša i noć

—BORIVOJE ADAŠEVIĆ—

Unoći lajali su psi. Padala je masna, lepljiva kiša ispirajući sapunasto grlo neba, gazili smo po blatu. Do kolena smo upadali u žitki, sluzavi mulj, gacali kao po raskvašenim poljima pamuka. Daleko, u tami doline pod nama, sazrevala je noć, sumorna, kišna, mrkla. Vukle se putevima vojske. Godina iza rata. Izgladnela neman u želucu, u glavi bezreki zev. Noć. Kud god oko krene, besprizorna tama. Na licima grčevi. Svega je dosta! Duševna glad. Lajali su psi. Potmulo, daleko, kao jecaj ogoljenio za suzom, lavež jezivi.

Dovezli su me drveći pod mišice. Vukli putem. Malko naherem na jedno stranu, kao naturil plot, stajao je pijani mladić povraćajući po sebi. Prali su ga kišnicom iz bara pod njim, umivala ga i kiša, blatna. Seo je na kamen. Seo sam pored njega. Plakali smo. Suze nam se raspoznavahu po čistoći u kiši što je lila.

Na bregu ponad grada, psi su rastrgli dete. Izašlo je bunovno u noć, čopor se okupio oko njega. Digli su nas potom u hajku. Sedeo sam na kamenu klateći se kao hasid u molitvi.

– Ovde su negde 1943., ubili Andriju Koena – kažem pijanom mladiću pokraj koga sedim. – Ali ko sada može misliti o prošlosti? – jedva progovara mladić. – Jedno dete zamenilo je drugo. Prvo su ubili ljudi, drugo su rastrgli psi. Nema kraja sramoti našeg sveta.

Ustajem sa kamena i krećem. Telali rog hajkača.

– Gde su ti kosti, Koene? – hropćim spotičući se u blatu.

Sanjam o jutru što će doći kao i miran san posle košmara, snatrim u razvodnjenoj tami kako se puše polja Raja oivičena zaludnim opregom, ojkam nad raskvašenim tlom, nad muljevitom podlogom svoga života, šestarећi naokolo. Vode me drvећi za ruke, nose medu sobom, opušćena ispod tela, glava mi se vuče po kalu, baciće me negde na postelju nekakvu i otići će. Umiraću u tami. Jednu budućnost u kojoj će svaki leš imati svoj grob, svaki čovek mesto na zemlji, u kojoj dušegupka, pištolj i nož neće postojati. Vuku me, otimam se, koračam, posrćem u blatu, ležim, podižu me. Ponovo me vuku. Pitam ovde-onde, mahom starije, zatim mahom mlađe, tetурam se tražeći tvoj hum. Mutljag blata u glavi. Zvukova strašna izmešanost. Bila je sunčana jesen u Beogradu kada si rođen u kući doktora Samuela Koena. Svetkovina mirisima bogata, razlog za tihu

i prijatnu setu. Sada je sve blatno i muklo, tamno kao pred smaknuće sveta.

Krijući, sa decom iz susedstva, o suboti na Jevrejsko groblje si odlazio. I rastao, sporo, čitav život zaokružio detinjstvom. Kako je samo postojati bilo slatko! Kada ništa o ljudima nisi znao, kada nisi shvatao šta znači u nejevrejskom svetu gristi jevrejski hleb. Sada, u neprozirnoj tami leže ostaci tvoji i trunu i dalje, nemo. Gde su ti kosti, Koene?

Lelek je jeziv prosekao noć kao nožem, potom nestao. Vazda je ovde bilo ludih i pijanica što su posrtali tamo-amo, ali sad, svi smo popriličnо ludi i pijani. Plivamo kroz žitki mulj noći, davimo se u vlastitoj prošlosti koja nas sustiže. Koračamo po goletnom predelu svojih dobročinstava, dok nam se nad stopalima telo bori sa blatom. Pljuckamo infantilno oko sebe rđavu vodu. U beznađu smo. U bestežinskom stanju obamrle svesti.

Od detinjstva, prati me treptaj tvog umirućeg oka. U rano jutro, on proseni mnome kao sobom smiraj dana. Onda se dižem iz postelje i danima tražim tvoj grob, tragam za humkom ispod koje u mrtvici počivaju tvoje kosti. Mogao si, kažu, biti bilo koje dete. Ali si bio taj koji jesi u vremenu što je opozvalo Boga kao Sudiju, uzevši na sebe i teret Sudije i breme dželata. Ipak, tamo gde nisu stigli đavolji liktori, tamo još uvek u nečijem sećanju drema tvoj davno i od mnogih zaboravljen lik. Iz tog će se sećanja poroditi tvoja duša kada dođe čas da iz Luza počne nicati tvoje siroto telo.

Šljapkamo u blatu. Krivudavim putem niz koji teče mulj kao gnoj sa gubavog lica, grabimo u daljinu. Glave nam padaju na grudi, hodamo kao u transu. Sećamo se krvi prolivene. Sećamo se kostiju popalih po tlu kao pakla kâd. I bauljajući, kližuć' pogledom po karatami, lice mi se izobličuje od užasa kosturnice koju slutim poda mnom.

A onda je jednog decembarskog dana, čitav velegradski život za tebe bio završen. Došao je tvoj otac obučen strogo i mati uplakana lica, i poveli su te na put. Ostali su iza tebe i lepi jevrejski hlepčići, i miris kafe što je tri puta vrila na plotni šporeta, i razdragani Beograd sa svojom gospodom i šetnjama po Kalemegdanu, sa automobilima što poskakuju ulicama širokim. Klimali ste uzanim seoskim putem, na zaprežnim kolima, u nekom bezimenom kraju, prolazili ste hrleći u susret zamišljanoj sigurnosti.

Otac i majka, ostavili su te kod seoskog trgovca da služiš, da te spasu smrti. Kofer sa zlatom, neizbežan u svakoj krvavoj bajci, dovezen je i zaveštan da ti se da nakon rata, ako se niko od tvoje rodbine ne pojavi. Zlato je privlačno, a najpre izdaje onaj u koga najmanje sumnjaš.

I tako, iznenada, za tebe počinje drugačiji život. U svetu sa čojanom kapom na glavi, u suknenom odelu nalik na nevešti dečiji crtež, u svetu polja i reka što teku kroz zatalasane trave kao kroz oblake, u kraju toliko udaljenom od prestonice, od ulica i bulevara, od dekadencije jednog urbanog detinjstva. Život

O preljubi

— SRĐAN PAPIĆ —

Taj Attila, imo je žena, Zsuzsa, a Zsuzsa bila... malo... tako... szajha, slobodnaaa..ija, kako da kažem. Ona zalivala kupus svako jutro. Šta smeješ? Neki put stvarno ga i zalivala. Znači, moj ti Attila zakači cisterna i pravo na pijac, a Zsuzsa sedne u traktor i ide da zaliva kupus. Al najviše ga zalivala kad komšija Józsi ima slobodan dan pa i on zajedno ide da zaliva. Smeješ, smeješ ti, samo smej se, vidićeš di ima ovo da iziđe. I pričalo se to, pričalo, a i moj Attila, ako je gluv nije ćorav pa vido da mu kupus slabo, kako kažu... da, da, da, így... nől, raste, vidi on, a i selo videlo. Al on opet ništa neće da kaže, samo stenje "Eh, eh" i svoj put nastavi.

I nema ti klupa da ljudi predveče sedu a da se bar jednom svi ne prekrstu, távozzon tőlem, i zbog Zsuzsa i njena zalivanje, a, bizony Isten, i zbog Attila i njegov "Eh, eh...". I sve to tako išlo oko njega, u krug, u krug, jedino stane kad Attila dođe. Da hoće da čuje – mož da čuje! Al niko sad nije lud, kako da sad kažem nyíltan... – u lice, igen, u lice da kaže: žena ti kurva!

Tako sedimo mi jedared ispred Sekina prodavnica pa svrne i Attila na pivo. Kad, odjedared ona sakaluda Öcsi ispravi se kolko god može, i ona njegova ahn... púp, grba ko da mu se odma istopilo, i kaže glasno Öcsike, ko za ozbiljno: "Slabo ti rađa kupus Attila, slabo rađa, a tvoja Zsuzsa toliko ga zaliva". Attila samo spusti glava i gleda u zemlja, a onda Öcsi, opet sa grba, kaže tiho, ko samo nekom od nas, al opet tako da ga svi pa i nesretno Attila, čuje: "Zato kod komša Józsi rodio, rodiooo, ihaaaaj, tom sve rađa". Čuo Attila Öcsiku, čuo, čuo, al se pravi da ništa ne čuo pa i mi što smejemo, ni to ga ništa ne ljuti, nego i on sa nama smeje. Onda čekamo da Öcsi dosoli još malo, al Attila op, sruči pivo, mislili: sa će da udavi se, kako ga guto grkljan da iskoči. Onda kaže nama mora kućabo da ide, zbog ovo il ono mora kuća da ide, al ne bi Öcsike živ osto da mu ne doda, onako za sretan put: "Pa da, mora i kupus neko da zalije, sav ti uveno". Atila ga pogleda i samo mu kaže "Eh, Öcsika, Öcsika, lako je tebe mene..." i odvuče se do njegova kuća. Svima nam ga žao dok tako sa grba ide, il ko da nju od Öcsike uzo il ga sam ördög jaši, al opet i mi smejemo mu, a Öcsi još jedared viče, da Attila mora da čuje: "Vala baš uveno!".

A i bez šala, taj Józsi kad "zalije" Zsuzsa, zalije i kupus, al Zsuzsa mora kući, jes Attila dobar, al opet ne može da mu kaže: zalivala sam kupus do dvanajs, kad imaju samo dva lanaca kupus i to je, ako ona krene u pet, kad Attila izađe na pijac, to najkasnije do devet zaliveno je. Najkasnije! A ona izgleda do devet sa Józsi pa

General je naredio poverljivom čoveku iz ličnog obezbeđenja da se zaputi ka najbližem naseljenom mestu i da, diskretno, dovede pomoć. Dok su čekali da se generalov telohranitelj vrati sa izbaviteljima, ministri su se zabavljali igrajući se gluvih telefona. Čekanje se oteglo. Prolazio je dan za danom, hranu iz aviona su odavno pojeli, više nikome nije bilo ni do kakve igre. U nastupu neizdržive gladi, general je naredio svom jedinom preostalom telohranitelju da istranžira pilota. Dok su žvakali ljudsko meso, ministrima su suze lile niz obraze. Potom su pojeli kopilota, stjuardesu i vremešnog premijera. Ministar zdravlja je rekao da premijerovo srce i nije naročito ukusno. Na red je došao i ministar poljoprivrede koji je u međuvremenu preminuo. Ministra bez portfelja, onog sa zaglavljenom nogom, morali su da zatuku drvenom skulpturom jarca, diktatorovim poklonom rođaki. Kako su dani prolazili, ministara je bilo sve manje, a o tome koga će sledećeg pojesti odlučivao je general Zecowski. Naravno, prvo su pojedeni oni ministri koje general nije respektovao. Na kraju su preostali samo ministar policije, general i njegov telohranitelj. Prekaljeni specijalac, ministar policije, izvršio je samoubistvo tako što je sam sebi zavrnuo šiju. Do kraja je bio odan svom generalu kom je bilo žao što je izgubio najpouzdanijeg saradnika, ali, glad ne bira.

Kad se telohranitelj, koji je otišao po pomoć, vratio sa odredom graničara, zatekao je generala Georgija Zecowskog kako kleči nad rasporenim truplom drugog telohranitelja i hrani se njegovim iznutricama.

– Kakva ironija sudbine i igra reči – pomisli jedini sa leta kog general nije pojeo. – General se hrani telom telohranitelja. Posle kažu da je naš posao *milina jedna*. Moram proveriti šta je general uradio sa burmom. Pravedno bi bilo da ženica mog sirotog kolege makar nju dobije kao suvenir sa letovanja.

Kada je general evakuisan sa planine i bezbedno sproveden do svoje palate, istog trena je pozvao direktora državne televizije i saopštio mu da prekine program i objavi da su teroristi iz opozicije izvršili atentat i u tom zločinu paklenom napravom usmrtili premijera i sve ministre. Naciji se obratio i general. Drhtavim glasom je saopštio da, zbog novonastale situacije, do daljeg preuzima na sebe obavezu da rukovodi svim ministarstvima. Streljanje počinioca zločina televizija je prenosila u direktnom prenosu. Dok je gledao spektakularne scene koje su prikazivale zgradu vlade u plamenu, krš i lom na sve strane, general Georgije Zecowski pio je čaj od pelina jer je od sirovog ljudskog mesa dobio žgaravicu u želucu. Istovremeno, Kazimir se pitao kako je moguće to što vidi. Juče je gledao na televiziji specijalnu emisiju o poseti generala Zecowskog mestu M. i ovaj je bio anemično bled i sav nekako zategnut, a danas, u obraćanju naciji, izgleda crn kao Arapin i otromboljenog stomačića. Kazimir nije bio sklon smišljanju teorija zavera, ali je pomislio da general ima dvojnika.

– Odličan motiv za priču – pomisli. Da je znao da je general pojeo sve svoje ministre – bio bi to odličan horor roman.

u svetu prizora: smrzla raspukla bundeva negde duboko u mrazom opšivenom polju, veliki crni komad hleba što se puši u ruci nekog starca, čađavi pramac starinskog sanduka na tavanu trošne kuće, sa gomilom požutelih primeraka Srpskog književnog glasnika, crno oko ugljenokopa, lirski duboko, prve varoške kuće, niske i u magli, leš nekog čoveka što se klati na konopcu obešenom na banderu varoškog trga. I život u svetu zvukova: zvona u daljini, neprijateljske avijacije na nebu iznad sela, testere kojom seljani testerišu debla u šumi pod kućom u kojoj živiš, rzanja konja, mukanja krava, groktanja svinja, kukurikanja petla, psećeg laveža, pevanja ptica, zveckanja mitraljeskih redenika na prsima četničkog vojvode, huka reke koja u prolećnoj poplavi odnosi kućice za alat sa ratarskih imanja u ravnici. Ceo taj novi i tajanstveni svet, sve to kao na drugom kraju zemaljskog šara, kao na drugoj planeti.

Plavokosa devojčica, Milena Janković, u koju ćeš se zaljubiti, silovito, kako to samo dečaci umeju, miris njene kose u razbokorenoj travi, nežna statua njenog tela ispruženog na kamenom zidu ruševine, neki Miroslav Šijak koga ćeš udariti zbog nje, zbog devojčice, i koji će, usled tog udarca, dugo potom nositi veliku modricu ispod oka. Sadržaji jednog detinjstva: beda, glad, ljubav i potajna patnja za roditeljima.

Zatim, ex abrupto, svemu dolazi kraj. Jedne večeri pred kuću stupaju vojnici u nemačkim uniformama, naredba zahteva da se preda jevrejski dečak koji krišom u kući stanuje. Izvode te, potom, iz kuće i odvode ne rekavši kamo. Dok odmičete putem ka starom hrastoviku, jedan te nemački vojnik požuruje bodući vrhom puščane cevi tvoje desno rame.

Tu se priča prekida. Nema te više. Ubili su te očigledno, jer kada ste u zvezdanoj noći zamakli iza prvih stabala, ljudi iz sela čuli su dva uzastopna pucnja. Tu negde u starom hrastoviku ostalo je da leži tvoje beživotno telo. Od toga tela danas su ostale samo kosti za kojima tragam. Od starog hrastovika čak ni to. Možda jedino neki iver ugljenisan ispod površine tla, tek toliko da se spase analogija koju povlačimo između prirode i ljudi.

Noć. Napred i natrag samo noć što se razvlači u blatu masnom i sluzavom, noć što se kotrlja kao otkinuta gubava glava niz bedem. Zastajem posrnuvši, pridižem se teško, gledam oko sebe. Raskvašena mrklina, dremljiva i crvotočna kao vrata na grobljanskoj kapeli. Ljuspe mraka ljušte se sa leproznog lica noći, otpadaju, otkrivajući svoje sestre, još crnje i bolesnije. Kiša i noć. Daleko je zora. Gde su ti kosti, Koene, u ovoj pustoši poklekloj pod crnim plaštom đavola?

PALIMPSEST DEMOKRATIJE
BORBA ZA REČI

ČEGA JE SOLIDARNOST IME KOD ALAINA BADIOUA?

IVANA MOMČILOVIĆ – KOLEKTIV EIMIGRATIVE ART

"(...)Treba pokušati zadržati reči našeg jezika, čak i onda kada se ne usuđujemo da ih više izgovaramo, te reči koje su još uvek bile reči svih u '68. Kažu nam: "Svet se promenio, znači te reči više ne možete da izgovarate, znate da je to bio jezik zablude i terora". Ali, ne! Možemo! Moramo! Problem je ostao i mi moramo da možemo da izgovaramo te reči. Na nama je da ih kritikujemo, da im damo novi smisao. Mi moramo imati snage da kažemo "narod", "radnik", "ukidanje privatne svojine" itd., a da u sopstvenim očima ne izgledamo staromodno. Moramo da diskutujemo o tim rečima u našem okruženju, među nama. Potrebno je da prekinemo sa jezičkim terorizmom koji nas izručuje neprijateljima. Abdicirati u jeziku, prihvatiti teror koji nam intimno zabranjuje da izgovaramo reči koje nisu deo dominantne pristojnosti, nepodnošljiva je opresija.(...)"

Alain Badiou, *4 Maja '68,* Edicija Jugoslavija, 2009., iz *Komunističke hipoteze (L'Hypothèse communiste*), Lignes, 2009.

"(...)Sudbina, na kraju krajeva svih reči, naročito onih naplemenitijih: da budu valjane po krvi i blatu."

Alain Badiou, iz *Mračnog raspada,* izdanje JVE i Arkzin (*D'un désastre obscur*, Editions de L'aube, 1991.)

U intervalu između dva vremena, onog koje je stavilo određene reči marksističkog vokabulara van dometa i onog nadolazećeg koje još nije uspelo da ih potpuno iščupa iz opasnog stiska polisemije, reklo bi se da se borba za reči nastavlja. Konstatovaćemo da je borba za neke reči, za njihovo vraćanje na generički pojam, istrajala, dok se od drugih odustalo ili se to polako čini. Tako se nedavno održan londonski seminar na temu "komunističke hipoteze" može pre svega shvatiti kao udružena akcija na skidanju ljage sa oklevetane reči "komunizam", njenog vraćanja na jednu od mogućih adresa: "transvremenske subjektivnosti emancipacije". No šta čini da jedan filozof platonijanac, onaj koji se često poziva na Platonov zavet iz Kratila "da filozofi polaze ne od reči već od stvari", krene u odlučujuće bitke za samo pojedine reči (u slučaju Alaina Badioua to su: radnik, komunizam i još mali broj drugih od kojih npr. platonijanski pojam-reč Istina). Jer, prema Badiouu, "istina" je istinita samo ako je *neimenljiva,* odnosno ukoliko se ne podudara "ni sa čim što klasifikuje neka enciklopedijska determinanta", ukoliko je izuzeta iz svakog postojećeg znanja. (*Biće i događaj, L' l'être et l'événement,* Meditacija 31, Seuil, 1988.). Tako politika, kao jedna od procedura istine, jeste istina samo ukoliko je nerazaznatljiva, nedovršiva, jedna od "neimenljivih celokupnog zatvorenog Državnog prostora" (*Teorija subjekta, Théorie du sujet,* Seuil, 1982.). Revolucionarna politika, za koju bi upravo prema Badiouu trebalo pronaći novu reč, novo neimenljivo ime, kada postoji, a što je, Badiou zaključuje, upravo retko, "ostaje bez vlastitog imena, bez vlastite imenice (*sans nom propre*)" (idem, str. 375), u svojoj singularnosti, anonimnosti, pod jednovremenim imenom proletarijata koji je u jednom trenutku ime "za sve što istorijski uspeva da se izleči od smrtne političke bolesti, ali nikada izlečeno, uvek u toku izlečenja" (*Teorija subjekta*). Zajedničke imenice tipa "revolucija, proletarijat, socijalizam" već su manje sposobne da imenuju jednu stvarnu sekvencu politike emancipacije, dok pridevi (tipa imperijalistički, revizionistički), primećuje Badiouu u *Komunističkoj hipotezi*, služe najčešće propagandi.

No i pored toga, Alain Badiou kao i prijatelji političkog prijateljstva Političke Organizacije u okviru koje zajedno deluju preko 30 godina (menjajući svojoj eksperimentalnoj putanji istraživanja novih formi politike, upravo nekoliko puta *ime*), u centar interesovanja stavljaju upravo i debatu "Čega je radnik ime", započetu 1966. i okončanu dvadesetak godina kasnije, primoranu da zaključi da je u Francuskoj, u zenitu Mitterandove vladavine, za vreme velikih štrajkova u automobilskoj industriji (1983./1984.), nominalno, "radnika" zamenio "imigrant", baš kao što imena Partije, Države, Nacije zamenjuju, takođe uvek nevešto, državnu instrumentalizaciju emancipacije i jednakosti, uvek nepogrešivo otkrivajući dvosmislenu, polisemičnu prirodu imenljivih imena mesta politike, koja kada se jednom prelome kroz ime, kada se ugraviraju u sopstveni pečat, u svoj reklamni natpis, zauvek okreću leđa istinskoj politici emancipacije, "politici od strane ljudi", politici na distanci od Države, koja, kad retko, fragmentarno, iskrsne, "za ime može isključivo imati neimenljivo nepoznato ime" (videti knjigu kolege i saborca, koja je neprestani izvor inspiracije i potpore Badiouovoj teoriji politike kao jednoj od uslova istine: *Antropologija imena*, *Anthropologie du nom*, Silvan Lazarus, Sylvain Lazarus, Seuil, 1996.).

Dakle, da li je na kraju u aktuelnoj borbi za reči, reč o onima koje su postale sasvim neupotrebljive i samim tim nepri-

hvatljive za većinu, izbačene iz cirkulacije? Kao, na primer, komunizam. Alain Badiou je mislilac koji je sklon da ide na stranu, za većinu neprihvatljivu, i da u izuzetku traži princip istinitog. S druge strane, reč je o misliocu koji predano skida pozlatu sa reči koje su ušle u prekomernu upotrebu, koje su svojom obaveznošću presvukle vidik svega postojećeg i uzdigle se do nivoa fetiša, kao u slučaju *etike* ili *demokratije* za koju, ovu poslednju, tvrdi da u današnjoj formi pokriva isključivo "kapitalo-parlamentarizam". No šta se dešava sa rečima koje nikada nisu pripadale korpusu reči koje je jedan filozof upotrebljavao? U slučaju Alaina Badioua to su, primera radi, radikalnost i solidarnost. Da li to znači da je stvar koja stoji iza reči "nevalidna" ili da je reč koju pokriva stvar preterano uzurpirana polisemijom dominantnog menjenja i dispozitiva na vlasti? Za radikalnost kaže: "'Radikalnost' je pojam koji uopšte ne upotrebljavam. Potiče iz engleskoga i reklo bi se da označava nešto što seže dalje od levice, čak dalje od ekstremne levice, tamo gde golo oko više ne vidi! Više volim toj reči da dajem prvobitno značenje: posmatrati stvari u korenu, na nivou njihove suštinske tvorevine. Jer to jeste moguća definicija filozofije".1 No, sa rečju solidarnost u slučaju Alaina Badioua čini nam se da je u pitanju komplikacija koja nastaje sa mnogim rečima čija polisemična cirkulacija još uvek svakodnevno traje. Naime, reč koja nikada nije zaposela nivo neprihvatljivosti koja je pripala komunizmu, solidarnost, je reč od nesmetane, čak preterane cirkulacije u raznim NGO-ima, hrišćanskim, sindikalnim, partijskim i drugim ideološkim aparatima i miljeima. Izbegavajući upravo empatijski, karitativni, humanitaristički nivo čitanja ove reči (zvanični diskursi "Lekara bez granica", ali i mnogih humanitarnih organizacija gotovo na ovoj reči baziraju svoju propagandnu doktrinu), kao i njeno brkanje sa upotrebom u dominantnom saobraćaju, Alain Badiou se, čini nam se, odlučuje da stvari koju u korenu hoće da odredi solidarnost (bivanje sa ljudima, uz ljude koji su *prekoračili* neko stanje situacije), označi drugim imenom. Jedno od njih je svakako *intuitivno premeštanje.*

Evo primera:

Ovde je potrebno govoriti u slikama.

U momentu kad Maj '68. počinje, ja sam profesor u Reimsu. Fakultet (u stvari jedan mali univerzitetski centar koji ima samo prve godine nekih fakulteta) je odlučio da štrajkuje. I eto kako jednoga dana organizujemo marš prema glavnoj gradskoj fabrici Chausson, koja je u štrajku. Marširamo, dugačka i kompaktna povorka, pod suncem toga dana, prema fabrici. Šta ćemo tamo da radimo? To nismo znali, imali smo samo maglovitu ideju da je potrebno udružiti radnički i studentski revolt, bez posredništva klasičnih organizacija. Stižemo do fabrike. Crvene zastave se vijore pod barikadom sindikalnih predstavnika koji se drže ispred zavarene ograde između sumnjičavosti i nepoverenja. Potom nam se približava nekoliko mladih radnika, onda još nekoliko, i još. Neformalne diskusije počinju. Uspostavlja se neka vrsta lokalne fuzije. Zakazujemo sastanke da bi organizovali zajedničke skupove u gradu. Oni će se održavati i postaće matrica osnivanja fabričke organizacije "Kasa solidarnosti Chaussona", potpuno nove i vezane za maoističku organizaciju UCFML12 oformljenu krajem 1969. godine, Natacha Michel, Sylvain Lazarus, ja, kao i veliki broj mladih.

To što se dogodilo tu, na vratima fabrike Chausson, bilo je potpuno neverovatno, nezamislivo samo nedelju dana ranije. Čvrsti sindikalni i partijski dispozitiv držao je uglavnom radnike, omladinu, intelektualce, strogo zatvorene u njihovim organizacijama. Posredovanje se odvijalo isključivo preko lokalnih ili nacionalnih uprava. U datoj situaciji, ovaj dispozitiv je počeo da puca pred našim očima. A mi smo bili ujedno neposredni učesnici i oduševljeni posmatrači ove novosti. To je događaj u filozofskom smislu reči: dešava se nešto čemu su posledice neizračunljive. Kakve su te posledice tokom "crvenih godina" od '68. do '78.? To je zajedničko istraživanje nekoliko hiljada studenata, srednjoškolaca, radnika, žena iz radničkih naselja, proletera pridošlih iz Afrike, istraživanje jedne druge politike. Šta može da bude praksa jedne politike koja ne pristaje da ostavi svakog na svom ustaljenom mestu, koja prihvata (nikad viđene) neoznačene puteve, nemoguće susrete, sastanke ljudi koji se u svakodnevnom životu ne obraćaju jedni drugima? Razumeli smo tog momenta, ne razumevajući još uvek u potpunosti, tu, ispred fabrike Chausson, da, ukoliko neka nova politika emancipacije bude bila moguća, ona će biti potres socijalnih klasifikacija i neće se sastojati u postavljanju svakoga na svoje mesto, nasuprot, ona će organizovati munjevita materijalna i mentalna premeštanja.

Alain Badiou, *4 Maja '68,* Edicija Jugoslavija, 2009., iz *Komunističke hipoteze (L'Hypothèse communiste*), Lignes, 2009.

Na ovom primeru shvatićemo da čim se upotreba jednog pojma zamagli rečima koje prisvaja i uzurpira aparat dominacije, treba mu davati novo ime. Zato nam se i čini da je uvek reč o neimenljivom, o suštini, i ne o rečima. Iako, privremena bitka za neke od njih spada u važnu borbu, čije drugo ime upravo može da bude: *ne popustiti nikada pred mnogobrojnijim protivnikom.*

Posle pregovora koji se sada već protežu na dva veka (započeti u prethodnom, okončani u ovom), francuski filozof Alen Badju (Alain Badiou) dolazi u posetu nekadašnjem jugoslovenskom prostoru. Njegova Oktobarska 10-dnevna turneja ovoga puta obuhvatiće Srbiju, Hrvatsku i Sloveniju. Izuzetno nam je zadovoljstvo što ćemo, zajedno sa prijateljima iz Beograda, Novog Sada, Zagreba, Rijeke i Ljubljane, biti njegovi domaćini.
— ekipa Edicije Jugoslavija

MILITANTIZAM, SOLIDARNOST I ANGAŽOVANA BORBA

NEKOLIKO TEZA O SINDIKALNOJ OBNOVI

KARLOS GONZALEZ
radnik elektro-mehaničar, Belgija

Kada govorimo o sindikalnoj obnovi, vidimo početnu radnu situaciju u kojoj je *solidarnost* zamenjena utilitarističkim ili prostim individualizmom, čineći sindikalno predstavljanje zastarelim. Za tu promenu vrednosti zaslužna je izolovanost, jer su "sindikati" predugo brinuli samo za radna mesta na lokalnom, regionalnom ili nacionalnom nivou. Danas pokret ima obavezu da sklopi partnerstvo s drugim udruženjima. Mondijalizacija nema samo negativne efekte, ona predstavlja i put ka sindikalizmu bez granica, ka ponovo pronađenoj svesti. Internacionalizacija sindikata neće biti internacionala sindikalne birokratije, nego suradnja između lokalnih sindikalnih i proizvodnih centara i radnika. Sindikalizam mora ponovo pronaći ono što ga je ranije činilo socijalnom snagom: militantizam, solidarnost i angažovanu borbu.

Neoboriva je činjenica da se sindikalizam već trideset godina nalazi u slobodnom padu svugde u svetu. Da li se radi o USA (-50 posto), Japanu (-40 posto) ili Nemačkoj (-20 posto), neumitno je, bastioni padaju jedan za drugim, i neće belgijski ili skandinavski (+/-70 posto članstva) izuzeci zauzdati tu pojavu. Ova ostrvca imaju zaista toliko članova iz samo jednog razloga: učestvuju u rukovođenju socijalnim davanjima, što je simbol, ako ga ima, uplitanja države.

Bilo kako bilo, konstatacija je nepodnošljiva i ukoliko se ubrzo ne započne s nekom dubokom strukturnom reformom, reprezentativne organizacije radnika će sve više gubiti na legitimitetu.

Dakle, izvesno je da glavni razlozi tome imaju veze sa vlasničkim reformama sistema proizvodnje. Propast velikih kompanija, prelazak sa industrijske ekonomije na ekonomiju usluga – koja umnožava male kolektive – ali takođe i proces disperzije (koncepcija naspram proizvodnje) takođe igraju važnu ulogu.

Ukratko, to je ono što nazivamo razdvajajućim kapitalizmom.

Neizvesnost uslova rada, delokalizacije, prevelika konkurencija, konstantni strah od gubitka posla, i tako dalje, porast izvesne forme "sindikalnog nacionalizma" takođe su uzroci promene mentaliteta radnika.

MONDIJALIZACIJA NEMA SAMO NEGATIVNE EFEKTE. ONA TAKOĐE PREDSTAVLJA PUT KA SINDIKALIZMU BEZ GRANICA, KA PONOVO PRONAĐENOJ SVESTI

Solidarnost je zamenjena utilitarističkim individualizmom kod jednih i prostim individualizmom kod drugih, čineći time sindikalno predstavljanje potpuno zastarelim. Ali pogrešno bi bilo verovati da je za tu promenu vrednosti više zaslužan egoizam nego izolovanost.

Pogrešno je takođe verovati da sve poteškoće sa kojima se sreću zaposleni potiču iz zatvorenosti. Pojedinačne situacije nisu toliko brojne koliko se pretpostavlja, veliki broj njih je kolektivne prirode (društveno – privatno, nacionalno – internacionalno), a da se pritom ne priznaju kao takve.

Dugo, previše dugo su "sindikati" brinuli samo za radna mesta na lokalnom, regionalnom ili nacionalnom nivou i za sve u vezi sa tim.

U tome su sindikalne organizacije žrtve, ali i odgovorne za situaciju koja im svakim danom sve više izmiče kontroli, zbog njihove neproniclјivosti i nemogućnosti prilagođavanja jednom svetu koji je u stalnom pokretu.

Danas je potrebno imati nastup usklađeniji sa stvarnošću.

I nije nerazumno misliti da pokret ima obavezu da sklopi partnerstvo sa udruženjima. Ulozi su mnogobrojni, posebno u oblasti zaštite životne sredine (nisu li radnici prve žrtve degradacije životne sredine?), kao i u oblasti regulisanja položaja radnika bez dokumenata, položaja žene, a ne treba zaboraviti ni obespravljenu zonu kakva je zatvorska sredina.

Svet se kreće, da, i to brzo! Ali mondijalizacija nema samo negativne efekte. Ona takođe predstavlja put ka sindikalizmu bez granica, ka ponovo pronađenoj svesti.

Putevi ne nedostaju, a ni oruđa!

Internacionalizacija sindikata omogućiće da se uspostave veze neophodne za buduće koherentne akcije. To neće biti internacionala sindikalne birokratije, već neposredna saradnja između dva lokalna sindikata, dva proizvodna centra, dva radnika.

Po ugledu na banke, korišćenje novih komunikacionih tehnologija može nam pomoći da napravimo međunarodne forume ili da razmenjujemo podatke koji će poslužiti novim strategijama pa čak i opskrbiti najskromnije članove ovim vrednim oruđem koje izražava iskustvo.

Ništa nije završeno i sve ostaje da se uradi. Mi imamo mogućnosti, oruđe i ljude. Sindikalizam se mora usredsrediti na svoj prvenstveni cilj, a to je emancipacija svih radnika, i mora prestati da flertuje sa institucionalnim autoritetima i gazdama. Mora izaći iz te strahovite spirale u koju je usisan sirenama zajedničkog rukovođenja i pronaći ono što ga je ranije činilo socijalnom snagom… militantizam, solidarnost i angažovanu borbu.

Preveo s francuskoga Ljubomir Jakić

TRANZICIJA I SOLIDARNOST

NEOLIBERALNE REFORME I KLASNI ANTAGONIZMI: SVIJET PO MJERI "NOVE VULGATE"?

STIPE ĆURKOVIĆ

"Strukturne prilagodbe" tranzicije u kapitalizam proizvele su učinke i na razini diskursa. Određeni pojmovi počeli su funkcionirati kao gravitacijsko središte i zadnja legitimacijska instanca dalekosežnih društvenih promjena. Ti pojmovi čine osnovni konceptualni okvir kroz koji nam političke elite, stručnjaci i mediji tumače kako neminovnost tako i poželjnost tih procesa, sukladno cirkularnoj nepogrešivosti prosvijećene mandarinske logike prema kojoj je postojeće uvijek neminovno, a neminovno nužno i poželjno. I najprovizorniji popis nužno bi uključivao riječi poput: "tržište", "konkurentnost", "fleksibilnost", "dinamičnost", "inovativnost". U zbroju, kao set krajnjih točaka hegemonijskog konceptualnog svemira čine ono što su Pierre Bourdieu i Loic Wacquant nazvali *Novom planetarnom vulgatom*. A to hoće reći: set međusobno povezanih ideologema koji predstavljaju diskurzivni korelat normalizacije socijalno-ekonomske agende Washingtonskog konsenzusa kao temeljnog programskog dokumenta za globalni izvoz neoliberalnih reformi, od Latinske Amerike, preko postsocijalističke Istočne Europe, posrnulih tigrova jugoistoka Azije sve do okupiranog Iraka.

IDEOLOŠKA HEREZA Izvan uskih parametara *Nove vulgate* leži područje ideološke hereze kojemu je osporena i iluzija zamjenskog dostojanstva koju romantičniji misaoni obrasci običavaju proglašavati neotuđivom privilegijom marginalnih pozicija: da se smatraju pribježištem avangardâ. Dovoditi u pitanje socijalnu logiku reformi u ime tržišta ne znači samo zapriječiti si pristup u područje ideološke i političke "serioznosti" (riječ koja je dio autopercepcijih i reprezentacijskih protokola svake ortodoksije), nego i javno se stigmatizirati kao relikt "prošlih vremena": netko tko nije pronašao način da ispuže iz socijalističkog slijepog crijeva povijesti u svjetlost novoga konsenzusa. U postsocijalističkim zemljama to ujedno znači nuditi se kao zamjenski adresat za naknadne obračune tranzicijskih elita s vlastitom ideološkom prošlošću. Agresija ideološkog lova u ime nove ortodoksije tako zamjenjuje potencijalno poniženje javnih konvertitskih ispovijesti. Tko je smješten izvan logike novog konsenzusa izlaže se riziku da bude pretvoren u naknadnu personifikaciju grijeha "totalitarne prošlosti" i postane povlašteni predmet naknadnih egzorcizama. Inkvizicijska tankoćutnost novog pravovjerja ide toliko daleko da klice zagovora povratka u totalitarnu tamu socijalizma uspijeva detektirati i u najdefenzivnije formuliranoj obrani minimalnih socijalnih prava. Kada ekonomska liberalizacija postaje istoznačna sa "slobodom" kao takvom, a sistematski napad na socijalna prava biva proglašen nužnim aspektom procesa posttotalitarne "demokratizacije", svako suprotstavljanje liberalizaciji postaje potencijalnim činom neprijateljstva prema slobodi, a otpor protiv sužavanja socijalnih prava neprijateljstvom prema demokraciji.

U retoričkom registru nacionalističkih invektiva devedesetih neprijatelje tržišnih reformi – uz prešutnu pretpostavku o identičnosti interesa tržišta s interesima nacije – običavalo se zvati upravo *neprijateljima*. U retorički mekšoj varijanti – uobičajenoj među nominalno "lijevim" parlamentarnim strankama i dijelom NGO scene – uobičajenije je govoriti o nedostatku demokratske zrelosti ili anakronizmu "krivoga mentaliteta". Prvi zadatak postsocijalističke demokratske pedagogije tako postaje da se "demokratski nezrelu" većinu nauči da proces postepenog opoziva dotad neupitnih socijalnih prava počne prepoznavati kao proces demokratskog napretka. Konačnim pragom uspješne tranzicije u odgovornu demokratsku samosvijest postaje prihvaćanje socijalnog obespravljenja kao pouzdanog indikatora vlastite građanske emancipacije. Sloboda kapitala ne umanjuje našu slobodu da joj podredimo sve institucije države, a demokratska emancipacija ne bi bila potpuna da nas ne oslobodi i opasnih pipaka državnog skrbništva koje uvijek iznova prijeti da nas uljuljka u stanje pomirenosti s totalitarnim uzništvom.

STRATEGIJE DENUNCIJACIJE Međutim, demonizacija nije jedina strategija denuncijacije disenzusa sa stvarnošću po mjeri *Vulgate*. Narativ o pounutrenim kognitivnim i vrijednosnim obrascima manipulativnog totalitaranog sustava zavedenima priznaje bar minimalno (iako krajnje problematično) dostojanstvo žrtve. Strategije denuncijacije otpora neoliberalnom konsenzusu koje kao motivaciju za *dis*enzus identificiraju parazitizam i ustrajavanje na atavističkim privilegijama napuštaju teren skliske dijalektike između straha od totalitanog i prosvjetiteljske samilosti prema njezinim žrtvama. Ostaje nedvosmislenost čistog prezira. Ovdje više nije potrebno braniti uzvišenost demokratske dosljednosti, brani se "društvo" od onih koji bi živjeli na tuđi račun. Osnovni i paradoksalni uvjet za uspjeh ove argumentacijske operacije je da recipijent unaprijed kao aksiom prihvaća da društvo koje treba braniti zapravo ne postoji, nego "samo pojedinci i njihove obitelji" (kako glasi kanonska formulacija Margaret Thatcher). A time se prvenstveno hoće reći da ne postoje kauzalni odnosi koje bi predstavljale restrikcije individualnoj volji, nikakvi povijesni i materijalni uvjeti djelovanja koje nisu samoskrivljeni, nikakvi entiteti ili relacije netransformabilne činom individualnog htjenja, nikakve razlike u polaznim pozicijama, nasljeđenim disproprocijama moći ili realnim slobodama. Radikalni metodološki individualizam generira vlastite etičke poučke: tko nije uspio sam si je kriv. Društvo treba prvenstveno štititi od onih koji društvo zazivaju, pravo od onih koji se na *prava* pozivaju. Specifično lokalna komedija krivih prepoznavanja hoće međutim da je formula o društvu koje ne postoji formula koju bi većina samosvjesno "lijevih" intelektualaca u regiji bar donedavno bez ustezanja potpisala – kao čvrst zalog protiv svemoći fantazmi o organskim narodnim zajednicama čijim autoritetom se bar jedno desetljeće ušutkivalo sva daljna pitanja.

AKO JE NACIONALIZAM OTKRIO DA JE U KRAJNJOJ KONZEKVENCI BUČNA IDEOLOŠKA POVRŠINA DUBLJIH I DALEKOSEŽNIJIH PROCESA KAPITALISTIČKE RESTAURACIJE, LIBERALNA GRAĐANSKA LJEVICA JE IZ OPETOVANOG IGROKAZA TIH NEUSPJELIH INTERPELACIJA POLITIČKI USPJELA EKSTRAHIRATI SAMO POTVRDU SVOG PREZIRA PREMA "KOLEKTIVISTIČKIM REFLEKSIMA" MASA U RUHU MORALNO I ESTETSKI ZGAĐENOG ANTINACIONALIZMA

Paradoks tranzicijskih nacionalizama bio je da su vlastitu proklamiranu ljubav prema naciji umjeli manifestirati prije svega negativno, kao ksenofobiju i averziju prema novim prvim susjedima. Prema unutra je vladao neskriveni prezir novih elita prema masama onih radnika koji su odbijali prihvatiti da opoziv socijalizma kao nominalnog društvenog projekta u korist povijesnog oslobođenja nacije logičnom nužnošću vodi u deindustrijalizaciju; nezaposlenost. Deklarirana bratska ljubav među sunarodnjacima oslobođenih stoljenog jarma tuđe vlasti tako je proizvela prvi i terminalni simptom vlastite socijalne suštine: u trenutku kada su na razini ideologije improvizirane barokne teorije "stališa" trebale izbrisati svaki trag spomena o klasnom antagonizmu, upravo klasni antagonizam – krijumčaren pod retoričkom kamuflažom nacionalnog jedinstva – ponovno je postao neposrednom društvenom činjenicom. Ono što je liberalna i "socijaldemokratska" parlamentarna i intelektualna opozicija suprotstavila neoliberalizmu s nacionalističkom fasadom, bio je projekt indigniranog odbacivanje kiča nacionalističkog pokrova uz prešutno ubrzavanje u smjeru iste socijalne politike. Ideali europske integracije i demokratske normalizacije (nakon što se Tuđman iz "zapadnoeuropskog civilizacijskog kruga" navigirao u izolaciju) zamijenili su Naciju kao krajnju instancu ideološke legitimacije istog transformativnog procesa. Moment s obje strane bučno deklamiranog ideološkog diskontinuiteta zaklanjao je dublji kontinuitet prešutnog temeljnog konsenzusa među elitama svih raspoloživih parlamentarnih opcija. No, kontinuitet ne otkrivaju samo ustrajnost progresivne privatizacije resursa pod državnom kontrolom, liberalizacija trgovinskih odnosa, postepeno povećavanje pritiska na institucije socijalne zaštite i "fleksibilizacija" radnoga prava. Zanemareni aspekt kontinuiteta na ideološkoj razini – unatoč svim razlikama u diskurzivnoj izvedbi – čini i zajednički podtekst klasnog prezira u narativima tobože oprečnih socijalnih imaginarija.

NACIONALIZAM I PROCES KAPITALISTIČKE RESTAURACIJE Slučajevi okupacija tvornica ili organizirani otpori privatizaciji i "racionalizaciji" naučili su nas da se u dominantno "desnoj" izvedbi prezir prema socijalizmu direktno prevodi u refleks optuživanja pobunjenih radnika za jugonostalgiju, "nefleksibilnost" i kočenje napretka mlade države. Iza nacionalističke retorike krila se jedva skrivena klasna agenda. Paradoks koji vrijedi naglasiti je da su u kapitalizmu pauperizirani radnici počeli fungirati kao personificirana lica bijede demonizirane prošlosti –umjesto da budu personificirane optužba procesa koji ih je u takav položaj doveo. Što ih je kapitalizam stavljao u nezavidniji položaj (materijalno, ali i po pitanju nesposobnosti praćenja kulturne diverzifikacije potrošačkih preferencija srednjih klasa, koje su postale primarnim indikatorom uspješnog pozapadnjenja), to je lakše postalo dodijeliti im ulogu podsjetnika na prijeteću degradaciju u slučaju eventualnog "povratka na staro". Tako je postalo moguće ideološki instrumentalizirati učinke socijalnog nasilja protiv njezinih žrtava. Priželjkivana posljedica bila je tabuizacija problematike socijalnih posljedica ekonomskih reformi i otežavanje političke samomobilizacije radništva. Gdje se protest ipak artikulirao – najupečatljiviji primjer je vjerojatno okupacija TDZ-a – bio je prisiljen pribjegavati poniznoj ideološkoj samolegitimaciji kroz eksplicitno distanciranja od bilo kakve asocijacije sa socijalizmom. Pribjegavanje parafernalijama i insignijama lojalnosti postsocijalističkom projektu povratka Nacije treba čitati i kao pokušaj da se deklarativna bratska solidarnost nacionalističke retorike uzme za riječ i realizira putem direktnog apela. Činjenica da na taj apel nije odgovoreno indikator je socijalne ispraznosti ideološkog obećanja nacionalne solidarnosti.

Ako je nacionalizam time otkrio da je u krajnjoj konzekvenci – i neovisno o tome što su involvirani akteri vjerovali – bučna ideološka površina dubljih i dalekosežnijih procesa kapitalističke restauracije, liberalna građanska ljevica je iz opetovanog igrokaza tih neuspjelih interpelacija politički uspjela ekstrahirati samo potvrdu svog prezira prema "kolektivističkim refleksima" masa, ovoga puta u ruhu moralno i estetski zgađenog antinacionalizma. Jedini projekt "emancipacije" koji je znala artikulirati i do kojega joj je stalo ne obraća se radnicima u okupiranim tvornicama: projekt brze asimilacije životnog stila (dobrim dijelom imaginarnih) zapadnih srednjih klasâ.

Još jedan paradoks hrvatske tranzicije predstavlja činjenica da unatoč progresivnoj proletarizaciji radnih i materijalnih prilika srednjih klasâ nije dovedena u pitanje temeljna autopercepcija većine njezinih pripadnika. Realno rastuća fragilnost materijalnog položaja ne uspijeva proizvesti pukotine niti poljuljati projektivnu identifikaciju sa slikom vlastite buduće pripadnosti privilegiranom sloju srednjoklasnih građana Europske unije. Anticipatorna konzumacija imaginarne budućnosti pritom stoji u direktnoj korelaciji s visokom osobnom zaduženosti preko potrošačkih i stambenih kredita. Ono što na individualnoj i subjektivnoj razini predstavlja puko sredstvo simboličke i potrošačke integracije u imaginarnu Europsku uniju općeg blagostanja – kredit, na razini objektivne nacionalne ekonomije predstavlja snažan mehanizam realne ekonomske integracije u istočnoeuropsku stvarnost financijske kolonizacije od strane Zapada. Nedvojbeno je riječ o dubokom proturječju, a nedvojbeno je i da ono još nije postalo politički produktivno. Ali, dosad političke učinke nije proizvelo ni proturječje da zapadnoeuropska država blagostanja kao proklamirani krajnji horizont procesa integracije ostaje neupitna legitimacija neoliberalnih reformi u Hrvatskoj i u trenutku kada je postalo izvjesnim da je specifični oblik klasnog kompromisa koji je predstavljala država blagostanja i na Zapadu prošlost.

NESTANAK KAPITALIZMA KAO OBJEKTA KRITIČKE REFLEKSIJE Imaginarna socijalna ontologija lijevo-liberalnog spektra temeljito je gentrificirana, u njoj se nesrednjoklasni elementi javljaju samo kao isključen traumatski element od kojega treba držati političku i simboličku distancu. Isto vrijedi i za mnoge nekoć ponosno "opozicijske" intelektualce, novinare i pisce. Naglašena "urbanost", pa čak i rasprostranjen estetski i egzistencijalni kult heroizma gubitništva i nihilistične distance spram svakog oblika kolektivnosti u velikom dijelu suvremene hrvatske književnosti ostavljaju dojam afektiranog alibija za prešutni politički konformizam i način glamurizacije intaktnosti vjere u obećanje da proces europske integracije doista vodi preko eshatološkog praga iznad kojega počinje apolitična normalnost osiguranog blagostanja u "uređenoj državi". Činjenica da su neki od ljudi iz tog milijea ovogodišnje studentske blokade dvadesetak fakultetâ pozdravili kao "najvažniji politički događaj od samostalnosti" baca specifično retroaktivno svjetlo i na izostanak bilo kakve spomena vrijedne solidarizacije intelektualaca sa slučajevima radničkih okupacijâ tvornicâ poput TDZ-a. Solidarizacija se ovdje očito aktivira po ključu simboličkih identifikacija i participacije u istom kulturnom horizontu, pa njome rukovode i zazori koji korijen vuku iz takvih demarkacija, unatoč činjenici da je proletarizacija intelektualnog, a posebno novinarskog rada, evidentna činjenica.

Uzme li se na trenutak odstojanje i pokuša u povijesnoj perspektivi interpretirati tu okolnost u kontekstu progresivnog zaborava marksističkog koncepta klase u korist etnografsko-deskriptivnih, dobiva se implicitna ali dalekosežna kritika političkih implikacija takvog zaborava Marxa. Zbog empirijske neposrednosti veća intuitivna plauzibilnost teze o primatu etnografsko-kulturoloških distinkcija nad tezom o povijesno presudnijem pitanju pozicije unutar kapitalističkog načina proizvodnje za posljedicu ima nestanak kapitalizma kao objekta kritičke refleksije. Umjesto eksplanatorne eksplikacije sistemske logike kapitala dobiva se potencijalno neiscrpna proliferacija fenomenologijâ životnih stilova. Bilo bi naivno sugerirati direktnu kauzalnu vezu između recentnih akademskih i intelektualnih modâ i izostanka solidarizacije nominalno "lijevih" intelektualaca s radničkim protestima. No, ako ništa drugo, upravo *činjenica* njihova izostanka može poslužiti kao negativan indikator akutne analitičke relevantnosti marksizma za razumijevanje društvene stvarnosti koju kapitalizam *de facto* uspostavlja – jer nas podsjeća na političku cijenu njegova zaborava. Politička dezorijentacija i naivno, nekritičko prijanjanje uz narative o državi blagostanja kao konačnom ishodu tranzicije, nedostatak kategorijalnog aparata koji bi omogućio razumijevanje strukturne pozadine neoliberalnih reformi i njihovih neizbježnih socijalnih implikacija simptomi su tog zaborava. Cijena je hegemonija apologetskih ideologema čak i među po autopercepciji "lijevim" intelektualacima, sa svim posljedicama koje to podrazumijeva.

ZAOŠTRAVANJE ANTAGONIZMA? Kampanja koju EPH zadnjih mjeseci provodi uvjeravajući nas da su lijenost i parazitizam hrvatskog radništva uzroci gospodarstvenih problema države, predstavlja zaoštravanje i novi stupanj otvorenosti u klasnom antagonizmu odozgo. Zasad se nije dogodio sličan stupanj samosvjesne mobilizacije s druge strane. Veliki najavljeni jesenski prosvjedi još nisu realizirani, a veliko je pitanje hoće li uspjeti nadići fragmentiranost sindikalne scene. Strategija EPH-a počiva na dva osnovna poteza. Direktnim denuncijacijama pokušava se oslabiti apelativni autoritet sindikatâ, koji –svim internim sukobima unatoč – i dalje predstavljaju najizglednije aktere masovnih protestnih akcija protiv vladine odluke da "krizu riješi" produbljivanjem socijalnog napada na radnu većinu. Drugi aspekt kampanje predstavlja pokušaj utjecaja na samu percepciju problema u javnosti: teze o "parazitskom mentalitetu" retorički se zaoštravaju do nivoa tabloidne proizvodnje moralne panike, a katastrofizmu kao sredstvu ucjene plauzibilnost se pokušava priskrbiti pozivanjem na izvještaje Svjetske banke i MMF-a. Poziv na solidarizaciju bi tako trebao unaprijed biti dvostruko lišen apelativne supstance. Rasplet situacije ove jeseni bit će i indikator intaktnosti legitimacijskih narativâ koji su dosad pacifirali veliku većinu i prevenirali političko propitivanje samog tranzicijskog procesa. Pitanje je postavljeno. Ono glasi: hoće li medijski oktroirani – u osnovi neokolonijalni – samoprezir i klasna autoagresija uspjeti spriječi otvorenu koliziju interesa većine s tranzicijskim elitama? Ili će se otvoriti politički prostor za fundamentalo propitivanje dosadašnjeg smjera razvoja?

Za slučaj da će odgovor ići u smjeru reafirmacije solidarnosti, treba postaviti i pitanje što solidarnost danas znači, i je li i do koje mjere kao koncept uspjela ostati imuna na centripetalnu silu *Vulgate?*

Nacionalizam je donio prvo bitno sužavanje političkog dometa pojma solidarnosti. Granice solidarnosti svele su se na granice Nacije (kao što svi znamo, te granice se nisu podudarale sa službenim geografskim granicama nove države). Transnacionalni, univerzalistički višak odstranjen je kao samo još jedan aspekt patologije socijalizma, još jedan dokaz njegove opasne utopijske preuzetnosti i neodržive artificijelnosti. Amputacija i kvantitativno sužavanje praćene su međutim deklariranim (kompenzacijskim?) skokom na kvalitativnom planu: solidarnost pripadnika novih državâ više se neće temeljiti na kriteriju hladne kalkulacije klasnog interesa, nego na organskim sponama nepodjeljenjog narodnog zajedništva. U aksiomatski utvrđenom organskom jedinstvu nacionalnog htjenja socijalna solidarnost uspostavlja se po defoltu, inherentna je samom činu konstitucije Nacije. To je razina ideologije. Ali, da bi se narativ održao postalo je na koncu potrebno izvanjsku podjelu između homogene narodne zajednice i onih koji su se (po etničkom usudu) našli izvan nje reproducirati unutar same Nacije. Da bi Nacija ostala homogena, oni koji su postali empirijskim svjedočanstvom neispunjenog obećanja solidarnosti, morali su postati predstavnicima kompromitiranog i neautentičnog elementa. Postoji međutim jedna skupina koja komplicira jednadžbu. U mjeri u kojoj su bili ratni veterani, radnici su – dok su istupali kao branitelji – uživali karakter simboličke i političke neupitnosti. Materijalne povlastice koje su iz toga proizlazile unutar nacionalističkog narativa nije bilo moguće osporiti, a da se ne dovede u pitanje sam narativ. Gdje nisu imali to pokriće ili ga nisu znali mobilizirati kada bi se suprotstavljali privatizaciji i masovnim otpuštanjima, radnici su nužno opet postali nositeljima nečistog preostatka i metom političke i ideološke agresije. Kada se u medijima fenomen "lažnih branitelja" tretiralo isključivo kao simptom korupcije i nepotizma (koje ne isključujem kao eksplanatorne momente), propustilo se postaviti pitanje do koje mjere je braniteljski status zapravo *jedini* način da se obećanje solidarnosti unutar nacionalističkog narativa realizira. Odnosno, u kojoj mjeri specifični uvjeti mogućnosti te iznimke sâmo obećanje nacionalne solidarnosti otkrivaju kao nužno konstitutivno neistinito u uvjetima kapitalističke restauracije.

Liberalna opozicija nije morala strepiti od opasnosti shizoidnih raskoraka te vrste, pa je – zbog velikog broja upitnih slučajeva – za parazitizam mogla sumnjičiti i ratne veterane, a preko denuncijacije nepotizma i korupcije kao aspekatâ procesa dodjeljivanja braniteljskog statusa, otvoriti prostor i za dalekosežnije denuncijacije samog koncepta kolektivnoga. Kolektivnost je tako dospjela u poziciju dvostruke kriminalizacije: prvo kao socijalistički, onda kao nacionalistički ideal. U tom svjetlu recentna kampanja EPH-a – po samopoimanju medijski agent *liberalne* političke opcije – predstavlja dospjeće tog procesa do njegovih krajnjih konzekvenci. U kontradikciji između restauracije kapitalizma i proklamirane socijalne homogenosti ishod je nužna antagonizacija klasnih odnosa i – u ovom slučaju – agresivno odbacivanje samog načela solidarnosti i unutar suženih nacionalnih parametara.

No, koncept solidarnosti time nije nestao, nego je još jednom transformiran. Gdje se evocira u postkolektivističkoj varijanti, evocira se u obliku moralnog apela upućenog individualnoj savjesti. Njegov primarni pojavni oblik postaje osjećaj krivnje, njegov prvi refleks humanitaristička gesta. I ovo potonje, međutim, samo u slučaju uspješne interpelacije, koja uvelike ovisi o osjećaju vlastite relativne privilegiranosti adresata. Tamo gdje on nestaje – zbog rasta socijalnog i materijalnog pritiska – stvar prijeti da se izokrene u revolt protiv moralne ucjene. Tako koncipiran pojam solidarnosti obvezuje onoga u ime koga je upućen na apriorni pristanak na status pasivne žrtve i dolične teatralizacije vlastite nemoći. Tamo gdje je granica te pasivnosti prekoračena moralna obveza davatelja se pretvara u gnjev nad nezahvalnošću prosjačke arogancije. Sama fragilnost konstelacije i uvjeta mogućnosti nužnih za uspješnu izvedbu solidarne geste tako potencijalno postaju dodatnim ulogom u dokaznom postupku o utopijskoj iluzornosti samoga koncepta. Solidarnost postaje zahtjevom za nemogućom mjerom osobnog moralnog heroizma, što je samo negativan pretkorak naturalizacije i normalizacije politike koja sustavno ukida povijesno već izborene institucionalne oblike solidarnosti. Na koncu i sama država blagostanja – na poslijeratnom zapadu toliko dugo nužan legitimacijski aspekt vjernosti tržišnom gospodarstvu – biva otpisana kao iracionalna tlapnja i atavistički teret mobilnosti pojedinaca (na razini ideološke reprezentacije) i kapitala (na svim ostalim razinama). Umjesto da postane momentom u borbi protiv *Vulgate,* solidarnost tako postaje njezinim integralnim dijelom.

Da bi postala politički produktivom kategorijom solidarnost mora pronaći modus artikulacije koji će napustiti klopku moralnog apela upućenog savjesti pojedinca (što je samo još jedan kamuflirani pojavni oblik metodološkog individulizma, a time i ukidanja mogućnosti formulacije sistemskih pitanja). Početi iz prividno suprotnog smjera – od ideje čovječanstva – ne vodi puno dalje. Apstraktni humanizam počinje u povijesno i socijalno zrakopraznom prostoru. Postaviti zahtjev za solidarnost na tu razinu znači prekriti inicijalne disproporcije u polaznim pozicijama društvene moći. Gdje se naglašava apstraktna univerzalnost ljudskog iskustva, potencijalno postaje dovoljno da predstavnici vlasti kapitala pokazuje "ljudske ranjivosti" da bi na tome utemljili svoj poziv na solidarnost većine s teškim teretom "nužnih" odlukâ vladajućih.

No, povijesni trenutak u kojemu se nalazimo takav je da nas lišava pretjerane obveze introspektivnih i konceptualnih mučenja zbog proturječja između univerzalne formulacije zahtjeva za solidarnošću na razini apstraktnog humanizma i cinizma koji u povijesno i socijalno konkretnome iz njega proizlazi. Stanje je dovoljno akutno da si smijemo priznati da je naša uloga u ovome trenutku defenzivna, ali zato vrlo konkretna: obrana stečenih socijalnih prava i institucijâ socijalne zaštite kao povijesno već izborenih, konkretnih oblika solidarnosti. To je prvi – ali nužan – korak u otporu protiv sve direktnijeg podčinjavanja životâ većine zahtjevima kapitala. Obećan nam je (skori) kraj povijesti, u obliku u kojemu nam je bilo najlakše u njega povjerovati: našim "postajanjem Europom" koja – ako je *takva* ikad i postojala – danas više ne postoji. Što kasnije shvatimo razmjere neistine, to će veća biti cijena koju će platiti većina. Dakle: govoriti danas o solidarnosti znači prije svega prihvatiti neminovnost borbe protiv njezina institucionalnog uništenja.

TEMAT PRIREDIO SREĆKO PULIG

MYSTICAL KID YOGURT

AUDIAC - AMNESIAC

IN THE CASE OF BOMBING

AFTERWARDS

11 TEZA O SLOBODNOM VREMENU I RADU

SLOBODNO VRIJEME (KAO DOKOLICA) NIJE REZULTAT NERADA ILI NERAD SÂM, NEGO ZASEBAN I AUTONOMAN ENTITET. POGREŠNA JE PREDODŽBA DA SLOBODA ZNAČI "SLOBODU-OD RADA". SLOBODA JE "SLOBODA-ZA RAD". ILI ZA "NE-RAD", TAKOĐER

HRVOJE JURIĆ

— RAD U SISTEMU I RAD ZA SISTEM, KOJI RADNIKU PREDSTAVLJA BRIGU, NADOPUNJUJE SE (A NE UKIDA) RAZBIBRIGOM KOJA JE RASPOREĐENA NA TRENUTKE RAZBIBRIGE, A TI SU TRENUCI UVIJEK VEĆ PREPARIRANI OD STRANE SISTEMA —

1.TEZA: SLOBODNO VRIJEME NIJE BESPOSLICA, NEGO DOKOLICA. Slobodno vrijeme je do te mjere ideologiziran pojam da tek uz veliki napor možemo doći do izvornog pojma "slobodnog vremena", a to je – *dokolica*. Slobodno vrijeme kao dokolica sasvim je drugačije od slobodnog vremena koje se poima kao *besposličarenje* ili *nezaposlenost*.

Slobodno vrijeme je preduvjet svake duhovne aktivnosti, bilo da se radi o filozofiji (za koju se, i povijesnofilozofijski, kaže da je "nastala iz dokolice") ili umjetnosti, ili o nekoj drugoj vrsti "duhovne igre" koja (na ovaj ili onaj način) barata s realitetom pritom ga neizbježno mijenjajući. Štoviše, slobodno je vrijeme preduvjet *samo-ostvarenja* čovjeka, pa i *sâmo ostvarenje* čovjeka.

2. TEZA: RAD NIJE PROIZVOĐAČ SLOBODNOG VREMENA, NEGO PROIZVOD SLOBODNOG VREMENA. Rad, u svom idealnom obliku, proizlazi iz potrebâ i interesâ onoga tko radi. Potrebâ – i materijalnih i duhovnih; interesâ – i materijalnih i duhovnih. Svatko bi trebao raditi *onoliko* koliko treba i *onako* kako želi.

U tom smislu, slobodno vrijeme (kao dokolica) nije rezultat nerada ili nerad sâm, nego zaseban i autonoman entitet. Pogrešna je predodžba da sloboda znači "slobodu-od rada". Sloboda je "sloboda-za rad". Ili za "ne-rad", također. Ali, i kao "rad" i kao "ne-rad", slobodno vrijeme u smislu dokolice jest *ispunjeno* vrijeme, a ne prazan hod između dvije točke koje definira izrabljivački rad. Najprije imamo slobodu i slobodno vrijeme, a potom rad i radno vrijeme. Tek je zaborav ljudske biti izokrenuo taj odnos.

Napomene uz 1. i 2. tezu

1. napomena. Teze da "slobodno vrijeme nije besposlica, nego dokolica" i da "rad nije proizvođač, nego proizvod slobodnog vremena" – krajnje su nesuvremene. Jer naravno: tome danas nije tako (ako je ikada uopće i bilo tako). Ove su teze bile izrečene u obliku *prezentske tvrdnje*, ali bi – s obzirom na naše *ovdje i sada* – trebale biti formulirane kao "kondicionalni imperativ": *trebalo bi da bude* tako kako je rečeno. Ovdje se prije radi o "onome što može biti i drugačije" (kako je Aristotel odredio predmet *praktičke filozofije*), negoli o "onome što ne može biti drugačije nego što jest", "onome što je nužno, vječno i nepropadljivo" (kako je Aristotel odredio predmet *teoretske filozofije*).

2. napomena. I u onome kako jest i u onome kako bi trebalo da bude – slobodno vrijeme i rad su nedvojbeno su-pripadni. Veza između slobodnog vremena i rada je očigledna, jer je upisana već u pojmove slobodnog vremena i rada. Ali to ne znači da je tom konstatacijom problem njihove povezanosti riješen. Jer: zbog različitih shvaćanja, različitih teorijskih konceptualizacija i različitih društvenih konteksta u kojima se oni pojavljuju, njihova povezanost nije samorazumljiva, niti jednoznačna. Različitost pogledâ na slobodno vrijeme i rad, te njihov međusobni odnos počivaju ponajprije na različitim početnim pozicijama s kojih im se pristupa: filozofskim, svjetonazorskim, moralnim ili ideološkim pozicijama. Temeljna dihotomija je ona između *kapitalizma* i *emancipacijske kritike kapitalizma*, pri čemu je ova potonja u određenom (ali ključnom) segmentu – *utopijska*.

3. TEZA: KAPITALIZAM NUŽNO IMPLICIRA OTUĐENI RAD. Kako nas je poučio Karl Marx, rad unutar kapitalističkog sistema nužno je – *otuđeni rad*. Radnik je depriviran najprije od sredstava za proizvodnju, potom je postao dio pogona čiju cjelinu ne može, pa i ne smije sagledati, otuđen je od svoga proizvoda, otuđen je i od su-radnika, a konačno su mu oduzeta i sredstva za puko preživljavanje ili se barem za njih treba grčevito boriti, s permanentnim osjećajem zakinutosti.

O pojedinim aspektima tog procesa Marx je podrobno izvještavao u dugim pasažima *Kapitala* i u drugim spisima. Ali ne samo Marx. Günther Anders govori o tome kao o bolesti modernog čovjeka-radnika u industrijskom kapitalizmu, koju naziva "čaplinitisom", pozivajući se, dakako, na Chaplinovog radnika na tvorničkoj traci iz filma *Moderna vremena*, koristeći to kao alegoriju za život modernog radnika i modernog čovjeka uopće.

Otuđeni rad implicira i ontološki (a u određenom smislu i meta-fizički) status otuđenosti. Otuđenje radnika u suvremenom svijetu rada adekvatno je otuđenju čovjeka u suvremenom svijetu uopće. Jer: sistem *rada* je istodobno i proizvođač i rezultat općevladajućeg sistema *života*, u njihovom *circulus vitiosusu*.

4. TEZA: KAPITALIZAM SE NE MOŽE REFORMIRATI. Protiv ove teze govori koncept tzv. "kapitalizma s ljudskim licem" ili "napretka u svijesti slobode" u okvirima kapitalističkog sistema. Ali njegov je kratkotrajni (socijalno-tržišni) dah u nekim zemljama Zapada već minuo, dok je u drugima na izdisaju.

Reforma znači prolaženje kroz nove i drugačije faze kapitalizma, te razvijanje novih kapitalističkih strategija. Ono što ostaje jest – nepromjenjiva suština kapitalizma, koja počiva na otuđenom radu robova, profitu gospodara i metodama prikrivanja ovog temeljnog odnosa.

Današnji kapitalizam, u osnovi, nije drugačiji od kapitalizma u fazi industrijalizacije. Ali nije ta industrijalizacija bila ono najgore. Gora od nje je – kaže Anders – *automatizacija*, fenomen koji on razmatra na primjeru razvoja kapitalizma u drugoj polovici 20. stoljeća, kada se ubrzava znanstveno-tehnološki napredak, ali se istovremeno ulazi i u novu (slobodno se može reći: višu) fazu otuđenoga rada.

Automatizacija se ne tiče više samo "automatiziranog" čaplinovskog radnika na pokretnoj traci. Ovdje se sada radi o onom radniku koji je u još "prisnijem" odnosu sa strojem, više je vezan uz njega i od njega je, zapravo, usisan. To je onaj radnik čija je sloboda gotovo u potpunosti oduzeta, jer u tom odnosu čovjeka i stroja gotovo da nema više ni naznake čovjekove autonomije i kreativnosti. To je onaj radnik koji *nadgleda rad stroja*, pri čemu je njegova moć nad strojem ustvari prividna. Njegovo je da – čeka. On čeka da se nešto dogodi, ako uopće i može pretpostaviti što bi se moglo dogoditi. To "čekati *da se* nešto (određeno) dogodi" više je "čekati *hoće li se* nešto (uopće) dogoditi", a to je opet više "*čekati* nešto (nepoznato i neodređeno)".

Budući da ni industrijalizacija, ni automatizacija više ne pokrivaju čitavo polje kapitalističkog izrabljivanja današnjice, potrebno je prepoznati i imenovati novu, recentnu fazu kapitalizma koja je ujedno i nova faza percepcije i eksploatacije rada. Radi se o – *virtualizaciji*. Danas se rad, proizvodnja i robe sve više sele u sferu ne-materijalnog: bilo da govorimo o medijskoj industriji (industriji *entertainmenta* i *infotainmenta*) ili o informatičkoj industriji (ali ne u hardverskom, nego u softverskom smislu), ili o trgovačkoj industriji, ili o bankarsko-burzovnoj industriji.

Naravno, stari oblici izrabljivanja nisu nestali (pogoni zapadnjačkih kompanija u istočnim i južnim zemljama "trećeg svijeta" ekstreman su primjer za to, iako *hard labour* nije ni na Zapadu relikt prošlosti), ali danas možda više nisu dominantni. Danas vjerojatno više ljudi radi u "virtualnom" negoli u industrijsko-automatiziranom sektoru. No, postajanje rada "virtualnim" ne znači i da su metode eksploatacije postale "virtualnima": krv, znoj i suze još uvijek su itekako stvarni.

5. TEZA: OTUĐENI RAD IMPLICIRA OTUĐENO SLOBODNO VRIJEME. Ono što kapitalistički sistem nudi svojim robovima kao "slobodno vrijeme" nikada nije odvojeno od kapitalističke koncepcije i organizacije rada. Rad u sistemu i rad za sistem, koji radniku predstavlja *brigu*, nadopunjuje se (a ne ukida) *razbibrigom* koja je raspoređena na *trenutke* razbibrige, a ti su trenuci uvijek već preparirani od strane sistema.

Tlačiteljska *industrija rada* produžava se u jednako tlačiteljsku *industriju slobodnog vremena*. Kapitalizam usisava i programira slobodno vrijeme. Svaki čovjek koji živi unutar globalnog kapitalističkog sistema – a to su (možda s izuzetkom novootkrivenih plemena u amazonskim ili papauansko-novogvinejskim prašumama) danas doista svi, čak i stanovnici Kube ili Sjeverne Koreje, bez obzira na profesiju, socijalni status ili nešto treće – prvenstveno je *potrošač*, topovsko meso kapitalizma. Bio ili ne bio proizvođač dobara, odnosno robâ, posjedovao ili ne posjedovao sredstva za proizvodnju i sredstva za puku egzistenciju – svaki je čovjek *instrumentalizirani i manipulirani potrošač*, čija potrošnja uglavnom nadilazi njegove potrebe, jer se upravo *potrebe* najintenzivnije proizvode: ponajviše u industriji slobodnog vremena.

Nitko nije isključen, nitko ne može pobjeći. Ali naravno: sistem najviše ugrožava one koji najviše trpe od strane sistema: obezvlašćene, obespravljene, obesmišljene. Tu možemo navesti nekoliko primjera.

Nakon odlaska s radnog mjesta, radnik – smatra se – stječe slobodno vrijeme. No, na putu kući, prije nego što ga zarobi televizor, prošetat će ili se provozati gradskim prijevozom kroz urbane pejzaže potpuno zagađene marketinško-propagandnim porukama koje djeluju i na svjesnoj i na nesvjesnoj razini. Tako će konzumirati svoje slobodno vrijeme, te iskusiti pervertiranu slobodu spoznaje svijeta oko sebe, karikaturu onog teoretskog, motrilačkog. Ako dolazi i odlazi na radno mjesto automobilom, možda će biti djelomično pošteđen ovako programirane spoznaje svijeta, ali će se voziti u vozilu koje nije samo koristan objekt ili znak poboljšanja životnog standarda, nego i simbol njegove ovisnosti o sistemu: bilo kad plaća ratu kredita za automobil ili kad puni rezervoar na benzinskoj crpki jednog od tržišnih monopolista. U svakom slučaju, na putu kući, radnik će otići u trgovinu, odnosno šoping-centar, gdje će iskusiti jedinu slobodu izbora koja mu preostaje: izbor između različitih proizvoda, omogućen onom pervertiranom slobodom spoznaje u krajnje zagađenom socijalnom okolišu.

Tome pridolaze i drugi oblici potrošnje slobodnog vremena. Zabava, primjerice – sistem *entertainmenta*, kao sub-sistem kapitalizma – za koju Ernst Bloch kaže da je "nadomjestak za ono što je nepostignuto u kapitalističkoj

životnoj borbi u njezinim oblicima na koje se pristaje". Prije svega – *sport*, za koji Bloch kaže da se "korisno upotrebljava za varku". Iako je Bloch mislio prvenstveno na "kolektivnu varku pretfašističkog i fašističkog oblikovanja slobodnog vremena u smislu gimnastike", čiji je cilj da "radna snaga ne dopre do svijesti o sebi ni u vrijeme svojeg odmora" – tome ovdje možemo pridružiti i suvremeni, zapravo *gladijatorski*, oblik sporta, *sportsku industriju* koja na okrutan način okupira tijela i duše natjecatelja i gledatelja.

Nadalje: odlazak (ili, bolje rečeno, *bijeg* u prirodu), kao jedan od načina provođenja, odnosno potrošnje slobodnog vremena, također je zaposjednut od strane sistema. Čak i kada nastupi prividan smiraj, izdvojenost i osamljenost – na planini ste, u šumi – zapravo ste između X i Z (posla danas i posla sutra; ovog radnog tjedna i sljedećeg radnog tjedna), vaše Y (slobodno vrijeme) je sputano, sve i ako nije izravno programirano. Također: ili ste u domašaju vaše mobilne mreže, što je priličan problem za oslobađanje vremena, ili niste u domašaju vaše mobilne mreže, što je opet problem, jer nešto sigurno propuštate, iako ne znate što.

Oni Andersovi "čekači" (o kojima je on pisao u "zlatno doba" industrijsko-automatizacijskog kapitalizma, šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća) – koji ili čekaju nešto za što se ne zna kad će se i hoće li se uopće dogoditi ili, pak, čekaju, a ne znaju što čekaju – danas zapravo više i ne čekaju. *Nema više vremena za čekanje*; vrijeme je potpuno ispunjeno: radno vrijeme programiranim i nadziranim poslom, a slobodno vrijeme programiranim i nadziranim odmorom i zabavom.

Čak i oni koji, naizgled, rade dalje od kapitalističkog izrabljivača, primjerice znanstveni i sveučilišni radnici, nisu pošteđeni. Egzistencija znanstvenih i sveučilišnih radnika također je samljevena mašinerijom čiji motor predstavlja kapitalistička ekonomija. "Sve je više posla, sve je manje vremena", često se čuje i od onih čija djelatnost (*theoria*) treba da živi od slobodnog vremena. Kako je to moguće u jednom poslu koji se može, manje-više, slobodno oblikovati, uključujući i tzv. radno i tzv. slobodno vrijeme? Evo kako.

Kao prvo, *institucije* – koje ravnaju životom pojedinaca i zajednica, a koje su, čini se, neizbježne (od odgojno-obrazovnih, preko zdravstvenih, do ekonomsko-političkih) – takve su da *oblikuju*, upravo *zadaju* cjelokupni svijet života i svaku individualnu egzistenciju; hijerarhijski, dakako, vertikalno: od vrha do dna; a onda i po svim horizontalama. One počivaju na fiksaciji, fiksiranju, efikasnosti, eficijentnosti – važnim konceptima za razumijevanje naravi sistema u kojemu jesmo.

Kao drugo, sistem gospodari ne samo *vremenom pojedinca*, nego i *vremenom uopće*. Vrijeme je zaposjednuto, kolonizirano od strane sistema. Vrijeme, taj vrhovni konstrukt ljudske kulture i civilizacije, koji je (upravo zato što je konstrukt) podložan manipulacijama, zaposjednut je od strane vladajućeg sistema.

Kao treće, u tome zasigurno važnu ulogu igra moderna tehnologija (prvenstveno ona informacijsko-komunikacijska); ona je jedan od glavnih faktora u preobrazbama i prilagodbama kapitalizma, kako onim starijim, tako i onim novijim i recentnim.

Sve u svemu, Günther Anders rekao je jednu važnu stvar: *tko je proleter* – danas se ne određuje samo prema tome kakav mu je *životni standard*, nego i prema tome kakav mu je *standard slobode*. Lišenost sredstava za proizvodnju i egzistencijalnog minimuma danas stupa u drugi plan pred pitanjem: *u kojoj smo mjeri lišeni slobode?* Odgovor je porazan.

6. TEZA: RAD SE NE MOŽE HUMANIZIRATI, NEGO GA TREBA UKINUTI. Ovu su tezu – u dva različita vremena i s različitih ideoloških pozicija, ali na sličan način – zastupali Paul Lafargue (*Pravo na lijenost*) i Bob Black (*Ukidanje rada*).

Unutar kapitalističkog sistema, koji je u svojoj suštini ne-human (ili anti-human), nemoguće je provesti bilo kakvu reformu rada u pravcu njegove humanizacije. Ako je to nemoguće, a promjena je, iz perspektive humaniteta, neizbježna, pa i neodgodiva – onda rad treba ukinuti.

Lafargue stoga ismijava "neobično ludilo kojim je opsjednuta radnička klasa: ludilo koje se zove – ljubav prema radu". Ismijava i paradoks da je velika Francuska revolucija, boreći se za slobodu, iznjedrila "pravo na rad" kao revolucionarno načelo, iako je rad upravo porobljavajući i ne može biti drugačiji. Stoga Lafargue, u blažem obliku, zagovara skraćenje radnog vremena na dva do tri sata dnevno, a u oštrijem obliku –ukidanje rada i "pravo na lijenost".

Lafargovski, ponešto naivan, ali nipošto posve bezvezan stav promovira i Bob Black. On kaže: "Nitko ne bi trebao raditi. Nikad. Rad je izvor gotovo sve bijede u svijetu. Gotovo svako zlo koje možeš navesti proizlazi iz rada ili iz života u svijetu stvorenom za rad. Ukoliko želimo prestati patiti, moramo prestati raditi. Pod tim ne mislim kako bismo se trebali prestati baviti stvarima, već to znači stvarati nove načine življenja bazirane na igri. (…) Igra ne znači pasivnost. (…) Jer kada se oporavimo od iscrpljenosti uzrokovane poslom, svi osjećamo potrebu za djelovanjem".

Ljevičarskim zahtjevima za *punom zaposlenošću* Black suprotstavlja *punu nezaposlenost*; trockističkoj *permanentnoj revoluciji* Black suprotstavlja *permanentno zabavljanje*; a njegova vizija života i rada kao igre podrazumijeva "ludičku revoluciju", odnosno "veselje, kreativnost, društvenost, zajedništvo".

7. TEZA (DJELOMIČNO POBIJANJE 6. TEZE): RAD SE IPAK MORA HUMANIZIRATI. Usuprot korisnim upozorenjima i savjetima poput lafargovskih i blekovskih – čovjek i čovječanstvo ne mogu čekati na povijesno/epohalno ozbiljenje ne-otuđenog (ili raz-otuđenog), humaniziranog rada ili, pak, bez-radne dokolice. Gdje smo i što smo danas – zahtijeva jedan bliži, dosežniji odgovor.

Već je i *subvertiranje* sistema otuđenog rada korak prema raz-otuđenju rada. To se, pak, može činiti ili različitim metodama građanskog neposluha, koji je više utjeha negoli stvarno rješenje, ili razvijanjem drugačijeg pogleda na rad i samog drugačijeg rada u socijalnim oazama, u kojima će *rad za* ono bolje i dobro biti istovremeno *rad protiv* onoga što je anti-humanizirajuće. Koncept rada kao zabave i strastvenog djelovanja, u manje radikalnom obliku negoli kod Blacka, pronalazimo i u *Hakerskoj etici* Pekke Himanena, koji promovira novu etiku, politiku i ekonomiju rada, primjerenu spomenutom procesu virtualizacije rada.

U svakom slučaju, rad se mora humanizirati zato što treba sačuvati *humanum* od iščeznuća, razviti alternativne oblike preživljavanja u anti-humanom sistemu. Ne u smislu zavodljive, ali u bîti konzervativne parole "Reforma, a ne revolucija", nego u smislu jedne druge parole: "Preživljavanje do revolucije".

8. TEZA: FILOZOFIJSKO MIŠLJENJE NASTAJE IZ SLOBODNOG VREMENA, A UTOPIJSKO MIŠLJENJE IZ RADA. Ovo je povratak na početak – na 1. i 2. tezu. Rečeno je da filozofija nastaje iz dokolice, odnosno slobodnog vremena, kao i svaka druga duhovna djelatnost. I to je točno. Ali ne radi se samo o nastanku filozofije u staroj Grčkoj, kad je podjela rada, koja je počivala prvenstveno na robovskom radu, omogućila nastanak filozofske aristokracije koja se onda mogla posvetiti "višemu", "nadgradnji". Radi se također i o Camusovom liku "svakodnevnog Sizifa" koji, nakon pet ili šest dana intenzivnog i besmislenog rada, dolazi kući i u iznenadnom se trenutku slobodnog vremena zapita o *smislu života*.

No, filozofijsko (ili filozofično) mišljenje – bilo da je učeno ili spontano – uvijek je sabiruća, svjeto-okupljajuća i produbljujuća umna djelatnost, koja je stoga u osnovi konzervativna. I uvijek nastaje, kako je rečeno, iz slobodnoga vremena, kada se zaista *stekne* slobodno vrijeme ili se silom prilika (i privremeno) vrijeme oslobodi.

Nasuprot tome stoji utopijsko (ili utopično) mišljenje, koje je uvijek transcendirajuća, svjeto-mijenjajuća i proširujuća umna djelatnost, pa je stoga u osnovi subverzivno. Ono proizlazi izravno iz tegobe rada i tegobe života uopće, kada se traži što preći izlaz iz onoga danog. Iako bi, jamačno, bilo pretjerano nazvati "mišljenjem" sve forme refleksije koje su utopične, pod *utopiju* i *utopijsko mišljenje* sklon sam podvesti i individualnu vjeru u bolje sutra, i zajednički "san čovječanstva" o boljem svijetu, i kritičku filozofiju nade, koja je zapravo jedino pravo utopijsko *mišljenje*.

9. TEZA (DJELOMIČNO POBIJANJE 8. TEZE): FILOZOFIJSKO MIŠLJENJE I UTOPIJSKO MIŠLJENJE NUŽNO SU UPUĆENI JEDNO NA DRUGO. Iako je prethodno kazano na koji se način razlikuju filozofijsko i utopijsko mišljenje, treba reći da su oni različiti prvenstveno po svojim *smjerovima*: dolje-gore, unutra-van, desno-lijevo.

Filozofija i utopijsko mišljenje susreću se u ljudskoj umnoj i djelatnoj naravi (napinju je i razapinju, ali također okupljaju i zaokružuju) pa ih je teško razdvojiti, kao što je teško povući demarkacijske linije unutar same ljudske naravi.

Utopijsko je mišljenje u krajnjoj liniji filozofično, kao što je i filozofija u krajnjoj liniji utopična. Jer: nema transcendiranja bez poznavanja onoga što se treba transcendirati. Kao što nema ni upoznavanja onoga predležećeg bez misaonog, pa i imaginativnog "poznavanja" onoga što još nije, ali bi moglo biti.

10. TEZA: UTOPIJSKI CILJEVI SU NUŽNI KOLIKO JE NUŽAN OPSTANAK ČOVJEKA I ČOVJEČANSTVA. Ono što još nije, ali bi moglo biti (i, štoviše, *trebalo bi da bude*) – i to ne samo kao drugačije, nego i kao bolje – zahtijeva više od konzervacijskog filozofijskog pristupa, a pogotovo više od suvremenog "znanstvenog" pristupa, koji je i filozofijski u onoj mjeri u kojoj se filozofija danas mjeri prema suvremenom idealu znanosti.

Pored egzaktne znanosti prirode, društva, ekonomije ili politike, koja u srži i u krajnjim konzekvencama destimulira kreativni potencijal čovjeka – pored nje, a u određenom smislu i protiv nje – treba nam utopijsko mišljenje kao "vesela znanost".

U ranije rečenom trebalo je postati jasno da "utopija" nije "puko snatrenje", nego *djelatna snaga povijesti*. Utopija, o kojoj je ovdje riječ, nije samo mogući put prema oslobođenju čovjeka, nego i *samo-ozbiljenje*, pa i *sâmo ozbiljenje* čovjeka.

Isto to (samo-ozbiljenje i sâmo ozbiljenje) bilo je spomenuto i kad je bilo riječi o slobodnom vremenu. Ne slučajno. Jer: slobodno vrijeme – koje se ovdje misli – utopijski je cilj; u pozitivnom, najpozitivnijem smislu utopije.

"Utopija slobodnog vremena" – koju skicira, primjerice, Bloch – aktivna je slika jedne aktivne budućnosti čovjeka; suprotna, dakle, kapitalistički induciranoj "utopiji slobodnog vremena" u liku neke neradničke "zemlje Dembelije", koja je do karikature dovedena u *Big Brother Showu*, gdje se slobodno vrijeme ostvaruje kao *totalno nadzirana dosada*.

11. TEZA: UTOPIJSKE SNOVE TREBA SANJATI NA JAVI. Mnogo toga se polaže u utopijsko mišljenje, i u smislu utjehe i u smislu nade; takoreći, i unatrag i unaprijed. No, utopijske projekcije nisu naprosto "slobodnolebdeće". Sve one su bile i još uvijek jesu vezane uz društveno-političko-ekonomski realitet; štoviše, izviru iz njega i pružaju određene odgovore na pitanja s kojima se borimo (oduvijek i tko zna koliko još) i teorijski i praktički.

Krajnji cilj promišljanja ove vrste je – jedan utopijski cilj. No, dostižniji (iako još uvijek utopijski) cilj ovakvoga promišljanja jest – dati prilog razobličavanju tlačiteljskog globalnog ekonomsko-političkog sistema i pritom huškati na akciju uperenu protiv njega. To, pak, nije moguće bez utopijskog transcendiranja zadanih horizonata.

Pozivajući se na 7. tezu ("Rad se mora humanizirati."), ovdje treba dodati: u helderlinovskim "oskudnim vremenima", čovjek se mora humanizirati, kako se ne bi nepovratno de-humanizirao.

Osim *raz-otuđujućeg rada* u zavjetrini sistema (koji je sve manje moguć), na raspolaganju su još neke strategije. Bloch govori o "upropaštenim, ali ne beznadnim" starijim oblicima slobodnog vremena, s njihovim subverzivnim potencijalom, kao što su *pučka svečanost*, *amaterstvo* i *teatar* (tj. umjetnost u širem smislu). Sve to je preživjelo ne samo do Blochovog, nego i do našeg današnjeg vremena, a ako se dodatno prevede na naš jezik, Blochova će poruka biti posve jasna.

Pritom od pomoći može biti i Gramscijev pojam "kulturne hegemonije", zaposjedanja područja kulture od strane alternativne ili, bolje rečeno, avangardne kulture. U blažoj, ali jednako subverzivnoj formi, o tome je govorio i Hakim Bey, zalažući se za koncept i praksu privremenih i trajnih "autonomnih zona" unutar opustošenog krajolika kapitalističke "kulture".

No, u svakom slučaju, *klonuće ljudskoga duha* bi za svaku utopijsko-transcendirajuću tendenciju bilo porazno. Sačuvati dušu, duh i duhovitost – ne tonući istodobno u pasivnost i trivijalnost – preduvjet je svakog pomaka. Bloch kaže: "Oslobađajućoj pomoći svojstveno je da se može i smiješiti."

Stoga je, kako po pitanju rada, tako i po pitanju slobodnog vremena – pored Marx/Engelsove parole "Proleteri svih zemalja – ujedinite se!" – dobro izgovoriti i njezinu parafrazu koju je izrekao Bob Black: "Proleteri svih zemalja – opustite se!" ◻

Napomena: tekst predstavlja dorađenu verziju izlaganja održanog na simpoziju *Filozofija slobodnog vremena i sporta* (Zagreb, 27.-29. studenoga 2008.), koji je organiziralo Hrvatsko filozofsko društvo.

FESTIVALSKE BOMBONIJERE

UZ HIPERPRODUKCIJU FESTIVALSKE PONUDE OVOJESENSKIH ZAGREBAČKIH IZVEDBENIH MANIFESTACIJA I POKOJU ZANIMLJIVU PREDSTAVU, PRIMJERICE RAD Under Construction JASNE VINOVRŠKI, PREDSTAVLJEN NA PLATFORMI MLADIH KOREOGRAFA

NATAŠA GOVEDIĆ

Sudeći po broju festivala koji su se sručili na prosječenu gledateljsku osobu ove jeseni, izvedbena scena u Hrvatskoj nikad nije bila u boljoj kondiciji. Iz lutkarskih smo selekcija PIF-a gotovo neprimjetno kliznuli u svježepokrenuti Panč ili Festival stand-up komedije, nakon čega je uslijedio ZAGREBI! ekološki festival, pa prestižan i isprazan Festival svjetskog kazališta, koji se pak svakodnevno preklapao s veoma živom Platformom mladih koreografa, nakon čega su se otvorile pilotske Perforacije (novi festival izvedbenih umjetnosti), a odmah potom slijedi i UrbanFestival.

Razlike među umjetničkim ponudama veoma su velike: dok Festival svjetskog kazališta nudi predstave stare nekoliko godina, ali zato potpisane odgovarajuće skupim redateljskim brendovima, Platforma mladih koreografa i Perforacije izlaze u susret jeftinim, mladim i domaćim umjetnicima te najsvježnijim repertoarnim naslovima i premijerama koje se spremaju specijalno za festivalsku produkciju (vidimo da s Plaformom festival kao forma čak postaje podrška novim autorskim projektima, nudeći izvedbeni prostor te honorirajući i koreografski i plesački rad okupljenih domaćih umjetnika). Ah, da: tu je i "sintetska" manifestacija pod nazivom Jesen u Zagrebu, čiji je program u sebe uključio brojne zasebne i naizgled samostalne manifestacije (poput Festivala svjetskog kazališta ili Lisinskog subotom), baš kao i zasebne i samo naizgled samostalne institucije (poput Hrvatskog plesnog centra ili Muzeja suvremene umjetnosti), tvrdeći da predstavlja *osobitu* mješavinu svega što se *inače* u domaćem prikazivalištu nudi.

Nije jasno zbog čega tu gomilicu postojećih programa u kulturi onda potpisuje "selektorica" Mani Gotovac, kad je zapravo riječ o čudnoj dislokaciji tuđih projekata, niti je jasno tko je došao na tu genijalnu ideju pretakanja *istih* zbivanja u *novi* format pod nazivom Jesen u Zagrebu. Bilo kako bilo, Jesen u Zagrebu na stranicama gradonačelnikovim je internetskim stranicama ovjerio je Milan Bandić osobno, a to znači da je za festivalski tim svakako riječ o unosnom projektu, dok je za porezne obveznike riječ o Potemkinovu selu za koji ćemo svi mi *once again – noch einmal – encore une fois* - poslušno izdvojiti svoj novac.

Nema veze. Navikli smo. Glavno da imamo jedan festival po glavi stanovnika. Dobro, ako je stanovnik ugledniji, zna skupiti i po dva festivala ili se potpisati pod tuđe projekte, nazvavši ih (dovoljno široko) "Meteorološke pojave u Zagrebu". Kako dolazi do tog bujanja umjetničkih ravnatelja festivalskih manifestacija? Jednostavno. Kad prosječni Hrvat ili Hrvatica dokono prošeta gradom, sjedne na kavu negdje oko Cvjetnog placa ili se smjesti negdje u Tkalčićevoj, ne znajući što bi sa sobom i svojom uzmanjkalom karijerom *kulturnjaka*, a vani je sunčani dan i nikako mu se ne sjedi doma, treba samo poželjeti osnovati festivalsku produkciju i sigurno će njemu ili njoj netko u Ministarstvu ili Gradskom uredu za kulturu izaći u susret.

Mi smo utopijska Festivalija: zemlja neprekidnog *slavljeraja*.

I baš nas briga ako jedan dio stanovnika nema ni za kruh.

Igara mora biti. To je naš nacionalni imperativ. Makar sljedećih osamstopedeset godina vraćali dugove MMF-u.

GOST-SELEKTOR Jedina festivalska pojava koju u Hrvatskoj nikako ne možemo susresti, ni na takozvanoj "glavnoj" festivalskoj prometnici, niti na njezinim alternativnim destinacijama, vezana je za mogućnost da neku od selekcija jedne godine napravi neka Inozemna Figura. Zamislite: izbornik *cum* revizor u istoj osobi! Dvostruka divota. Razlog zašto domaćoj kulturi treba revizija sadržana je u činjenici da sam do sad već izvrsno naučila kakav scenski ukus njeguju Dubravka Vrgoč i Ivica Buljan (prvi i zasad jedini selektori Festivala svjetskog kazališta), baš kao što mi je poznato što mogu očekivati unutar njihove festivalske ponude. Zbog toga se pitam zašto jednom izbor iz *svjetskog* kazališta ne bi napravila neka osoba koja doista raspolaže "nepristojno" *svjetskim* ugledom. Naprosto zato da se iznenadimo! Ili da pred sobom ugledamo popis umjetničkih naslova koji *ovog trena* pune pariške ili berlinske ili njujorške izvedbene kuće. Voljela bih da izbor predstava bude sastavljen po logici najobičnije, referencijalne obrade odabranih izvedbi: ako se o njima pisalo *ove godine* u svim ključnim kazališnim časopisima, ako ih je zapazila i publika i kritika, onda bi bilo vrijedno da i hrvatsko gledateljstvo donese sud o dotičnom kazališnom fenomenu. Kako bi, recimo, izgledao Festival svjetskog kazališta da su predstave birali Tom Stoppard ili Ariane Mnouchkine? Možda bi se na festivalskoj ponudi konačno pojavila čak i neka redateljica? Možda bi publika imala pravo postavljati pitanja o kriterijima samog izbora i možda bi na pitanja sredine za koju se festival priređuje netko doista ozbiljno odgovorio (fraze "revijalni karakter" priredbe sigurno ne objašnjavaju kako nastaje *revijalnost* sadržaja koji sebe definiraju na mnogo drugačijih načina)? Možda u tom slučaju ne bismo drugi put u pet godina gledali Dodinov umorni ruski teatar, pun nostalgije za vremenima kad je stasito, bradato i glasno momče deklamiralo glavne uloge, a ljepotice u negližeu koketno promicale prednjim planom pozornice. Možda bi na Festivalu svjetskog kazališta bilo manje skladatelja, ali zato više koreografa, socijalih performera, cirkusera i plesnih umjetnika. Možda bi izabrane predstave pokazivale veću metodološku raznovrsnost? Tko zna, možda bi se moglo raspravljati i o samomu pojmu "svjetske" *tik do* "domaće" izvrsnosti, istaknuvši da mi također živimo na istom "svijetu" kao i skupina Needcompany. Ili, posve fantastična opcija: selektorska osoba bio bi netko tko prima prijedloge kazališnih gledatelja i inozemnih kolega, na posebnom web-portalu raspravlja dostupnost predloženih sadržaja i još nudi mogućnost javne debate o konačnim izborima.

— U PONEŠTO RASTEGNUTOM ZNAČENJU TOG POJMA, MOGLI BISMO REĆI DA SERIJA PLESAČKIH IZVEDBI KOJE INICIRA JASNA VINOVRŠKI TAKOĐER PREDSTAVLJA SVOJEVRSNI festival, ALI OVAJ PUT GOVORIMO O SVEČANOSTI KOJA INZISTIRA NA STVARALAŠTVU KAO ČINU RIJETKOG MEĐUSOBNOG POVJERENJA I ISTRAŽIVANJA IZMEĐU KOREOGRAFA I PLESAČA —

Ali to bi već graničilo s demokracijom, dakle ne dolazi u obzir.

Umjesto toga, festivalom mora što dugotrajnije upravljati ista osoba. Bandićev model. Ne silazim s vlasti dok me doslovce ne "iznesete" na neko bolje plaćeno, svakako glamuroznije mjesto. S puno arkada u pozadini.

TROŠENJE KAZALIŠTA Kako, dakle, pisati o festivalskoj hiperprodukciji?

Njome je i gledatelj(ica) pretvoren(a) u konzumenta kojem je planirano oduzeta mogućnost pažljivije obrade podataka obilja koje se svakodnevno nudi: sadržaja je toliko da se idućeg dana teško prisjetiti što smo jučer gledali. Kazalište, međutim, loše podnosi gomilanja i brzinska trošenja: predstave polako dobivaju status redovitog *show*-programa lokalne ili internacionalne televizije, čijim je posjetiteljima sustavnno uskraćena mogućnost refleksije. Nijedan od navedenih festivala, dodajmo, nije organizirao teatrološke razgovore za koje bi se pripremali i gosti i sudionici: pušteno je da izvedbe odvijaju bez teorijskih i analitičkih zahvata u prikazano, isključivo u pratnji rutinskih pressica, prvenstveno priređenih *za goste* i njihov osjećaj samovažnosti, a ne za približavanje domaćina pristiglim scenskim poetikama.

Sad je trenutak da priznam da sam upala u zamku, odnosno nisam mogla odoljeti logici prema kojoj se inozemne predstave Festivala svjetskog kazališta *nikako ne smiju propustiti*, tako da su mi promakli daleko zanimljiviji projekti koji su se istodobno događali na drugim lokacijama.

Primjerice, na Platformi mladih koreografa.

No nekim "neglamuroznim" izvedbama ipak sam uspjela prisustvovati.

VARIJACIJE Plesna produkcija Jasne Vinovrški, naslovljena *Under Construction*, zanimljiva je jer prenosi specifično koreografsko znanje i iskustvo svaki put

drugom plesaču. U prvoj verziji ove predstave, za koju je Vinovrški na DVD snimila desetominutnu plesnu dionicu i poslala je izvođaču po svom izboru, zadavši mu njezino što vjernije ponavljanje, svojevremeno je na Tjednu suvremenog plesa nastupio Pravdan Devlahović. Devlahović je pristupio plesnim zadacima krajnje profesionalno i doslovno: čak i nakon eksplicitne dozvole Jasne Vinovrški da intervenira u materijal izvedbe kada ga izvodi drugi put, Devlahović je radije ostao unutar dogovorenih plesnih koordinata. Pokazao je veliku koncentraciju i fizičku inteligenciju, koju bismo možda očekivali od baletana, ali kad dolazi od suvremenog plesača, zaista je moramo posebno istaknuti i pohvaliti, u smislu radikalne posvećenosti izvedbi. Njegove vrtnje u mjestu precizno su se držale početno zadanog radijusa, svaka je dionica izvedbe bila domišljena i uvježbana, nije bilo nikakvih ispadanja iz ritma ili gubitka jednom zacrtanih performativnog uporišta. Moj je dojam da je Devlahović pristupio projektu Jasne Vinovrški kao nekoj vrsti "ispita" u kojem ne smije biti bitnih otklona i improvizacija, već treba sa sigurnošću i pribranošću proći, *ponoviti* zadani program. Tome nasuprot, Larisa Lipovac na istu je seriju zadataka, ovaj put ugošćenih na Platformi mladih koreografa, odgovorila s mnogo više varijacijskog erosa. Desetominutni zadani program prvi je puta izvela u potpunoj tišini, drugi puta uz pratnju raznovrsne glazbe, odgovorivši svim "upadicama" i promjenama akustičkog i fizičkog okoliša. Svim je inicijalnim zadacima koreografije također odgovorila tehnički točno, ali s malim odmakom, što ne znači da se nije držala dogovorenog vokabulara. Njezina je interpretacija, međutim, svjesno posezala za digresijama i ironizacijama ideje da Jasna Vinovrški "posjeduje" svoju koreografiju i sada je "delegira" nekome drugome. To se posebno vidjelo u drugom dijelu izvedbe Lipovčeve, dakle u *ponavljanju* koje je pratila glazbena podloga. Larisa Lipovac je u jednom trenutku potpuno iskoračila iz svih očekivanih etapa "ponavljanja", legla na pod i "prekrila" samu sebe karticama na kojima su bili zapisani zadaci. Činilo se kao da se na trenutak "sahranila" ispod naredbi čije je pridržavanje prethodno više puta odigrala, ali istovremeno je otkomunicirala publici i svoje nezadovoljstvo "upotrebljenošću" u eksperimentalne svrhe. Višekratno je hodala za Jasnom Vinovrški, dječje parodično oponašajući ili prenaglašavajući njezinu gestikulaciju i objašnjenja upućena publici. Scenski prostor koristila je na autonoman način, s neobično istančanim osjećajem za glazbenu dinamiku izvedbe. Pristala je na sve što je od nje tražila koreografkinja, ali je tome dopisala različite osobne elemente. Vidjelo se da je proces "utiskivanja" tuđeg materijala u vlastito tijelo istovremeno fascinira i odbija, odnosno da je svjesna i objektnosti i subjektnosti svoje pozicije. Vidjelo se da joj zna pružiti otpor, baš kao što zna i surađivati. Štoviše, publika je sudjelovala u zbiljskom pregovaranju izvođačice i koreografkinje oko stupnja obostrane otvorenosti.

— GLAVNO DA IMAMO JEDAN FESTIVAL PO GLAVI STANOVNIKA. DOBRO, AKO JE STANOVNIK UGLEDNIJI, ZNA SKUPITI I PO DVA FESTIVALA ILI SE POTPISATI POD TUĐE PROJEKTE, NAZVAVŠI IH (DOVOLJNO ŠIROKO) "METEOROLOŠKE POJAVE U ZAGREBU". —

AUTOGRAFIJE KAO KOREOGRAFIJE Postavimo autorskom projektu nazvanom *Under Construction* još nekoliko pitanja. Zašto Jasna Vinovrški izlazi pred publiku da bi nam svečano, gotovo detektivski slavodobitno otkrila koje su koreografske tehnike za nju imale autobiografski veliki značaj? Zašto za to upotrebljava druge plesače, prvotno skrivajući od njih svoje izvore i autorske namjere? Je li doista važno da u signaturi pokreta jedne umjetnice prepoznamo njezine uzore (La La La Human Steps, Pinu Bausch, Kurta Joossa itd.)? Gdje je granica između natpisa "proba" i natpisa "izvedba", čije etikete nose i neprestano presvlače plesači? Može li se tijelo drugog plesača koristiti kako bi se pokazale inskripcije na vlastitu tijelu (tijekom probe; tijekom izvedbe)? Sve su ovo zanimljive profesionalne natuknice koja ulaze u samu srž koreografskog posla, u smislu "zaposjedanja" tuđeg ekspresivnog sustava. Vinovrški se pokušava na licu mjesta nositi s namjerno izazvanim plesačkim iznenađenjem svoje suautorice: "Larisa, znam da će ti ovo što ću sad reći biti čudno, ali pravo ishodište ovog dijela koreografije je... ": tako glasi tipični uvod koreografkinje u samopredstavljanje angažiranom plesaču i publici. Iz pozicije publike, moram reći da mi je bilo daleko zanimljivije gledati Larisu Lipovac, odnosno koreografsku "ispovijed" u dionicama *prisvojenog* plesa, nego slušati osobnu povijest kao narativ Jasne Vinovrški. Nisam sigurna da na moju interpretaciju plesa utječe poznavanje datuma i radova koje izrijekom spominje Vinovrški. Naprotiv, ova lokalizacija djeluje kao ispisivanje plesačkog tijela različitim sustavima kontrole, čijoj se monotoniji i predvidljivosti suprotstavlja sama metodologija autorskog procesa u kojem plesači jedan za drugim "prihvaćaju" i "adaptiraju" određene zadatke autorice Jasne Vinovrški, oblikujući niz od (zasad) osam različitih izvedbi istog plesnog materijala, igranih u različitim europskim gradovima.

U ponešto rastegnutom značenju tog pojma, mogli bismo reći da serija plesačkih izvedbi koje inicira Jasna Vinovrški također predstavlja svojevrsni *festival*, ali ovaj put govorimo o svečanosti koja inzistira na stvaralaštvu kao činu rijetkog međusobnog povjerenja između koreografa i plesača. Nijedna izvedba djela *Under Construction* ne bi bila moguća da plesači ne pristaju uvježbati i uživo odigrati desetominutnu DVD snimku Jasne Vinovrški, uz koju im ne stiže nikakvo "konceptualno" ni kontekstualno objašenjenje. Čitav se plan predstave postepeno otkriva i gradi tek na samoj izvedbi, pred publikom. Dvoje plesača koje sam vidjela u predstavi Jasne Vinovrški ovu informacijama "neravnopravnu" situaciju smatraju izazovom i pokušavaju na nju odgovoriti što poštenije mogu. Zanima ih ulazak u *tuđu* autobiografiju, iako su njome otvoreno zatečeni. Nije im omogućena velika sloboda: mogu autorici odgovoriti varijacijom njezina izvedbenog diskurza, ali ne mogu iskoračiti iz zadanih korpografija. Vinovrški izravno od njih traži ponavljanje.

S druge strane, omogućeno im je da zakratko "nose" tijelo koreografkinje i da još čuju detalje o njezinim životnim iskustvima, što svakako predstavlja neku vrstu dara autorske otvorenosti. Zbog toga je *Under Construction* djelo koje poziva i na daljnja igranja i na nastavak tumačenja (pa i na razradu onog dijela izvedbe kada se koreografkinji i plesačima pridružuje Clément Layes, izrađujući na pozornici zastor od slijepljenih praznih listova papira).

Po mom mišljenju, izvedbeni festivali trebali bi daleko više nalikovati radu Jasne Vinovrški, negoli Bandićevim bombonijerama: morali bi uključivati pristanak na autorski rizik, na razmjenu iskustava, na ukidanje granice "izvedbe" i "probe" te definitivno na refleksiju svih svojih sudionika. Drugim riječima, morali bi se bazirati na principu istraživanja, a ne *revijalnog* umnažanja komercijalnih bodova.

PONUDA VLASTITOGA MESA I HOBOTNICA

U POVODU PERFORMANSA MARKA MARKOVIĆA I KANADSKE UMJETNICE SATOMI NA DRUGOM Zagrebi! Festivalu (12. I 13. RUJNA 2009., MOČVARA, ZAGREB), KOJI, ISTIČU ORGANIZATORI, PROMOVIRA TEME O KOJIMA JE ZA SADA KORISNIJE ŠUTJETI

SUZANA MARJANIĆ

Možda nije naodmet izvedbenu priču s ovogodišnjega *Zagrebi! Festivala* započeti prisjećanjem na prošlogodišnje performanse koje smo imali prilike vidjeti na prvom izdanju ovoga ekofestivala. Te inicijalne godine mogli smo pratiti sljedeće performanse – *Bolji umjetnik* Tanje Dabo i Borisa Kajmaka, *Erzsébet Báthory* Vlaste Delimar te živu skulpturu i prostornu instalaciju *Mirila* Josipa Zankija i Bojana Gagića, a koji su demonstrirali značenje eko-performansa u slobodnoj interpretaciji pojma *ekologija*.

OD EKO-PERFORMANSA DO BODY ARTA I tako dok smo na prošlogodišnjem Zagrebi! Festivalu mogli vidjeti tri eko-performansa, od kojih je *Erzsébet Báthory* Vlaste Delimar bio oblikovan i kao obračun s nekim konceptima ekologije, i to posebice onih koji promoviraju nejedenje životinjskih leševa, ove godine Emil Matešić kao direktor programa Zagrebi! Festivala posvetio se body artu, i to pozvavši samo dvoje umjetnika – Marka Markovića i kanadsku umjetnicu Satomi. Naime, Emila Matešića privukla je tema označavanja, modifikacije tijela koja subvertira modifikacije tijela vladajuće kulture (npr. liposukcija, botox, facelifting, popularna plastična kirurgija "hrvatskih" nosova, Marcolane injekcije za povećavanje grudi itd.). Radi se o tzv. subkulturnim modifikacijama tijela ali i praksama sputavanja tijela – npr. o skarifikaciji (zarezivanje estetskih "ožiljaka"), kauterizaciji, tetoviranju veće površine tijela (koju smo mogli vidjeti na prekrasnom, baršunastom tijelu koreografkinje Satomi); nadalje, o tradicionalnoj japanskoj umjetnosti vezivanja lanenim konopcem (*kinbaku*) ali i o body art praksi autokanibalizma, koju je u svome političkom performansu demonstrirao osječko-splitski umjetnik Marko Marković. Naime, sve subkulturne tehnike ukrašavanja, urezivanja tijela (npr. spomenuta ornamentalna skarifikacija i tetoviranje veće površine tijela), piercing vrha klitorisa i stidnih usana, kako je istaknuo Emil Matešić kao i koreografkinja Satomi, u razgovoru upriličenom nakon njezinoga performansa u kojemu je demonstrirala vezivanje vlastitoga tijela tradicionalnom japanskom tehnikom, i nadalje u dominantnoj kulturi izazivaju sablazan i estetski šok, i pritom se uglavnom zaboravlja, namjerno ili ne, da su te vještine ukrašavanja tijela kao i sputavanja tijela zapravo urbane reinterpretacije arhaičnih rituala.

ZAREZIVANJE, ALI I JEDENJE VLASTITOGA MESA Zaustavimo se ukratko na Markovićevu performansu. U tom drugom performansu iz ciklusa performansa *Samojed* Marko Marković se odlučio na jedenje vlastitoga tkiva. I nakon što je konobar postavio bijele tanjure na dugačak stol, prekriven bijelim stolnjakom, koji dakako asocira na koncept Posljednje večere – u kojoj nam preostaje samo strategija preživljavanja jedenjem vlastitoga mesa – medicinska sestra s Markovićeve lijeve ruke skalpelom zasijeca i odsijeca komadićak mesa i postavlja na umjetnikov tanjur. Tako se središnji dio performansa pored tog medicinskoga odstranjivanja djelića mesa odnosi na umjetnikovo posezanje za vilicom i nožem u jedenju vlastitoga tkiva.

Podsjetimo da je na ovogodišnjem drugom izdanju splitskoga DOPUST-a u prvome performansu iz ciklusa *Samojed* Marković iz slamčice, koja je bila "prikopčana" direktno na njegovu venu, pio vlastitu krv, demonstrirajući kako nam u ovoj bijednoj državici preostaje jedino strategija preživljavanja pijenjem vlastite krvi, i to doslovno.

U ovom drugom dijelu ciklusa *Samojed* Marković tako od krvi ostvaruje prijelaz na meso, na "hranjiviji" dio tijela, međutim, s izvedbenom razlikom. Naime, prvi se performans iz ciklusa *Samojed*, u kojemu umjetnik pije vlastitu krv, sastoji od dva oprečna dijela: i dok u početnome dijelu performansa umjetnik publici dijeli šećernu vunu crvenkaste boje, te nakon što ih je počastio slatkim i time zamutio, "prefarbao" njihov pogled slatkastom masom, umjetnik otvara gorki dio priče, kada uz pomoć medicinske sestre, kroz cjevčicu spojenu u venu, pije vlastitu krv, gledajući pomno u tom

— I PRVI I DRUGI PERFORMANS IZ MARKOVIĆEVA CIKLUSA Samojed ODNOSI SE NA REALIZIRANU METAFORU O SISANJU ILI PIJENJU VLASTITE KRVI KAO I JEDENJA VLASTITOGA MESA GDJE NAM AUTOKANIBALIZAM OČITO PREOSTAJE KAO POSLJEDNJA POBUNA PROTIV VAMPIRSKE NE/KULTURE NA VLASTI —

— Kinbaku, KAKO JE SATOMI POJASNILA U VRLO ZANIMLJIVOM RAZGOVORU S PUBLIKOM, PORIJEKLO IMA U SAMURAJSKOJ VJEŠTINI VEZIVANJA ZAROBLJENIH PROTIVNIKA, ALI JEDNAKO TAKO TIJEKOM PROŠLOGA STOLJEĆA SVOJE JE MJESTO PRONAŠAO I U JAPANSKOJ PORNO INDUSTRIJI, ODNOSNO U S&M SUBKULTURI —

Marko Markovic, Samojed, foto: Silvijo Selman

Satomi, performans Wabisabi, foto: Silvijo Selman

autokanibalističkom činu u lica prisutnih. Istina, pritom i drugi performans iz ciklusa *Samojed* može se promatrati u toj dijadnoj strukturi gdje bi taj šećerno-vunasti dio, prikrivanje mračne istine ružičastim, vunastim snovima preuzela početna pojava konobara pored svečano opremljenoga stola, a čiju sliku razbija dolazak asistentice-medicinske sestre i njezino posezanje za Markovićevom lijevom rukom. Tako se i prvi i drugi performans iz ciklusa *Samojed* odnosi na realiziranu metaforu o sisanju ili pijenju vlastite krvi kao i jedenja vlastitoga mesa gdje nam autokanibalizam očito preostaje kao posljednja pobuna protiv vampirske ne/kulture na vlasti.

GEJŠA, HOBOTNICA I CRNA TINTA: DARK ZEN Druge, posljednje večeri ovoga dvodnevnoga eko/festivala mogli smo vidjeti solo performans kanadske performerice i koreografkinje umjetničkoga imena Satomi koja u svome radu reinterpretira tradicionalnu japansku umjetnost vezivanja lanenim konopcem (*kinbaku*), a koja čini i središnji dio njezinoga performansa *Wabisabi* kada se umjetnica samovezuje s nekoliko konopaca (čini mi se trima) i pritom ovješava vlastito tijelo na spuštenu metalnu kuku. Za performans *Wabisabi*, kojim se Satomi predstavila zagrebačkoj publici, umjetnica ističe da je inspiriran Mishiminom estetikom koji je isto tako, kako je pojasnila u razgovoru koji je Emil Matešić potaknuo nakon njezinoga performansa, bio opčinjen estetizacijom tijela, boli i samomučenja koju je i završno ritualizirao visokoestetiziranim činom samoubojstva. Tako pored Mishimine estetike i japanske umjetnosti vezivanja lanenim konopcem, u navedenom je performansu Satomi demonstrirala i estetiku kaligrafije, kojom je i obilježila početni dio performansa *Wabisabi*. Naime, ta kanadska umjetnica, koja je duboko opčinjena tradicionalnom japanskom kulturom, u početnom dijelu performansa odjevena poput gejše iscrtava tri kaligrafska znaka (u značenju *ljepota, tuga* i *Wabisabi koji označava sve one oprečne emocije, miksturu osjećaja probuđenu prolaznošću ljepote*) koje nakon toga uzdiže špagicama pod kupolu okrugloga šatora, u kojemu je održan i njezin kao i prethodne večeri – Markovićev performans. Inače, *kinbaku*, kako je umjetnica pojasnila u vrlo zanimljivom razgovoru s publikom, porijeklo ima u samurajskoj vještini vezivanja zarobljenih protivnika, ali jednako tako tijekom prošloga stoljeća svoje je mjesto pronašao i u japanskoj porno industriji, odnosno u S&M subkulturi. Cjelokupan se performans koji je dijadno formiran – od početnoga iscrtavanja triju kaligrafskih znakova do završnoga ovješavanja vlastitoga tijela o metalnu kuku te ispijanja crne tinte – odvijao uz projekciju "dark zen" video zapisa *Yamato no Orochi (meeting Hokusai's Fisherman's Wife)* u kojemu Ouraken crno-bijelo tehnikom prikazuje nago djevojačko tijelo u erotskom ili pak možda porno zagrljaju s falusoidnim pipcima hobotnice. Naime, kao što je npr. napisao Velimir Grgić u knjizi *Jegulje, grah, bukkake: vodič kroz japanske seks-fetiše* (Zagreb, 2005.) u japanskim animiranim filmovima (*anime*) za odrasle (*hentai*) svakako je jedna od danas najprepoznatljivijih i vjerojatno najbizarnijih vrsta *hentaija – tentacle hentai*, poznata kao i *tentacle rape hentai* – "podžanr u kojem djevojke (curice, rijetko muškarci/dječaci) spolno općе s pipcima bića koja imaju pipke, bilo da je riječ o divovskim hobotnicama ili lignjama, bilo da ih napadaju nedefinirana čudovišta ili roboti s nekoliko desetaka ili stotina pipaka na sebi!" I nadalje: *unagi* (na japanskom znači *jegulja*) sado-mazo pornografija ugnjetava nedužne životinje – jegulje. U ovom fetišu djevojke obješene naglavačke primaju punu posudu jegulja *u* i *na* spolovilo, a najpopularniji naslovi su oni u kojima ženu "siluju jeguljom", koju potom ispeku i ženi posluže za ručak.

Čini mi se tako da završna scena u performansu *Wabisabi* – kada Satomi ispija iz porculanske posudice crnu tintu kojom je u početnom dijelu performansa iscrtala tri kaligrafska znaka – korespondira s tom zoofilnom ili pak bestijalnom scenom spomenutoga "dark zen" video zapisa.

I ESTETIKA I POLITIKA Naime, u praksi body arta, kao što je poznato, radi se o preuzimanju apsolutne kontrole nad vlastitim tijelom, ali kontrole koja podrazumijeva protest. I dok Satomi kontrolom vlastite boli protestira, među ostalim, i protiv vladajuće kulture koja se zgražava nad nekim drugim, drugačijim modifikacijama tijela (npr. kauterizacija, skarifikacija, tetoviranje cjelokupne površine tijela) kao i praksama sputavanja tijela, Marković, čini se, ipak poseže za radikalnijim političkim protestom gdje se direktno suprotstavlja cinizmu svih državotvornih moći na vlasti koja od ljudi (hoćemo-nećemo, moramo se nazvati podanicima, i što je još najgore – pritom smo tako malodušno ponizno poslušni) oblikuje vampire s autokanibalističkim strategijama preživljavanja.

Dakle, ove se godine program performansa Zagrebi! Festivala usmjerio na propitivanje tijela, za razliku od prethodne godine kada je demonstrirao eko-performanse u slobodnom značenju definiranju pojma ekologija, iako se ovogodišnje izdanje Festivala odvijalo u prilično dobrom eko-prijateljskom raspoloženju, što se tiče globalnih i nadamo se ne trenutnih strategija. Tako su npr. u rujnu na Sedmom svjetskom kongresu o alternativnim metodama i korištenju životinja Life Sciences, održanom u Rimu, Europska komisija i Europska kozmetička industrija predstavili zajednički, naravno financijski plan za istraživanje alternativnih metoda ispitivanja kozmetičkih proizvoda koje se neće oslanjati na testiranje i mučenje životinja. Možemo reći samo – konačno. Z

Srpski zet je srpski zet, ma koliko se mi poslije ispričavali zbog toga.

SVE ŽIVLJI BAROK

KOMUNIKATIVNOST, ALI I KREATIVNA SLOBODA U INTERPRETACIJI, KOJA JE DANA I IZVOĐAČU I SLUŠATELJU, ONO JE ZBOG ČEGA BAROKNA GLAZBA UPRAVO DANAS NALAZI UVIJEK NOVU PUBLIKU.

TRPIMIR MATASOVIĆ

39. Varaždinske barokne večeri, Varaždin, 18. do 29. rujna 2009.

Čega novoga ima u baroku? Pitanje se može doimati kao kozerski oksimoron, ako ne i notorna besmislica, ali, zapravo, ima puno više smisla nego što se isprva čini. To potvrđuju i 39. Varaždinske barokne večeri, jedna od onih manifestacija za koje Mani Gotovac i njoj slični zacijelo ne bi rekli kako je riječ o "festivalu koji se obraća živima".

Barokna umjetnost, međutim, ne samo da nije mrtva, nego je, naprotiv, sve življa i življa. Za to je jedan, ali nipošto ne i jedini dokaz činjenica da su festivalski programi ove godine odreda privukli brojnu, a k tome nezanemarivim dijelom i mladu publiku. Moglo bi se, naravno, reći da zanimanje publike nije nužno pokazateljem ni kvalitete, a kamoli živosti i suvremenosti, pa bi, dakle, za dodatne argumente ipak trebalo posegnuti u sâm program.

— ČAK SE NI U ATRAKTIVNIJIM PROGRAMIMA NE PODILAZI PUBLICI, NEGO SE POSJETITELJE PRIVLAČI REPREZENTATIVNOŠĆU FORME, A POTOM EDUCIRA NOVIM SADRŽAJEM. —

SINKRONICITET ANAKRONIZAMA U tom smislu, kao svojevrstan simbol čitavog festivala može poslužiti, umjesto svih koncerata, jedan popratni događaj – Prva varaždinska utrka krinolina. Zvuči kao historicistički kič, kakvim obiluje navodno "urbaniji", a u osnovi puno malograđanskiji Špancirfest. No, tko god je očekivao varaždinske gospodične koje trčkaraju uz neizostavnu ciku i smijeh, praćene odobravanjem građana starije životne dobi, gadno se prevario. Umjesto toga, autor ovog projekta Krešimir Kološi ponudio je, u odlično posloženom sinkronicitetu anakronizama, kostime koji ironiziraju i barokne krinoline i suvremenu navijačku ikonografiju, sve to začinivši živom svirkom odličnog varaždinskog udaraljkaškog sastava Rudiment i snimljenim zvucima Falca, koji poziva na općenje s Mozartom.

S druge strane, nešto se novo i živo moglo doživjeti čak i u neprikosnoveno najviše historicističkom projektu ovogodišnjih Baroknih večeri – scenskoj izvedbi Vivaldijeve opere *Argippo*, koju je priredio ansambl Hofmusici. Redateljica Zuzana Vrbová odlučila je u potpunosti se osloniti na osebujnu gestičnost baroknog teatra, u kojem su likovi manje-više statični, a sve emocije prikazuju se isključivo stiliziranim pokretima ruku. Na taj način, i u pokretu je provedeno ono što već postoji u tekstu i glazbi – stereotipizacija afekata omogućava jasno prepoznavanje temeljne poruke, ali ostavlja i prostor za suptilno nijansiranje i raznolikost. To je isto ono što, na druge načine, ali manje uspješno, pokušava i suvremeni korporativni marketing. Razlika je samo u tome što barokni skladatelji ništa ne nameću, a kamoli prodaju, nego pozivaju konzumenta na aktivno i kritičko slušanje, pa i suosjećanje s koliko tipskim, toliko i kompleksnim, a time i još uvijek živim likovima.

SPREMNOST NA RIZIK ISTRAŽIVANJA Ta je komunikativnost, ali i kreativna sloboda u interpretaciji, koja je dana i izvođaču i slušatelju, ono zbog čega barokna glazba upravo danas nalazi uvijek novu publiku. Za tu je slobodu svakako neophodno da takva pravila igre prihvate i iskoriste svi sudionici u lancu realizacije i recepcije glazbenog djela, i u tom se pogledu vodstvo Varaždinskih baroknih večeri pobrinulo osigurati niz uistinu prvorazrednih sastava. U prvom su planu pritom bili ansambli iz zemlje partnera – Češke Republike. U žestokoj konkurenciji, možda je i nepravedno izdvojiti praški ansambl Musica Florea kao najbolji, pogotovo uzmemo li u obzir da su i preostala tri češka ansambla – Inégal, Collegium Marianum i već spomenuti Hofmusici– bili na gotovo istoj vrhunskoj razini.

Dodatnu vrijednost njihovim nastupima, ali i festivalu u cjelini, daju umjetnička znatiželja, ali i spremnost na rizik istraživanja nepoznatog repertoara. Uz već spomenutog nedavno otkrivenog Vivaldijevog *Argippa*, tu je bio i čitav niz zanemarenih dragulja češke barokne glazbe, poput onih iz pera Jana Josefa Ignáca Brentnera ili Antonína Reichenauera, od kojih su neki upravo na ovom festivalu doživjeli svoju prvu suvremenu izvedbu.

U tom smislu, kao paradigmatsku za programsku koncepciju čitavog festivala, valja izdvojiti i izvedbu oratorija *Brončana zmija* Jana Dismasa Zelenke. Jer, koliko god je potrebno njegovati i kapitalna djela Bacha ili Händela, upravo je kroz upoznavanje skladbi manje etabliranih autora moguće ispravno pojmiti kontekst u kojem su djelovali ti velikani. A Zelenka, zapravo, pripada u sâm vrh glazbe svog vremena – unutar kruga autora koji su djelovali u i oko drezdenskog dvora on je, doduše, možda nešto slabiji od Telemanna, ali i bitno zanimljiviji od, recimo, Heinichena, Pisendela ili braće Graun. Uza sve to, razina izvedbe koju je ponudio praški ansambl Inégal pokazatelj je da se vrhunsko povijesno obavještено glazbovanje danas više ne događa samo u velikim zapadnoeuropskim centrima, nego je postalo normom i u glavnini srednje i istočne Europe.

PROGRAMI ZA SLADOKUSCE Hrvatske snage u tom pogledu još hvataju korak sa svijetom, ali, srećom, sve brže. Potvrdila je to i izvedba Händelovog *Mesije*, u kojoj je Akademski zbor Ivan Goran Kovačić, premda amaterski sastav, pokazao profesionalnost na svjetskom nivou. Seriozan pristup obilježio je i svirku Hrvatskog baroknog ansambla, iako je činjenica da se većina njegovih glazbenika barokom bavi tek povremeno nešto što i dalje koči daljnji razvoj tog sastava. Isto vrijedi i za odreda vrsne vokalne soliste, koji, usprkos iznimnoj muzikalnosti i neupitnom angažmanu, nisu još do kraja svladali sve finese barokne interpretacije – što, doduše, manje govori o njima sâmima, a više o ne baš sjajnom stanju domaće vokalne pedagogije. No, uza sve ove primjedbe, ova je izvedba *Mesije* pokazala nove, povišene standarde na domaćoj glazbenoj sceni, koje su u pitanje dovela tek glazbeno i dramaturški nelogična kraćenja partiture u izvedbi Saše Britvića.

Mimo reprezentativnih događaja, Barokne su večeri donijele i nekoliko samozatajnijih programa za sladokusce. Lutnjist Lutz Kirchof tako je sa svojim triom upozorio na opus Ferdinanda Ignaza Hinterleithnera, autora koji je u lutnjističkom repertoaru pripremio teren za bitno poznatijeg Sylviusa Leopolda Weissa, dok je Helsinški barokni ansambl odabrao djela sjevernonjemačkih autora iz takozvana Dübenove zbirke. Središnje mjesto pritom očekivano pripada Dietrichu Buxtehudeu, iako u zanimljivosti i invenciji za njim nimalo ne zaostaju ni inače zanemarena imena Johanna Valentina Medera ili Christiana Geista.

DOSLJEDNOST U KONCEPCIJI Naposljetku, valja se osvrnuti i na nezaobilazan problem recesije i načina na koji se s njome nose Varaždinske barokne večeri. Ravnatelj ovog festivala Davor Bobić odlučio se za možda i jedinu poštenu strategiju – smanjio je kvantitetu, a zadržao kvalitetu, i pritom ostao dosljedan u svojoj temeljnoj koncepciji. Tijekom deset dana trajanja festivala ravnomjerno su raspoređeni veliki projekti i komorni programi, ili, promatrano iz drugog ugla, općepoznati repertoarni "hitovi" i manje poznata djela. Kombinacija je to koja se već pokazala uspješnom, pri čemu je osobito bitno da se čak ni u atraktivnijim programima ne podilazi publici. To je već prokušan i uspješan Bobićev trik – privući posjetitelje reprezentativnošću forme, a potom ih educirati novim sadržajem.

Vratimo li se, dakle, na pitanje s početka, može se konstatirati da je, barem kada je riječ o Varaždinskim baroknim večerima, u baroku štošta novo – od novih djela, preko novih interpretacijskih perspektiva, pa sve do onog najvažnijeg – nove publike.

PROZAK / NAVRH JEZIKA Godišnji natječaj ALGORITMA i ZAREZA
za najbolji neobjavljeni prozni i pjesnički rukopis autora do 35 godina starosti

Mladen Kopjar, *U mreži*

Martin F. nije bio stari peder, kako ga je ispod glasa znala okvalificirati susjeda Danica kad bi bez pozdrava prošao pored nje, penjući se uz pomoć drvenog štapa do svoje garsonijere na trećemu katu. Jednostavno, klonio se žena, imajući s njima posla samo kad je morao.

– Dobar dan, gospon Martin – pozdravljala ga je poslovično vedra mesareva udovica. – Kaj bute danas?

– Teleći but. Pola kile – odgovarao bi kratko.

Mesarevu udovicu također nikad ne bi pozdravljao, ni na dolasku u mesnicu, niti na odlasku iz nje, ali mu udovica to nije uzimala za zlo jer bio je redovita mušterija. Naime, Martin F. uživao je objedovati meso, dobro pripremljeno, a katkad bi kupio i neko dobro vino. Uživao je u svečanosti pripremanja ručka, zavodljivom krčkanju ili cvrčanju, omamljivim mirisima koji su mu širili nosnice, dok su mu sokovi oplakivali želudac pripremajući ga za čulne užitke koji su bili bolji od onoga što bi mu mogla pružiti kakva žena. Muškarci su, uostalom, bolji kuhari, dok je ženama omiljena zanimacija žderanje novčanika pa pljuvanje kože, koji put zajedno s kostima.

– Mene neće uhvatiti u svoju mrežu – govorio je Martin F. svom prijatelju Andriji, zlataru, dok bi ujutro čekali da se otvori pekarnica. – Udovice, kurve, stare frajle. A, ne! Mene ne!

– I ti si stara frajla, kaj sereš? – rekao bi mu Andrija.

– Ajde ti odjebi – uzvratio bi Martin, kupio jedan polubijeli i žemlju pa otišao do parka.

Tamo bi sjeo na klupu, iz papirnate vrećice izvadio toplu žemlju, pola pojeo, a pola razmrvio i hranio golubove; štap je brižno skrivao iza leđa kako ih slučajno ne bi preplašio.

Martin F. volio je golubove jer su ga podsjećali da je i on, davno je to bilo, letio. Klečao je u helikopteru i automatskom puškom, slijepim mecima doduše, gađao živu silu na tlu. Kad je odoru zamijenio odijelom, nije više letio, čak ni turistički. Iz ureda se moglo jedino na zahod, četvrta vrata hodnikom lijevo, a zbog nikotinske ovisnice koja mu je dvadeset osam godina sjedila sučelice, vjerojatno ga ne čeka dugo uživanje u mirovini, nego skori rak pluća. Već ionako teško diše, što je pouzdani znak da će mu uskoro na rendgenskoj snimci pronaći mrlju čiji će obris neodoljivo podsjećati na iskeženu lubanju.

I kolegica ga je, nikad udana, pokušala uhvatiti u mrežu, baš kao pčelu ili komarca, pa polako iz njega isisavati život. Majka mu je, svom jedinom sinu, pokoj joj bio vječni, često govorila: *Odaberi dobro jer bit će zauvijek. Kajat ćeš se ako pogriješiš i patiti cijeli život.* Jasno da nije želio imati ništa s pušačicom, ženom koja je dojmljiva bila jedino po zubima koji su blještali više nego izlog Andrijine zlatarske radnje.

Andrija je, inače, bio beskrupulozni jebač, osobito udanih žena i, kad nisu bili posvađani, znao je ovako savjetovati Martina:

– Biraš previše. U tome je klopka, u biranju, a ne izboru.

S tim se zlatarevim savjetom Martin F. nije mogao složiti. Jer i on je jednom, kad je još mislio da stvari sa ženama mogu izaći na dobro, ipak izabrao. Rijetko mu je ona navraćala u misli, sentiment je za gubitnike, ali tog je jutra, dok je bacao mrvice blatnjavim golubovima koji su mu slijetali na ramena i noge, ipak došla.

– Bok, Martine – pozdravila ga je. – Imaš kišobran?

Imao ga je, i bio je golem, s debelim crnim platnom upregnutim među žicama; kupio ga je u podrumskoj trgovini u centru grada, tamo gdje mu je prišla prvi put. Nakon što su se ponovo sreli i upoznali, vrebao je priliku i spasio je od pljuska, a zatim je pozvao na piće ne nadajući se previše, no cijela mu se stvar više nije činila bezazlenom.

Pozvala ga je k sebi nekoliko dana nakon što joj je prvi put opipao guzicu, veliku a stamenu poput kundaka automatske puške. Živjela je na tavanu dvokatnice u blizini Zoološkog vrta, bilo je toplo i mirisalo na zagoreno mlijeko. Smjesta ga je bacila na kauč iz kojeg je na više mjesta izvirivala spužva i dohvatila ga za međunožje. On taj dodir gotovo da nije osjetio, gledao ju je u oči koje su žudjele za njim, iskreno i predano. Bila je ona ljubav koju je čekao.

Stiskala mu je, dakle, jaja, i nježno govorila:

– Tek si ušao, a već si mi u spavaćoj sobi. To ti je prednost tavana. Samo, ne smijemo biti preglasni, gazdarica bi se mogla naljutiti. Ionako joj kasnim s najamninom... A da – stisnula ga je ona snažnije – to sam te htjela pitati. Možeš mi posuditi...

Odgurnuo ju je i bez riječi otrčao iz kuće. I te je večeri pljuštalo, no on je neotvorenim kišobranom bijesno mlatarao po zraku, a onda ga slomio na željeznoj ogradi uz cestu. Šiljci na ogradi pozivali su ga da se baci na njih, no dotad mu je već ponestalo snage za takav uzaludni čin.

Sada je, mlatarajući svojim drvenim štapom, tjerajući od sebe obrise te gnusne nesretnice, udarao po golubovima, a kako to nisu očekivali, nekoliko ih je i dohvatio, izgledalo je sa smrtnim posljedicama. Andrija, koji se vraćao s tržnice, obuhvatio ga je oko ruku i primirio.

– Moraš si naći ženu – rekao mu je kad su sjeli na klupu. – Meni je dosta, napokon ću si nataknuti prsten. I njoj, normalno.

– Kojoj... – soptao je Martin nakon napada na golubove; pluća kao da mu se nisu mogla napuniti do kraja. – Kojoj ćeš nataknuti prsten?

– Mesarevoj udovici... Kaj me gledaš? Pa niš joj ne fali.

Martin je dohvatio vrećicu s polubijelim kruhom.

– Znači, upao si u mrežu. I sad budeš mesar? – pitao je. – S tim svojim filigranskim prstima?

– Da, bit ću kirurg za svinje, a ti ćeš preko reda dobivati najbolje komade.

Gledao ga je Martin s prezirom, iako je Andrija htio najbolje. Najradije bi mu štapom slomio taj koščati nos iz kojeg je uvijek stršala pokoja dlaka.

– Ništa meni od tebe ne treba preko reda – rekao je Martin F. – Sad ćeš imati zlatarnu i mesnicu, kapital ti je sve krupniji, možda postaneš i zastupnik u mjesnoj zajednici. A pišam ja na tebe kao predstavnika naroda.

Nije slušao galamu uvrijeđenog Andrije, nego je, hvatajući zrak dubokim udisajima, krenuo prema svojoj zgradi, razmišljajući o tome što će nakon laganog doručka spremiti za objed. Imao je u dubokom zamrzavanju još par svinjskih odrezaka pa ih je izvadio čim je stigao u garsonijeru, a potom sa šalicom mlijeka i šnitom kruha sjeo pred televizor. Stavio je naočale i zadovoljno kimnuo shvativši da je stigao točno na jutarnje vijesti.

– ... te se može ustvrditi da je virus ptičje gripe A/H5N1 stigao i u Hrvatsku – čitala je s blesimetra mlada, izuzetno zgodna žena, koja je Martina pomalo podsjećala na obris koji je u parku pokušavao odagnati štapom. – Mjesta panici nema, ali preporuka je Zavoda za javno zdravstvo da se izbjegava nepotreban kontakt s divljim pticama bilo koje vrste...

Ruke Martina F. su zadrhtale, ali ipak nije prolio mlijeko. Odložio je šalicu i kruh na stol rekavši:

– Pa ti hrani golubove. Kako bilo, opet će me pluća koštati ži...

Martin F. naglo je ustao s kauča iz kojeg je na naslonu provirivala spužva, uhvatio se desnom rukom za lijevu stranu grudi, zakrkljao te se srušio na parket. Kad ga je, odljutivši se, Andrija za tjedan dana došao pozvati na čašicu kako bi proslavili njegove zaruke, zadah koji je dopirao iz stana nije slutio ni na što dobro.

– K'o da sam u Sesvetskom Kraljevcu, a nigdje nikog, mater vam susjedsku – mrmljao je Andrija.

Razvalivši vrata, policajci su najprije pronašli crvljive odreske, a zatim i Martina F. kako leži na leđima otvorenih usta i očiju, držeći se za lijevu stranu grudi te se činilo kao da želi zapjevati himnu, ili možda podoknicu. Na televizoru je bila emisija o poljoprivredi, točnije, prilog o uzgoju svinja. Začepivši nos, jedan se policajac prignuo do glave pokojnika; od resice desnog uha do stakla na naočalama, s vrhom visoko u kosi, a donjim krajem na bradi, preko glave Martina F. bila je razapeta paukova mreža, svilenkasta poput kože ljubavnice iz tople ložnice. ◘

MLADEN KOPJAR rođen je u Zagrebu 1975. godine, gdje je diplomirao pravo i bibliotekarstvo. Kratke priče za djecu i odrasle objavljivao je u listovima *Modra lasta*, *Plima*, *Prvi izbor*, *Radost*, *Smib*, *Ubiq* i *Vijenac*. Na Hrvatskom radiju emitirano mu je devet radio-drama i niz priča. Za djecu je objavio tri romana, a za zbirku priča i pripovijetki *Ljubav, padobranci i izvanzemaljci* dobio je nagradu *Ivana Brlić-Mažuranić*. Samostalni je umjetnik.

Jasmina Mujkić, *Boje spektra*

***

Oblikovala je. Uposlila svih deset prstiju;
    ne preza ni pred čim.
Ako joj je vjerovati
ona spava gola. Spava s mnogim
    muškarcima jer
ljeta su preduga za vjernost, a zime
    prehladne.
Koža boje borovnice, između usmina.
Tako bi lako bilo nazvati opačinom prste
    i jezike
Od mramora i busenja trave.

***

Bile su to godine nepoznavanja
I stranci na ulici
I pijesak među prs(t)ima
U nedolična stanja
Na tvrdom tlu
U travi
Omotane godine već čekaju na postelji
Spremljene u ehu moga uha

***

budeš li tiho disao
soba će narasti sama
i prerasti sobu
kao što se šuljam hodnikom
nečujno
  prerastam tišinu
upaljenih radara
darežljiva spram statike koja me omeđuje
približavam se radioprijamniku
i hvatam signale ukradenih tijela

BesTjelesnost
to prerasta u meni
svaki privid oblika
palucanja jezikom kao da se trude
opkoračati desnu dojku
samodostatnim se čini
pravovjernim

(bilo kakva pomisao)

***

Prvo s čime počinjem jesu stopala
Ono što mi privlači ruke
Ti znaš, nikakva sklupčanost ne može
    podijeliti boje spektra
I tiho se primičeš vratima kao da želiš (a
    ne možeš)
Poljuljati svoje triangle.

***

Počnimo s tijelom i nikad mu se ne
    vratimo
Spremimo krevete
Zavežimo usta
Spustimo rolete
Svaka nedosljednost kopirana u rožnici
Nastanjenih sjećanja
    biva sve dalja
Prelazimo linije mrtvog grada
Koji škrguće u snu
I pretvara
    potrebe u početke.

JASMINA MUJKIĆ rođena je 1982. godine u Virovitici. Završila opću gimnaziju te trenutno studira i živi u Zagrebu. Objavljivala u časopisima *RE*, *Vijenac*, *Autsajderski fragmenti* te virtualnom časopisu za književnost *Knjigomat*. Između pisanja pleše suvremeno.

KAFKIN SAN

ULOMAK IZ Japanskog dnevnika, KOJI ĆE BITI OBJAVLJEN TIJEKOM SLJEDEĆE GODINE U NAKLADI V.B.Z.-A

RADE JARAK

27. august 2009., 17:15h, Tokyo, prvi dan

U avionu, izuzetno udobno. Djevojka iz Koreje isprva je sjedila do mene, bio sam se jako obradovao. Ali odmah se premjestila. U Parizu, na aerodromu Charles de Gaulle čekao sam dva sata na ukrcaj za Tokyo. Pušio sam u nekakvom stakleniku i popio neko trpko crno vino, gledao sam Japance i Japanke kako se okupljaju oko našeg izlaza i bio sretan.

Izuzetno zanimljiva ruta – preko Nizozemske, Njemačke, Danske, Skageraka, Švedske, Baltika, Helsinkija, Bijelog mora, na Novaju Zemlju – oduvijek sam želio napisati roman koji se događa na Novoj Zemlji, Rusi rade pokuse i u tajnim bunkerima, mediji ulaze u tuđe snove; niz tuđih snova, niz nadrealnih scena i ambijenata. Korejku su pozvali članovi posade, otišla je javiti se i vratila se ljutita – Francuzi su krivo izgovorili njezino ime – mogu zamisliti kako mi Europljani krivo izgovaramo korejska i kineska imena, s japanskima je nešto lakše, njihov izgovor bliži je našemu. Potom ušće Oba u Karsko more, vidio sam poluotok uz ušće – jer su se oblaci bili razišli, golema ravnica prošarana zmijolikim rijekama, močvarama, zatim ušće Jeniseja i čuveni, po zlu čuveni Norilsk, iz romana Karla Štajnera, Norilsk – Dudinka, pruga smrti. Na Jeniseju, uspio sam vidjeti jedno svjetlo na obali, jedino svjetlo u čitavom Sibiru, vidjelo se dugo, dugo, na desetke kilometara dalje. Zatim nizovi planina pa Tunguzija (i misteriozna tunguška eksplozija) i potom smo iz kratkog dana uletjeli u kratku noć, vrlo zbunjujuće, avion je letio možda dvanaest sati. Poletjeli smo u 11h ujutro iz Pariza, u tih dvanaest sati doživjeli smo kratki dan iznad Europe i zapadnog Sibira, zatim kratku noć iznad središnjeg i istočnog Sibira, proletjeli smo blizu Ulan Ute na mongolskoj granici, da bi zatim nadletjeli rijeke Amur i Zayu (ovdje se moram prisjetiti stripa *Corto Maltese u Sibiru*) te iznad Habarovska izbili na Japansko more. Tu smo opet izašli iz noći i svanuo je drugi dan u zadnjih dvanaest sati. Avion je jurio suprotno od vremena, kratio je vrijeme brzinom od 900 kilometara na sat, potvrđujući tako teoriju relativnosti. Shvatio sam da kad hodam od centra Zagreba prema Dubravi, da i tada vjerojatno skraćujem svoj život, ali razlike su toliko male pa se ne primijete. U jednom trenutku iznad Tokya oblaci su se razišli i mogao sam vidjeti japansku pacifičku obalu, valove i pjenu. Bio sam sretan. Dakle, to je Japan, konačno. Taj prvi pogled kroz avionski prozor iznad Narite usjekao mi se u sjećanje, valovi udaraju o pješčanu obalu i lukobrane, na kopnu se vide dugačke zgrade, vjerojatno tvornice ili skladišta, okolo obrađena polja.

TOKYO, TOKYO Tokyo je nevjerojatan, ne mogu ga opisati, to je nemoguće, centar je nalik jedino New Yorku – ali i to je kriva usporedba. Impresivno je velik, na primjer, od aerodroma Narita do centra Tokya ima sedamdeset kilometara skoro neprekidnih naselja, ali naselja nisu kao kod nas, tu jednostavno leže kuća na kući, zgrada na zgradi. U Tokyu u kvartu Todoroki, s niskim kućama, suptropska klima, cvrčci – "semi" na japanskom – neprekidno i iritantno cvrče, veći su od naših, glasniji, zvuče kao neki električni instrumenti. Todoroki nakićen kao Božićna jelka, pun reklama i natpisa na malim dućanima, okomitih zastava. Nevjerojatno zanimljivo, neopisivo. Leptiri veliki kao ptice lete naokolo, ogromni crni gavran sletio nam je u dvorište. Ne mogu se razbuditi, osjećam sinuse prvi put nakon deset godina. Ni jednoj biljci ne znam ime. Cure su prekrasne, u školskim uniformama, polugole – jedna nosi kaubojske čizme – sve odreda nose neutralne boje. Ne znam nikakve sheme, moram biti sa svojom domaćicom, gospođom Sumiko, red je. Sve na Todorokiju je neopisivo, pri-pri-pri – i sad vrišti neki cvrčak pored mene. Kuća na kući, ali ljudi ostavljaju slobodno stvari ispred, ostavljaju otvorena vrata. Japanke nose male kišobrane (bijele, sive i crne) da ih štite od sunca, nose i duboke rukavice do lakta, bijele ili mrežaste, sve me podsjeća na jedan veliki sprovod usred pospanog i vrućeg dana, melankoličan sam. Tokyo je ogroman, konfuzan, nespoznatljiv. Izdizajniran i sređen. U isto vrijeme prljav i prirodan. Ne usuđujem se nikuda maknuti, nemam mobitel, nemam kompjuter, nemam love, sve najljepše stvari su besplatne. Prepoznajem jedino bambus, nijednu drugu biljku. Ulice nemaju imena, a sve su iste, ne razumijem njihove sheme koje crtaju umjesto adresa, ne znam gdje je sjever, a gdje jug, možda jedino generalno, najgeneralnije, nisam više siguran ni gdje se Sunce točno

nalazi. Na svim kućama ima mnogo otvorenih instalacija, klima uređaja, razvodnih kutija, kabela. Pada mrak, sad sjedim u vrtu gospođe Sumiko Ando i oblijeću me krupni komarci, melankoličan sam. Danas, kad smo se vraćali iz hrama Devet Budha na Todorokiju, predložio sam gospođi Ando da dovedem djecu na nekoliko dana u Nishi Aizu. Mrači se već u pola sedam, ako sam uopće dobro namjestio sat. Moram biti strpljiv, bolje da nemam love nego da bauljam po Shinjukuu ili Ginzi tražeći barove, potrošio bih tko zna koliko. U mraku, iz grma pored klima uređaja izlazi neko biće, ja sam bos i ne vidim dobro što je to. Štakor? Ne, žaba.

ZBRKA SA SLOVIMA **28. august 2009., jutro, Tokyo, Todoroki**

Na Novaja Zemlji Rusi su izveli niz hidrogenskih pokusa, tamo je eksplodiralo nekoliko bombi, i zbilja, iz donjeg sloja naoblake uzdigao se jedan oblak sasvim nalik na atomsku gljivu, vidio sam to jasno iz aviona.

Poslijepodne, Tokyo, Todoroki

Totalno ću poludit u ovom Japanu. Prvo, prate me dvije fine, starije gospođe, gospođa Ando i gospođa Kanahara, po izuzetno kompliciranom sistemu tokijskog gradskog prijevoza. Danas smo išli na stanicu Ebisu, tako se nekako zove, i imali smo čak tri presjedanja, nadzemna, podzemna, itd. Unutra sve zgodni komadi, a ja s dvije starije, hm, gospođe. Osjećao sam se pomalo kao kreten kojega vode za ruku. Ali to je tek početak mojih muka. Japanke su vrlo zgodne, imaju izuzetno glatku kožu, vrlo glatku za Europljane, ali sve nose neku kombinaciju crnog i bijelog. To je nekakva moda u Tokyu, da pošiziš, budući da ja imam sve crne i bijele majice, ispada da se furam na njihovu modu. Ali to je ništa prema ovome – napisao sam u Švicarskoj novelu *Sutra* s kojom sam vrlo zadovoljan i sad je ne mogu prepisati na kompjuter, jer kompjuter gđe Ando stalno mijenja europska u japanska slova, dobio sam skoro slom živaca. Ako u Nishi Aizu ne bude normalnog kompa, ja sam mrtav čovjek. Osim toga, sumnjam da će lova biti manja nego što sam očekivao, kad platim alimentaciju, ostat ću na 100 eura, a sa 100 eura mjesečno, ja sam u Japanu mrtav čovjek, hodajući kostur. Vidjet ćemo sutra. Morat ću zvati našu ambasadu da mi pomognu s kompom, da mi nađu neki europski s latiničnim slovima. Ali kako da zovem kad nemam mobitel. "Geindjin" u Japanu ne može kupiti mobitel. Dobro, ja mogu jer imam vizu na godinu dana, ali procedura je vrlo kompli cirana, treba na primjer otvoriti račun u banci. Ljubazna službenica ambasade kaže mi da nije problem ako se izgubim u Tokyu, ljudi će mi sve reći. Ona sigurno nikad nije bila na Todorokiju, koji je dio Tokya, ulice su kao sporedne ulice na Trešnjevki, još manje i uže, s jedno milijun svjetlećih reklama, a nigdje kafića, i u tom kvartu živi jedno pola milijuna stanovnika. Dakle pet puta je veći od Trešnjevke, a ulice, sve u rasteru, nemaju imena, kuće nemaju brojeva, totalni kaos. Osim toga ne znam na kojemu bi mi to jeziku prolaznici objasnili put kući.

Ne samo to, bez kompjutera, mobitela i novaca ja nisam mrtav čovjek, nego sam izuzetno lud čovjek, opasan po okolinu. Tridesetog idem u Nishi Aizu, 'ajde da se strpim do tad pa da vidim kako je tamo.

U Japanu se sve može naći što se tiče tehnike. Ima jedna ulica gdje prodaju samo rabljene kompjutere, ali tko će je naći. Tokyo ima oko trinaest milijuna stanovnika, a u tehniku se kuži možda sto tisuća, dakle dvanaest milijuna i devetsto tisuća o tome nema pojma. Kako naći one koji se kuže, a natucaju engleski. Sto posto sam izgubljen u prijevodu.

Unatoč svemu obožavam Japan, izdržat ću. Koliko duže mogu.

Danas smo ručali na Todorokiju, zbog dijete jeo sam samo juhu od tikve, prekrasna otrovno žuta juha, gospođa Kanahara i gospođa Ando jele su juhe od kukuruza. Vidio sam zgodnog komada u brzom vlaku, a ja s dvije babe, uh.

Više bih volio da sam sa svojom Angelom, crnkinjom sa Hispanole koja je radila kao prostitutka u Zürichu, nego u ovoj ludoj zemlji. Osjećam ipak da ova zemlja ima potencijala. Ne mogu sve dobiti odmah. Moram čekati.

Na prvi pogled. Zašto su ljudi u Japanu tako skrušeni, povučeni, da sliče pomalo na robote? Zato jer ih ima jako puno, tu je doslovno kuća na kući, stan na stanu, dućan na dućanu, kao da ste na nekoj drugoj planeti, u Moebiusovu stripu. Stoga moraju biti obazrivi, jer bi se inače poubijali međusobno.

Naslikat ću jednu sliku u Nishi Aizu za moju Angelu, jednu za moju kćerku Ozanu. To će biti prve dvije slike. Novelu o Angeli *Sutra* moram što prije prepisati da je stignu objaviti u *Europskom glasniku*.

Jednostavno, ipak ne mogu da odolim tolikoj artificijelnosti, tolikom kiču i dizajnu u isto vrijeme, to je ipak svijet za mene. Takav je Japan.

NEVJEROJATNO ISKUSTVO ZA PISCA **Poslijepodne, 28. august, 18h**

Japan, to je najljepša zemlja na svijetu u kojoj ja, bojim se, neću moći ostati, jer ništa ne mogu pročitati. Na primjer, da dođete od Todorokija do Ginze trebaju vam četiri presjedanja. Kod ulaska na terminal postoji nekoliko automata za karte – za podzemnu, za nadzemnu, tko zna za što sve ne, a sve piše na japanskom. U koji automat trebam ubaciti lovu? Pa japanski se uči, čitanje posebno, bar pet godina. Ja sam ovdje potpuni analfabet, nevjerojatno iskustvo za pisca.

Jasno je da su moji osjećaji podijeljeni. Vidit ćemo sutra. Naročito kada bude riječ o lovi, jer ne mogu preživjeti sa 100 eura mjesečno. Ovdje noć pada rano, oko 18:30h.

Noć, 28. august, 21h

Na stanici metroa Ebisu, na izlazu, strop je toliko nizak da sam morao sagibati glavu da ne zapnem o neku cijev, kabel od struje, betonski istak ili nešto slično. To Japancima nije smetalo, ali meni jest. Iako sam za Hrvatsku tek malo iznad prosjeka, oko metar i devedeset, ovdje sam često najviši, što je ponekad neugodno (Big in Japan).

Međutim, ovdje moja visina nije toliko bitna, zapravo me oduševilo što je strop metro stanice Ebisu toliko nizak, kao u nekoj Kafkinoj fantaziji.

Očito je da će se nešto s mojim načinom života promijeniti. Nema više kurvi, djevojaka, komada, provoda, cuge, alternative. Slijedi nekakav period odricanja. Japan. Hoću li izdržati?

Dobro, a gejše, pitat će netko. Čovječe, što ne potražiš gejše? Ali ja sam ovdje tek tri dana i nemam love ni mobitel, a nije Tokyo selo pa da ga prepješačim za pola sata ili sat. Tko uopće zna gdje su cure? Osim toga, ovdje sam s dvije fine gospođe i dobrom mladom djevojkom iz Bugarske. Eto, spomenuo sam i Bugarku Juliju. O njoj nešto kasnije. Ali, nakon vremena razvrata dolazi vrijeme isposništva. Spreman sam na to. Moram se strpjeti u ovoj zemlji fraza, moram i sam postati fraza.

Michaux je napisao knjigu *Barbarin u Aziji*, a ja bih mogao napisati *Analfabet u Aziji*.

Nije Tokyo selo da ga prepješačim za pola sata, Tokyo je selo od 13 milijuna seljaka koji se silno trude da postanu građani. Taj trud je ono što me veseli i raduje. Imaju nekakve rezultate.

Ovaj grad moguće je opisati ovako: on ne postoji, sanjao ga je Kafka u svojoj noćnoj mori, i negdje se, igrom nevjerojatnog slučaja, materijalizirao.

Ali taj rezultat nije vidljiv u pojedinačnoj pojavnosti, nego tek u cjelini. Tokyo je košnica.

HOMESICK BLUES **29. august, 00h, Tokyo**

Kako opisati Tokyo u samo jednoj rečenici? Našao sam rješenje. Zamislite da je Kafka sanjao grad s trinaest milijuna stanovnika, a sa širom okolicom vjerojatno preko dvadeset milijuna, zamislite da je Kafka sanjao takav grad. E, to što je on sanjao materijaliziralo se u Tokyu. To je Tokyo. Kafkin san.

Mješavina kiča, dizajna, mazohizma i užitka. Čista katastrofa.

Tri sata u noći. Muči me melankolija i pušim u bašti, ljuštim sve piće iz frižidera, konačno je malo hladnije, ogromni gavranovi kljuna dugog desetak centimetara tuku se i grakću negdje na ulici.

Japanci su ljubazni zato jer su do smrti isprepadani.

Homesick blues bez kraja i konca.

Jutro, 11h, Tokyo

Jako je vruće.

– Will you go to Juyigaoka (Džugaoka) station at four o'clock? – pitala me jučer gospođa Ando. – Apsolutno ne – odgovorio sam. Jutros sam išao do "magazina", kako kaže Julija Janerova ("magazin" – dućan na bugarskom), i skoro sam se izgubio. Imam još jedan opis Tokya. Sigurno znate one montažne kuće u Americi s velikom tratinom i vrtom, znate ih bar iz filmova. E sad, zamislite da je na prostoru te dvije kuće, stisnuto jedno desetak istih takvih kuća, samo proporcionalno smanjenih. Od umjetnih materijala, s baštama od dva kvadrata – to je Tokyo. I tako na desetke kilometara, uske ulice, zbijene kuće. Zbog nedostatka prostora, instalacije i cijevi često su ostavljene na fasadi pa neke kuće nalikuju na malo veće trafostanice. Ljudi žive u trafostanicama, imam taj dojam.

Imao sam grozne noćne more obje noći, kakve nikad u životu nisam imao, ne mogu ih ovdje navoditi, nemam snage da ih prenesem, možda kasnije, a tiču se živih ljudi. (Možda su te more samo posljedica ogromne udaljenosti od mog poznatog svijeta, kada i tijelo, ne samo svijest i podsvijest, osjeća daljinu.)

Danas mi je "dan D", moram pregovarati o novcima, za tako male pare neću ostati ovdje ni u ludilu godinu dana.

— KAKO OPISATI TOKYO U SAMO JEDNOJ REČENICI? NAŠAO SAM RJEŠENJE. ZAMISLITE DA JE KAFKA SANJAO GRAD S TRINAEST MILIJUNA STANOVNIKA, A SA ŠIROM OKOLICOM VJEROJATNO PREKO DVADESET MILIJUNA, ZAMISLITE DA JE KAFKA SANJAO TAKAV GRAD. E, TO ŠTO JE ON SANJAO MATERIJALIZIRALO SE U TOKYU. TO JE TOKYO. KAFKIN SAN —

Naravno, u centru Tokya su velike zgrade od sto katova, hipermoderna arhitektura. Čekam Sumiko i promatram jednu crnu bogomoljku u vrtu. U borbenom je položaju, nogu kao u pauka, tijelo joj je tanki štapić, a glava na vrhu štapića kao u robota – klona iz *Ratova zvijezda* – vjerojatno su od bogomoljke preuzeli dizajn. Kad ispruži prednje krakove, koji pomalo nalikuju na rakova kliješta, kad ih sasvim ispruži, jednako su dugi kao i stražnje noge. Pokušava se popeti na klima uređaj.

Julija sluša neku španjolsku ili karipsku glazbu. To me podsjeća na Angelu, kreolku s Dominicane. Sve je u bedu. Grožđe na stolu je "kinčarica", ista vrsta kao na staroj taraci moje tetke, taraci iz mog djetinjstva.

Mrzim Japan. Baudelaire je napisao *Jadna Belgija*, a ja ću *Jadni Japan*.

SLOBODA, ALI BEZ LOVE **Noć, 22h, Tokyo**

Japan, to je prije svega vlaga.

Vlaga. Vrućina i vlaga, znoj mi posvuda izbija na tijelu. Znoj na koži.

Ne mogu disati. Sinusi su mi začepljeni.

Unatoč svemu Japanke su izuzetno lijepe žene. To su najmelankoličnije žene na svijetu. Ta nevjerojatno glatka, porculanska koža, to nevjerojatno bljedilo, te tužne oči koje uvijek skreću pogled u pod, prema tlu. Strahovita je melankolija i nježnost tih žena. Osim toga, vrlo teško im je procijeniti godine. Žena od pedeset i pet izgleda kao da ima trideset i pet ili četrdeset. Polako se navikavam na tu ambivalentnost.

S druge strane, iako tako možda izgleda na prvi pogled, njihova ženstvenost nipošto nije sasvim potisnuta. Ona postoji i ponekad vrlo jasno izbija na vidjelo. Svjesne su toga. O tome će, nadam se, još biti govora.

I ta Chicaco, s kojom sam večeras razgovarao, vrlo krhka, izuzetno tihog i muzikalnog glasa, kad mi je rekla da ima sina od trideset godina, nisam mogao vjerovati. Da je Europljanka, dao bih joj maksimalno četrdeset godina, ali za Japanku je to preko pedeset.

Nakon žestokih noćnih provoda s curama s Kariba i Afrike, Kenije i Ghane, Japanci su tu da me vrate u normalu. Prokleti Japanci i njihov osjećaj reda, to jest krivnje.

Sutra idem za Nishi Aizu sa Shinjukua. Sutra konačno sloboda, ove babe će prestati da me dave, nadam se. Sloboda, ali bez love.

Ta nježna koža kojoj ne možete odrediti godine, glatka i skoro bez znoja, te velike tamne oči koje uvijek poniru, ta kosa crna kao gavranovo perje, ta tuga koja izbija iz svakog pokreta, svake geste, to su japanske žene, najčudnije na svijetu. Vrsta enigme, moram priznati. Kao stalna pospanost.

Muškarci su im kao i svi ostali muškarci, uglavnom dosadni.

Danas sam našao na ulici gavranovo pero i pokupio ga. Gavran je u Tokyu domaća životinja, bar na Todorokiju. "Garvan" – kaže Bugarka.

RADE JARAK, (Dubrovnik, 1968.) objavio je romane: *Kiša* (2001.), *Sol* (2003.), *Duša od krumpira* (2005.), *Enciklopedija očaja* (2006.) i *Strašni* (2009.); zbirke priča *Termiti i druge priče* (2002.) i *Crna svila* (2009.); esej *Pohvala ulici* (2009.) te dvije zbirke poezije: *Demon u pari kupaonice* (2000.) i *Vlak za Bangalore* (2001.).

NEŠTO KAO high kick

DRUGA PJESNIČKA ZBIRKA AUTORA DOBRODOŠAO JE PREDAH OD NAZOVIVELIKE, PRETENCIOZNE HRVATSKE POEZIJE

DARIO GRGIĆ

Poznatiji po jednom izvješću iz Leipziga nego po bilo čemu drugom, izvješću koje je lapidarnošću i nedostatkom onog posebnog takta strahovito na glasu u našoj domovini, da se nikada ni po koju cijenu nikome ne kaže što se misli, iz najčešćeg zapravo razloga jer se uistinu ni ne misli ništa, Tomislav je Čadež nakratko na se bio privukao svjetla reflektora. Ali onda se opet situacija na živahnoj književnoj sceni preokrenula, netko je napisao neki drugi konsternirajući tekst i stvar se hrvatske književnosti nastavila koturati prema groblju krpenih mini-slonova, gdje bi, sudeći po kvaliteti produkcije, lako mogla i završiti.

LUĐAK SA SATAROM Čadež je prethodno kod istog izdavača objavio zbirku *lijecenikatolik.hr*, a *Gospodara Karlovca* možemo čitati i kao nastavak iste borbe nešto upotpunjenijim sredstvima, bogatijom aluzivnošću, kompetentnijom referentnošću, žustrije organiziranim slikama. Čadež je pjesnik koji to gotovo pa odbija biti, parfimirane emocionalne kake su mu odbojne, kao što mu je možda odbojno i paradiranje po protokolima poetskih mudraca, ustanovljeno u vrijeme klesanja Baščanske ploče, njegovo stihovanje nastaje na margini margine pa je *Gospodar Karlovca* zbirka koju se dade osjetiti na papirnate ubruse iz restorana na periferiji, na prazne kutije cigareta, na kartonske podmetače za pivo. Život i to prolupani, zavija s uspjelijih stranica Čadežova poetskoga rukopisa. Pokušaj da se komunikacijom premosti jaz izazvan lumpovanjem stvarnosti naše nujne tako je uspio poroditi jednu od dojmljivijih pjesama novije hrvatske lirike, *Odu Richardu Dawkinsu*, u kojoj se slom premošćuje nagoviještenom intimom na relaciji oca i sina, a njihov plan da genetskom kombinatorikom nadmudre vječno odvajanje pravi je mali biser. Lajpciški luđak sa satarom, mamlaz koji je posmicao tulipane naše književnosti, kako mu se tepalo tjednima po kuloarima naše sjajne scene, ovdje pokazuje da i on dušu za trku imade. Iako se možda ne bih složio s karakterizacijom Dawkinsa kao trijeznog futurista, jer je ovaj evolucijski biolog nemalo puta pokazao svoje od nagomilanog evolucionizma zapjenjeno lice, ovo obećanje, koje je drugi korijen iz Dawkinsova pisma kćeri, prava je stvar: naime, ljudi moji, situacija jest odurna, ali ipak: kako da si ja i moj sin osiguramo besmrtnost, jer, divan smo par...

U kronološki kasnije u zbirci smještenoj pjesmi *Cvijet i energija* Čadež podvlači sinovljevu besmrtnost rekavši mu da će ga smrt mimoići, da će se on pretvoriti u cvijet, u energiju, ali ovdje nema petostoljetnih umornih slika, u *Odi* nema prašine... Ovdje njih dvojicu zanimaju isključivo provjerljiva znanstvena rješenja, siguran izlaz iz ove klopke koja za kraj nudi rastanak.

GLUPI KAO GLJIVE Bez najmanje naznake notorne edipizacije odnosa, bez ikakva traga defekta kao temeljnog elementa svih veza, premda, kako zapisuje na drugom mjestu, još ne mogu zapravo razgovarati nego se samo grliti, njih su se dvojica nagnuli nad komplicirana pletiva deoksiribonukleinske kiseline, s nakanom da kroz njih probiju put kojim će ići skupa. Snažan emocionalni naboj pjesme donekle je kontroliran jezičnom razinom prošaranom jednadžbama, kao i kontrapunktiran možda ne baš prvorazrednim humorom, ali ipak humorom, što je također porijetko na našoj vrlo, vrlo ozbiljnoj lirskoj sceni. Tako postoji opasnost da sve uprskamo, ovako glupi kao gljive, zapravo gluplji od gljiva, već za nekoliko pjesničkih godina.

Tomislav Čadež nije liverpulska buba pa da ima album na kojemu se sve pjesme mogu svirati na malom radiju za poeziju smještenome u vašoj ludoj glavi. Obje njegove zbirke rese ovakvi momenti vrhunske lucidnosti kakve je demonstrirao s naizglednom lakoćom kao u *Odi*... i u još nekoliko pjesama. On je prije kao sastav *Guess Who* koji vas povremeno sastavi, ali tako da vam trnu zubi, i podsjeća na boksača srednje kategorije koji može srušiti poluteškaša, ako ga kojim slučajem pogodi, i to ne nužno u glavu, jer ima tešku ruku, a za takvu su i rebarca dostatna. Ono što kod njega plijeni brze su reakcije na stvarnost, pokušaji da se eskivira svakodnevica bijegom u *cartoon* kao definitivni šifrarnik naših smućenih veza i aspiracija, jednako kao što je uspješno izbjegao barokiziranje rukopisa kojim naši pjesnici najčešće nastoje prikriti činjenicu da nam nemaju što za otpjevati pa onda krenu jodlati, kao da smo u Švicarskoj. Mogao je nasloviti zbirku i *Prvak svijeta*, i to nekako zbog tog odbijanja da vas šmira i zavlači i farba i metaforizira i metonimizira ne bi zazvučalo smiješno.

U IME "KOBNO PREVARENIH" Kako običan život – kojega i ovom prilikom molim da me sa svojim drekom zaobiđe – izgleda kada se stavi u stihove, i dokle može otploviti ljubav okružena svim mogućim i nemogućim kušnjama, koja je istinska cijena domoljublja, kakav okus ima besmrtnost veze između oca i sina, što mrtav gardist ima za poručiti domobranima u mirovini, u što se premetnuo Sizifov posao, zašto je dobro da tata vozi polako, na što sliči radno zarobljeništvo – Brodsky je komentirao da se u njegovu slučaju radi o "pobunjenom robu" – ukratko, jedna usputno izrečena ispovijest obavljena u ime svih "kobno prevarenih" (i nazovivelikom poezijom između ostaloga), Čadežov je *Gospodar Karlovca* simpatičan, dobrodošao predah. Nešto kao *high kick* koji je počeo nedostajati Filipoviću ili koš što ga pretkraj utakmice počnu sanjati Repešini momci. Ništa posebno: jedan udarac, jedan koš. Ali, kako onomad reče Kukoč, kad ga ne bi davali, ne bi pobjeđivali. Z

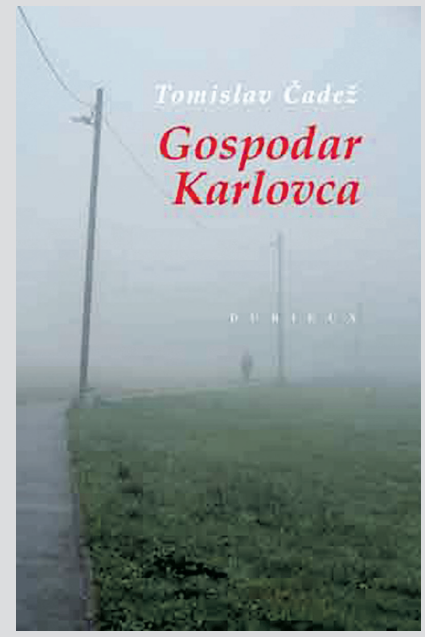

Tomislav Čadež, *Gospodar Karlovca*; Durieux, Zagreb, 2008.

Mise za Pavelića su mise za Pavelića, ma koliko mi šutjeli o odgovornosti Crkve.

DVA POLA Imaginarnog

365 FOTOGRAFIJA U BOJI I SERIJA KRATKIH DNEVNIČKIH BILJEŠKI OTVARAJU PROZOR U DVIJE AUTORSKE INTIME, POVEZANE ISKLJUČIVO VREMENOM BILJEŽENJA

VIŠNJA PENTIĆ

Kad je 1977. godine Željko Jerman odlučio ovjekovječiti svoju intimu, učinio je to knjigom jednostavna naziva *Moja godina 1977.* koju su činile po jedna crno-bijela fotografija i flomasterom napisana rečenica za svaki dan u godini. Fotografije su odreda bile autoportreti popraćeni kratkom bilješkom trenutka, dakle vremenu se pristupilo dvojako – kroz sliku i riječ. Sličnim su se konceptom trideset godina kasnije poslužili Helena Sablić Tomić i Davor Šarić u svom *Dnevniku nevidljivoga* koji nosi podnaslov *Moja godina 2007.* Fotograf Davor Šarić došao je u prosincu 2006. na jednoj od svojih svakodnevnih šetnji sa psom Fridom na ideju da svakog dana snimi jednu fotografiju kako bi zabilježio prostore, mirise i zvukove koje je susretao boraveći u prirodi. Seriju fotografija iz fotografskog dnevnika *Šetajući s Fridom* prvi put je javno izložio u svibnju 2007. Nedugo zatim izložbu je u zagrebačkoj Kuli Lotrščak vidjela Helena Sablić Tomić te mu predložila suradnju. Tako su u zajedničkoj knjizi fotografijama pripojeni njezini kratki dnevnički zapisi (između jednog i deset redaka) iz iste godine i nastao je *Dnevnik nevidljivoga*.

Helena Sablić Tomić i Davor Šarić, *Oblici trenutka (Dnevnik nevidljivoga);* Naklada Ljevak, Zagreb, 2008.

PROMJENJIVI SUBJEKT Sličnost s Jermanovim projektom samo je površinska jer ovdje je riječ o dva subjekta od kojih je svaki jednostruko prikazan: jedan kroz jezik, drugi kroz sliku. Svatko od njih želio je prije svega pronaći vlastitu intimu, a njezino ovjekovječivanje samo je nusprodukt te potrage. Poznati član Grupe šestorice vlastitu je intimu želio prikazati kao svoj životni stav i upotrijebiti je kao sredstvo samopotvrđivanja, dok je dvoje autora preokupaciju pronašlo u osobnoj egzistenciji i vremenu koje je uokviruje. Drugim riječima, Jerman je želio govoriti drugima o sebi i tako se uključiti u društvo, dok je *Dnevnik nevidljivoga* rezultat obraćanja sebi kako bi se dohvatila nevidljiva stvarnost vlastite intime.

Knjiga predstavlja prozor u dvije intime povezane isključivo vremenom bilježenja. Davor Šarić kroz 365 fotografija u boji identičnog formata prenosi izrazito subjektivan susret sa zatečenom stvarnošću. Svaka fotografija popraćena je kratkom bilješkom koja otkriva datum, mjesto i temperaturu u vrijeme snimanja. Inspiraciju za pomalo neobično navođenje temperature autor je pronašao u dnevniku Požežanina Franje Cirakija o kojemu je snimao film, time izvanredno naglasivši pretpostavke vlastite umjetničke vizije. Naime, u središtu Šarićeva interesa nije slika, već osjeti koje pokušava bilježiti i prenijeti vizualnim medijem. Većina fotografija *Dnevnika* nisu tu da bi nešto prikazale, nešto značile ili simbolizirale. One su poziv na meditaciju, zastajkivanje u zabilježenom trenutku kako bi se uhvatila punina njegovih osjetilnih mogućnosti. Većina motiva pronađena je tako u prirodi, najčešće je riječ o šumi, cvijeću, bilju. Tako isto deblo postaje motiv nekoliko fotografija, no na svakoj otkrivamo različitu atmosferu, iako fotograf nije mijenjao perspektivu ili koristio druge načine manipuliranja reprezentacijom objekta. Mjesto i objekt su isti, no mijenja ih subjekt koji im prilazi i koji je neizbježno obilježen vremenom. Da je kojim slučajem Šarić konceptualni umjetnik poput Jermana, srž svog projekta uhvatio bi tako da svih 365 dana snima identičan objekt koji za njega nikada nije isti jer ga percipira subjekt u vječnoj mijeni.

EMOTIVNI KRUG *Šetajući s Fridom* pak ima posve intimnu motivaciju da se slikama svakodnevnice pokuša uhvatiti unutarnje ja i tako ga sačuvati od vremena i zaborava. Fotografija je umjetnost trenutka (riječima Rolanda Barthesa: "Što fotografija reproducira u beskonačnost zbiva se samo jednom: ona ponavlja mehanički ono nešto što se ne bi nikad više moglo ponoviti egzistencijalno.") i upravo od trenutaka zarobljenih fotografijom Šarić stvara svoj izrazito estetičan kult nevidljive stvarnosti. Njegov cilj kao da je produžiti pronađeni trenutak, zamrznuti ga u nekoj vrsti estetskog vakuuma i time ga oteti zaboravu kao jednom od ključnih momenata čovjekova susreta s vremenom. Danas, kad vrijeme kao da iščezava, takva potreba može se tumačiti i kao umjetnička tehnika stupanja u dijalog s duhom vremena. Vrijeme se više ne želi uhvatiti pisanjem svjetlošću kako bi se pamtilo, već da bi se produljilo i da bi se u njemu duže boravilo. Šarićeve fotografije svojom dubokom estetičnošću proširuju vrijeme i pronađene slike, skidajući s njih koprenu reprezentacije. Kod gotovo transcendentnih interijera ne gledamo prostoriju, već u njoj boravimo. Njegove fotografije sve su u vlastitom višku, potpunom nedostatku potrebe da nešto prikažu, otvarajući tako put osjetilnosti i meditaciji.

Dnevnički zapisi Helene Sablić Tomić pak češće utjelovljuju refleksivnost autorice koja nikako ne može pobjeći od analiziranja vlastite subjektivnosti. Njezin dnevnik neobičan je prije svega zato što se subjekt ne obraća sebi, već kao da govori anonimnom Drugom. Tako autorica često navodi citate iz vlastitih knjiga, predavanja i slično, što je teško zamisliti u klasičnom dnevniku – obično citiramo druge, nikada sebe. U tome je njezin dnevnik bliži konceptualnom projektu koji bi se mogao opisati kao reprezentacija vlastitog subjekta kroz fingiranje dnevničke forme. Osoba koja izranja kroz zapise više nam otkriva o tome što subjekt misli da jest, nego što razotkriva dublje mehanizme vlastitog funkcioniranja: refleksivnost je površinska, strah od dubine stvaran. Dnevnik je također nakrcan referencama na visoku, kao i na pop kulturu. Tako ćemo u bilješkama naći nebrojena imena pisaca, umjetnika, knjiga, filmova, glazbenika, od Vladimira Proppa do Edit Piaf. U svima njima subjekt kao da samo ponavlja ključne momente vlastite konstrukcije ne zadirući pri tom u razloge iz njihove pozadine. Autorica je sama napisala lijep predgovor *Dnevniku* u kojem pomalo razočarano otkrivamo da gotovo i nema razlike između subjekta predgovora i subjekta dnevnika. Tako predgovor postaje dnevnički, a sam dnevnik doživljavamo manje intimnim. Mnogo su dojmljiviji dijelovi u kojima autorica pokušava riječima uhvatiti ključne osjećaje dana ne referirajući ni na što izvan sebe same. Tako su prvi i posljednji zapis dnevnika vrsta emotivnog kruga koji ne obećava promjenu, već samo rasvjetljava nijanse vječne potrebe da se govori sa samim sobom.

REFLEKSIJA JEZIKA, FANTAZIJA FOTOGRAFIJE U *Dnevniku nevidljivoga* susrela su se dva pola *Imaginarnog*: refleksija (utjelovljena u jeziku dnevničkih bilješki) i fantazija (prikazana fotografijama koje su više san o objektu, nego njegova slika). Dok nas duboko promišljene fotografije Davora Šarića pozivaju da uđemo u njima zarobljen trenutak i u njemu boravimo, dnevničke bilješke koje ih prate pozivaju nas da mislimo, da trenutak zaustavimo svjesno ga raščlanjujući. Tako se namjere i poetike dvoje suautora međusobno poništavaju ne dopuštajući nam da se uputimo samo jednim od dva ponuđena puta prema *Imaginarnom*. Putujući istovremeno prostorima jezika i slike koje ne ujedinjuje zajednička subjektivna vizija, vrludamo između dvije stvarnosti koje se ne mogu dotaknuti. *Dnevnik nevidljivoga* stoga bi bilo prikladnije čitati kroz dvije izolirane razine, jezičnu i slikovnu, kako bi svaka od njih mogla zaživjeti svom svojom puninom. Njegov cilj ipak je naposljetku probudi osjećaj stvarnosti koja kao da sve više iščezava, kako se naša potreba da u njoj boravimo produbljuje. Kada vrijeme nestaje, trenutak postaje odredište, a za autore dnevnika i posljednje intimno utočište.

— OSOBA KOJA IZRANJA KROZ DNEVNIČKE ZAPISE VIŠE NAM OTKRIVA O TOME ŠTO SUBJEKT MISLI DA JEST, NEGO ŠTO RAZOTKRIVA DUBLJE MEHANIZME VLASTITOG FUNKCIONIRANJA: REFLEKSIVNOST JE POVRŠINSKA, STRAH OD DUBINE STVARAN —

NOGA FILOLOGA

filologanoga.blogspot.com

OČEVI I SINOVI

FRANCUSKI, ŠVEDSKI I HRVATSKI TATA UČE SVOJU DJECU LATINSKI. UZ NIŽU CIJENU NEGO ŠTO JE OBIČNO PLAĆAMO. A KOJA JE ZAPRAVO TA CIJENA?

NEVEN JOVANOVIĆ

"Nema dvojbe da su grčki i latinski velik i lijep ukras, ali taj ukras mi odveć skupo plaćamo. Reći ću sada nešto o načinu kako da do njega dođemo uz nižu cijenu nego što je obično plaćamo." Nakon ovih riječi slijedi jedna od poznatijih priča o obrazovanju: priča o tome kako je Michelu Eyquemu de Montaigneu (28. veljače 1533. - 13. rujna 1592) njegov otac Pierre organizirao učenje latinskoga. Priča je sam Michel, tridesetak godina kasnije.

EKSTREMNO LATINČENJE "... dok sam još bio u dadiljinim rukama i prije nego mi se jezik razvezao, povjerio me je u ruke jednom Nijemcu, koji je kasnije umro u Francuskoj kao glasovit liječnik. Taj čovjek nije znao ni slova od francuskoga, a bio je izvrstan poznavalac latinskoga. Otac ga je doveo iz njegove zemlje upravo u tu svrhu i vrlo ga je dobro plaćao, a ja sam bio neprestano u njegovim rukama. Imao je uza se dva pomoćnika nešto manje obrazovanosti koji su morali pomagati meni, a njemu olakšati posao. Sva trojica nisu sa mnom progovorili ni jednu jedinu riječ ako to nije bilo na latinskome. Što se tiče ostalih ukućana, vrijedilo je nenarušivo pravilo da ni otac, ni moja mati, ni sluga, ni sobarica, jednom riječi nitko sa mnom ne smije govoriti drugačije nego latinski, služeći se s ono nekoliko latinskih riječi koje su bili naučili kako bi se mogli sa mnom sporazumjeti. Bila je prava divota koliko su koristi svi iz toga imali. Otac i majka su naučili dovoljno latinski da su ga mogli slijediti i stekli toliko znanja da su se mogli tim jezikom u nuždi sporazumijevati, a jednako je bilo i s drugom poslugom koja je bila u prvom redu uza me vezana. Ukratko, toliko smo latinčili da je to ostavilo traga u našim okolnim selima, gdje su i danas uvriježeni neki latinski nazivi za zanate i alate. A ja sam već bio navršio šestu i nisam razumio ni francuski ni perigordsko narječje, kao da je riječ o arapskome. I tako sam bez neke posebne škole, bez knjiga, bez gramatike i pravilâ, bez šibe i plača naučio latinski jezik, čist i pravilan onakav kakav je znao moj učitelj, jer ga nisam mogao ni s čim miješati i kvariti."

Vojmir Vinja, prevodilac cjelokupnoga Montaignea, pa i ovoga odlomka iz 26. poglavlja – naslovljenoga "O odgoju djece" – napominje u bilješci: "Montaigneov slučaj nije usamljen kao što se misli. Henri Estienne i Agrippa d'Aubigné jednako su tako odgojeni. Bio je to ideal kojemu su svi u visokom francuskom društvu težili. Ako francuski i nije mogao biti udaljen iz obitelji, bio je posve udaljen iz škola, gdje se govorilo i predavalo samo na latinskom jeziku."

LAMELA Kao profesoru latinskoga, ova mi priča jako paše, i s užitkom je prosljeđujem učenicima i studentima. Kao ocu, iskreno, malo mi je strašna: to mi se dijete čini naprosto izolirano. Kao nekome tko pomalo prčka po povijesti, jasno mi je da čitamo opis odgoja pripadnika elite – odgoja čovjeka za koga će, možda suprotno onome na što smo mi navikli, pravila vrijediti u većoj mjeri nego za druge (zanimljivo je, usput, primijetiti i da Montaigne piše da su "otac i majka naučili dovoljno latinski da su ga mogli slijediti" – implikacira se da prije Montaigneova intenzivnog tečaja ni otac nije blistao u latinskome).

Montaignea sam se sjetio nedavno, naišavši na slično sjećanje čovjeka koji je živio dva i pol stoljeća kasnije. To je Šveđanin Elias Magnus Fries (1794–-1878), botaničar koji je prvi razvio sustav klasifikacije gljiva te ga danas drže utemeljiteljem moderne mikologije. (U botanici je latinski još uvijek službeni jezik, te – prema Međunarodnom kodeksu botaničke nomenklature – imena novoopisanih vrsta postaju važeća tek uz objavljen latinski opis i definiciju obilježja biljke; s druge strane, latinski koji se primjenjuje u takvim opisima, lak za učenje i upotrebu, klasičnim je filolozima jednako nerazumljiv kao "moderni engleski Francuzu koji je naučio samo anglosaski".)

Fries se, u kratkoj autobiografiji "Historiola studii mei mycologici" iz 1857. (napisanoj na latinskom, poput ostatka "Monographia hymenomycetum Sueciae" kojoj je uvodni tekst), sjeća kako je, kao dvanaestogodišnjak – prije pedesetak godina, dakle oko 1807. – brao u šumi jagode kad je našao iznimno velik primjerak gljive (latinskoga naziva *Hydnum coralloides*) koji ga je potaknuo da se počne baviti mikologijom. Fries je pokušao identificirati svoj nalaz u botaničkom priručniku, ali je naišao na nepoznatu riječ: *lamella*. "Malo kasnije, za šetnje s ocem, pitao sam ga: *Dic, Pater, quid est lamella?* (s ocem sam smio razgovarati samo latinski, zbog čega sam latinski naučio prije švedskoga). Odgovorio je: *Lamella est lamina tenuis.* Nakon tog objašnjenja tehnički termin za fruktifikaciju agarika učinio mi se iznimno prikladnim."

CHARISSIME FILIOLE! Montaigneovo i Friesovo svjedočanstvo podsjetili su me, pak, na treće; na pismo Friesova suvremenika, Ignjata Alojzija Brlića (1795-1855), sinu Andriji Torkvatu. To je jedino Brlićevo pismo na latinskom; sva ostala pisma njihove prepiske – ona odabrana zauzimaju dva knjižna sveska – na hrvatskom su ili njemačkom. Pismo je napisano trideset godina nakon Friesova razgovora s ocem, 1837. ("jedanaestog dana prije novembarskih kalenda; NB: to je 22. oktobra"); poslano je iz Broda u Vinkovce. Primatelj je tada imao jedanaest godina (bio je, dakle, Friesovih godina), i pohađao je prvi razred vinkovačke gimnazije.

"Charissime filiole! - Mihi quidem debeo gratulari quod latinas literas ad me mittas, sed dolendum quod eas tam eronee scribas. Itaque tibi plus attentionis commendo tum in ordinatione tuarum literarum, tum in syntaxi etc. praesertim in significationibus verborum, eapropter grammaticam et lexicon prae manibus habes." ("Najdraži sinko! - Moram sebi čestitati što mi šalješ pismo na latinskom, ali je žalosno što ih pišeš s toliko grešaka. Zato ti preporučujem više pažnje, kako u slogu pisma, tako i u sintaksi itd, a osobito kod značenja riječi; zbog toga imaj pri ruci gramatiku i rječnik.")

ZASTOR Nije sad toliko važno što sin brođanskog trgovca (ali i autora "Grammatik der illyrischen Sprache" iz 1833) latinski zna – i primjenjuje – bitno lošije od sina Seigneura de Montaignea, i od sina pastora iz provincije Småland; važno je što su svi ti očevi – pogotovo to pretpostavljam za Brlića i Friesa, pripadnike "srednje klase" – pokušavali sinovima osigurati pristup onome što su smatrali najvažnijim. To nije bio toliko pristup "visokome društvu" koliko "znanstvenoj republici" – svoj onoj mudrosti i svemu znanju pisanome na latinskom.

Znam za dva slučaja modernih roditelja koji s djecom govore stranim jezikom; jedna mama sa svojim sinom priča francuski, jedan tata sa svojim sinčićem španjolski (pritom je mama bila puno neumoljivija nego tata – mama nije od svoga francuskog odstupala ni za pedalj, ni u društvu). Meni je to bilo fascinantno. I malo "nenormalno"; puno sam veći konformist od tih roditelja. I malo, moram priznati, uznemiravajuće: strani mi je jezik izgledao kao kakav zastor između roditelja i djeteta, kao barijera za prisnost, kao idealna podloga za traumu; pogotovo bismo lako tako protumačili one lude očeve koji sa sinovima razgovaraju latinski, ili umjetnu okolinu koju je tata Montaigne napravio za Michela. No trauma je, po svemu sudeći, izostala: klinci koje sam vidio s "ekstremnim" su se učenjem stranih jezika sasvim dobro nosili, ma koliko mali bili (ili baš zato što su bili mali). I razmišljajući o Montaigneu, Friesu, Brliću na pozadini tih, živih ljudi, roditelja u čiju sam se brigu i zalaganje imao priliku uvjeriti iz prve ruke – vidim u "nenormalnoj" metodi nešto što bi mi možda promaklo da sam ostao samo na pročitanome. Vidim element igre. Tata i ja, ili mama i ja, imamo svoj jezik, poseban, tajni; to je zabavno! I vidim da cijena ovakvog učenja možda nije "niža od one što je obično plaćamo" – ali se naplaćuje u drugačijoj valuti: u roditeljskom uvjerenju, odlučnosti, zalaganju.

– nastavak sa stranice 2

izložbe povjerena internacionalnom arhitektu i kritičaru arhitekture s priznatim referencama u međunarodnim kulturnim i umjetničkim krugovima te na području arhitektonske kritike i publicistike. Tako je za selektora 44. zagrebačkog salona – arhitektura 06-09 pozvan Hans Ibelings, poznati kritičar arhitekture iz Amsterdama te glavni urednik dvomjesečnika *A10 New European Architecture*. On je od 556 arhitektonskih radova nastalih u razdoblju od 2006.-2009. g. te pristiglih na natječaj Salona odabrao njih 100. Kustoska koncepcija Hansa Ibelingsa usmjerena je prema preispitivanju pojma nacionalne arhitekture u globalnom kontekstu. Svojim izborom radova za izložbu Hans Ibelings će pokušati dati odgovore na pitanja: Postoji li tipičan stil hrvatske arhitekture koji je razlikuje od globalnih arhitektonskih trendova? U kakvom je odnosu hrvatska arhitektura prema međunarodnom europskom kontekstu? Odabrani arhitektonski projekti podijeljeni su u 9 tematskih skupina: Odnos prema povijesti i sjećanju, Promjene očekivanja, Obraćanje javnosti, Izrazi kulture, Briga za tijelo i dušu, Obrazovne sredine, Društvo stanovanja, Urbani uzorci, Privatnost i odvojenost.

Drugo izdanje međunarodne arhitektonske konferencije

Čovjek i prostor, mjesečnik Udruženja hrvatskih arhitekata i vodeći hrvatski časopis za arhitekturu, organizira 2. i 3. listopada u prostorima Zagrebačkog kazališta mladih drugo izdanje ČIPTalksa, javnih predavanja i diskusija o najvažnijim temama suvremene arhitekture i urbanizma. Pozvani su arhitekti, urbanisti, teoretičari, kritičari te političari, novinari, inženjeri i dizajneri. Predavači će u dvadesetak minuta prezentirati svoje ideje ili projekte, a zatim sudjelovati na okruglom stolu, uz ravnopravno sudjelovanje publike. ČIPTalks je jedina godišnja međunarodna konferencija, potpuno interaktivnog formata koji predstavlja intelektualni izazov arhitektonskoj i srodnim strukama. Ovo je prilika za susrete i razmjenu ideja s domaćim i stranim arhitektima, a ove godine organizira se u sklopu 44. zagrebačkog salona. Unutar tog okvira diskusije će se fokusirati na recentnu arhitektonsku produkciju u Hrvatskoj, osobito na pitanje aktualnog problema poimanja održivosti. Novi uvjeti arhitektonske produkcije uvjetovani financijskom krizom usmjeravaju pažnju na mehanizme koji utječu na rast suvremenih europskih gradova i utjecaj novih modela stanovanja na njihovu ekspanziju. Na temelju svojih iskustava i koncepata o aktualnim temama na ČIPTalksu će govoriti Carme Pinos, Helena Paver Njirić, Anna Poppelka, Shohei Shigematsu Sissil Morseth Gromholt, Lea Pelivan i Toma Pleić, Mark Lee, Arnaud Billard, Mikkel Frost, Kiel Moe (Northeastern University), Mauricio Pezo i Sofia von Ellrichshausen te selektor ovogodišnjeg Zagrebačkog salona Hans Ibelings.

Propitati granice

Tema devetog po redu UrbanFestivala naslovljena je *(u)mjesto granice*, a teži propitati smisao granice te što ona može značiti za umjetnost. Festival je ovaj put za svoju lokaciju odabrao obale Save, a program u vidu prezentacija, instalacija, performansa domaćih i stranih umjetnika odvijat će se u razdoblju od 29. rujna do 6. listopada. UrbanFestival svoju je novu lokaciju prepoznao kao neuralgičnu točku grada i kao označitelja suvremenog poimanja granice. Na festivalskim danima bit će predstavljeno osam umjetničkih intervencija – sadržajno, idejno ili izvedbeno vezanih uz Savu, uz tri rada studentica Akademije likovne umjetnosti. Među najavljenim umjetnicima je i Vlado Martek, koji će postaviti svoju instalaciju koja idealizira granicu između života i umjetnosti. Najavljena je i zvučna instalacija Njemice Iris Hoppe, a Udruga Analog priprema popodnevne savske čajanke te privremeni arhiv koji sadrži izbor relevantne dokumentacije o aktivnostima, diskusijama i projekcijama vezanima za Savu i njezinu obalu. Gostovat će i Stephan Mathieu, a Francuskinja Etienne Charry postavila je muzičku instalaciju – tridesetak ležaljki pokraj kojih su stari radioprijamnici.

NA NASLOVNOJ STRANICI: MARIO ANIČIĆ, PORINUĆE PRIVATIZACIJE BRODOGRADILIŠTA

Složene okolnosti pod kojima će se odvijati privatizacija brodogradilišta idealna su podloga za sveopće nezadovoljstvo. Dugogodišnje državne potpore uspavale su razvojne programe, a uz nužnu privatizaciju (prema pristupnim pregovorima sa EU) veliki dio radnika ostati će bez radnih mjesta uz upitne otpremnine, ostali možda dobiju dio dionica koje ne vrijede ništa u odnosu na poslovna zaduženja.
3. Maj, Rijeka proći će teži oblik privatizacije za razliku od brodogradilišta koja su ipak bila profitabilna i time stekla kakvu takvu cijenu dionice.

MARIO ANIČIĆ, grafički dizajner, zajedno s Jele Dominis u studiju "_ured" radi na poslovima kulturnog izdavaštva i na projektima od društvenog interesa.

Treći program HR

umjetnost, znanost, glazba i riječ
0-24 dnevno
sedam dana tjedno

IZDVAJAMO

4. 10. u 13:00 Saturnova djeca: Razgovor s Virgilom Tanaseom, autorom biografske knjige o A. P. Čehovu

5. i 6. 10. u 23:25 Ogledi i rasprave: Viktor Ivančić – Devet dionica protiv istraživačkog novinarstva

6. 10. 2009. u 16:03 Triptih: O fotografijama Roberta Franka

10. 10. 2009. u 16:03 Bibliovizor: O knjigama Julie Franck, Felisberta Hernandeza i Gail Jones

11. 10. 2009. u 10 30 Gubitak središta: Filozofija i zen budizam – Michel Foucault u razgovoru s bonzoima

11. 10. u 22:30 Znaci vremena: Politička teologija i fundamentalizam danas – u viđenju Marka Lille

12. 10. u 23:25 Ogledi i rasprave: Kiril Miladinov –Hegelovo pitanje čiji je Bog

HR3

IMPRESSUM

zarez, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva
Vodnikova 17, HR-10000 Zagreb,
tel: +385 1 4855 449, 4855 451
fax: +385 1 4813 572
e-mail: zarez@zg.htnet.hr
web: www.zarez.hr
uredništvo prima
pon-pet 12–15h
nakladnik
Druga strana d.o.o.
za nakladnika
Andrea Zlatar
v.d. glavne urednice
Katarina Luketić
zamjenici glavne urednice
Nataša Govedić, Srećko Horvat i Marko Pogačar
izvršni urednik
Nenad Perković
poslovna tajnica
Dijana Cepić
uredništvo
Dario Grgić, Silva Kalčić, Suzana Marjanić, Trpimir Matasović, Boris Postnikov, Srećko Pulig, Zoran Roško i Gioia-Ana Ulrich
dizajn
Ira Payer
Tina Ivezić (suradnica)
lektura
Dalibor Jurišić
prijelom i priprema za tisak
Davor Milašinčić
tisak
Tiskara Zagreb d.o.o.
Tiskanje ovog broja omogućili su:
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu grada Zagreba

BRODOGRADNJA
PRIVATIZACIJA
3. MAJ
VLADA RH EU
PRISTUPNI PREGOVORI
BEZ DRŽAVNE POTPORE
BRODOGRADILIŠTU
GUBITAŠ
PRIVATIZACIJA
DIONICA ZA JEDNU KUNU
DOKAPITALIZACIJA
KROZ TEHNOLOŠKI RAZVOJ
GRAD RIJEKA
NAJLOŠIJE OKOLNOSTI PRODAJE
KOMUNALNA NAKNADA
RADNA MJESTA
UVJET PRODAJE
NASTAVAK DJELATNOSTI
OTKAZI UZ DRŽAVNE OTPREMNINE
SINDIKATI
RADNICI DIONIČARI
MASOVNI OTKAZI
ŠKVER